

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВЕЛІЄВ ПАРВІЗ ТЕЙЮБ ОГЛИ

УДК: 141.7:316.32]:[327:913(100)](043.5)

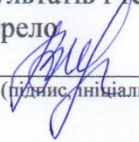
ДИСЕРТАЦІЯ

**ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ СВІТУ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

033 – філософія
03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Велієв Парвіз
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, доцент Ель Гуессаб Карім

ЗАПОРІЖЖЯ – 2023

АНОТАЦІЯ

Велієв Парвіз. Геополітичне переформатування світу: соціально-філософський аналіз – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія. – Запорізький національний університет, 2023.

У кваліфікаційній роботі проаналізовано феномен геополітичного переформатування в умовах транзитивності і кризовості глобалізованого суспільства, нелінійності розвитку світ-системи.

У контексті зростаючих масштабних глобальних викликів, таких як: зміна клімату, пандемії, відсутність продовольчої безпеки та нераціональне використання енергії, повномасштабної війни Росії проти України, доведено важливість дослідження теми геополітичних змін, особливо в науковому дискурсі соціально-філософських методологій, які дозволяють виявити першопричини кризових геополітичних та соціальних станів сучасності.

Метою дисертаційної роботи є здійснення соціально-філософського аналізу геополітичного переформатування в умовах транзитивності глобалізованого суспільства.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній філософії здійснено соціально-філософську концептуалізацію феномена «геополітичного переформатування». На основі соціально-філософської методології визначено поняття геополітичного переформатування світу, а саме – це інноваційний концепт, що означає трансформацію ціннісно-світоглядних орієнтирів геополітичного простору, в якому ідеологія є інструментом геополітичного порядку. Геополітичні переформатування призводять до змін в розподілі влади, в економічних і військових можливостях держав, у зовнішньополітичних стратегіях, появі альянсів між націями, регіонами або міжнародними суб'єктами, і поява нових глобальних викликів.

У результаті аналізу та синтезу ряду ключових понять та положень теорій світосистемного підходу, цивілізаційного та геополітичних теорій створено спільну модель, що враховує складну структуру багатьох сучасних суспільств, що пояснює відмінності у їх розвитку і описує тип простору соціальних відносин, що відповідає західно-європейським та українським реаліям; за допомогою концепта «геополітичне переформатування» визначаються основні структури і суб'єкти, глобальні і стратегічні напрями, найважливіші закономірності та принципи життєдіяльності, функціонування й еволюції сучасного світового співтовариства, тому в дисертаційному дослідженні ми звертаємось до аналізу категорії «геополітичний простір»; пояснюється, що світ-системний підхід не є єдиним теоретичним вченням, що пояснює геополітичне переформатування сучасності, а являє собою дискурс гетерогенних інтелектуальних проєктів, прикладом одного з них і є теорія критичної геополітики.

Тому, доведено засобами критичної теорії геополітики, що в сучасних умовах сила держави проявляється в здатності організувати і зберегти безпеку суспільно-політичного життя нації; розкрито, що політичний простір для розвитку і здійснення ефективного управління вже не пов'язується з обмеженою політичною територією і тому констатується трансформація в питанні відповідальності влади.

На сьогодні основні форми геополітичної організації передбачають комплексну детериторіалізацію і ретериторіалізацію політичної влади, засновану на факторах розвитку цифровізації, технізації соціального простору, в якому геоeкономіка є індикатором геополітичних змін.

Розуміння, що геополітична самостійність, повноцінність України у якості суб'єкта міжнародних стосунків залежить не стільки від зовнішнього, скільки від внутрішнього стану країни, яка обирає свій особистий і особливий шлях, підкреслюється, що сила держави базується на реалізації національних інтересів та формуванні автономної сили, яка в нинішніх умовах повинна забезпечити реалізацію її військових потреб; визначено, методологічну

ефективність залучення концепції геополітичної динаміки суспільств Р. Коллінза до визначення кумулятивних процесів і аналізу світової гегемонії.

Розглядається ідея багатополюсності та поліцивілізаційності глобального світу, яка привела Україну до усвідомлення цінності своєї пластичності через багатовікову історію, яка пов'язана з існуванням українських територій як лімітрофних та існуванням великого за територією обсягу транскордонних просторів зі своєю специфікою. Це зробило Україну доволі стійкою і сильною державою до зовнішніх викликів, до захисту своєї незалежності від зовнішнього ворога, який веде на території України повномасштабну війну.

Практична значущість полягає в можливості використати матеріали дисертації при створенні нормативних курсів та спецкурсів із соціальної філософії, політології, соціології, філософії економіки й інших філософських дисциплін. Висновки дисертаційної роботи можуть бути використані для формування принципів та засад ефективної та результативної зовнішньо-політичної діяльності в Україні.

Результати та висновки кваліфікаційної роботи можуть використовуватися для розширення змісту гуманітарних та поведінкових навчальних дисциплін «Філософія», «Соціальна філософія», «Філософія історії», «Політологія», «Соціологія» і спеціалізованого курсу «Філософія глобальних процесів». Опрацьовуючи матеріали дослідження науковці, студенти зможуть формувати загальні та фахові компетентності: навчальну, наукову, соціальну, загальнокультурну, інформаційну, логічну, аксіологічну.

Висновки та результати дослідження можуть бути використані у процесі вироблення концепції реформування українського суспільства в умовах цифрових та геоекономічних трансформацій, що впливають на всі сфери буття людини, а саме, економіки, політики, міжнародних відносин, науки й освіти та можуть бути враховані у програмах навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування, які здійснюють упровадження реформ в Україні та модернізацію системи

публічного управління; педагогічних та науково-педагогічних працівників, які викладають різні навчальні дисципліни та курси, зокрема, філософію, соціальну філософію, філософію науки, філософію історії, політологію, соціологію, релігієзнавство та ін.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади соціально-філософського аналізу геополітичного перереформатування»** проаналізовано філософські та міждисциплінарні дослідження, що дало змогу конкретизувати феномен геополітичного перереформатування як об'єкта соціально-філософського аналізу.

У розділі обґрунтовано теоретичні засади дослідження геополітичних концепцій, які є своєрідним шляхом постановки цілей і завдань, що мають значний вплив на розуміння геополітичних змін сучасного світу. Розглядаються основні етапи розвитку геополітики, виділяється їх специфіка та основні мислителі, проводиться аналіз запропонованих ними концепцій із погляду теорій класичної, критичної геополітики та характеризується вплив останніх на зовнішньополітичний курс тієї чи іншої держави.

Дано визначення поняттю геополітичного перереформатування, яке означає значний і часто трансформаційний зсув або реструктуризацію в геополітичному ландшафті. Геополітичне перереформатування може бути зумовлене різними факторами, включаючи зміни в урядовому керівництві, в економічних і військових можливостях, у зовнішньополітичних стратегіях і появу нових глобальних викликів.

Цей термін використовується для опису ситуацій, коли встановлений геополітичний порядок зазнає істотної реконфігурації, що призводить до нової динаміки, суперництва та союзів на світовій арені. Геополітичне перереформатування може мати далекосяжні наслідки для міжнародних відносин, глобальної безпеки та економічної стабільності, і воно часто вимагає від держав і політиків адаптуватися до ландшафту, що розвивається, щоб захистити свої інтереси та просувати свої плани. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали: теорія критичної геополітики, системно-

історичний, цивілізаційний, світ-системний, синергетичний підходи до аналізу феномена геополітичного переформатування. Аналіз різних підходів до процесів геополітичного переформатування актуальний і в практичному плані у зв'язку з необхідністю концептуалізації феномену геополітичного переформатування та його структур, зокрема, сучасна реальність зумовлена глобальною інтенсифікацією взаємодії між цивілізаціями, з різними комбінаціями етнонаціональних, громадянсько-політичних, релігійно-культурних компонентів. Тому незахідні типи сучасності формуються не просто в результаті копіювання або імітації західних зразків, вони інкорпорують західний досвід у свою цивілізаційну динаміку та модернізаційні процеси, що призводить до формування нового світового порядку. Доведено, що саме соціально-філософський аналіз дозволяє краще зрозуміти трансформаційні глобалізаційні процеси сучасного світу в якому складається нова геополітична структура світу.

У другому розділі **«Геополітичне переформатування в контексті соціально-історичних практик»** проаналізовано детермінанти досліджуваного предмета. Визначено, що соціально-філософський аналіз геополітичного переформатування дозволяє на основі конкретного цивілізаційно-історичного підходу розкрити геополітику як специфічний фактор розвитку сучасного суспільства: взаємодії економічних та політичних систем, внутрішньої та зовнішньої політики, об'єктивних умов та суб'єктивних факторів. Чітко обґрунтувати положення про те, що суб'єктом геополітики та геополітичного переформатування завжди виступає держава. У цьому розділі держава розглядається як головний геополітичний актор, який відстоює ціннісні основи цивілізаційної ідентичності. Тому, держава завжди буде формувати стратегічне середовище, яке буде складатись зі значущих для неї елементів та структур, це є її суб'єктивна реальність.

За підсумками аналізу геополітика визначається як компонент соціуму та фактор його функціонування й розвитку. Звернена особлива увага на науковий доробок теорій критичної геополітики, представники якого підкреслюють, що

сучасні геополітичні процеси переформатування держав формуються не під впливом фундаментальних природних законів та структур простору, а через географічну уяву та просторові міфи, іншими словами, під впливом світу ідеального.

Тому, логічно, в дисертаційному дослідженні ми звертаємо увагу на поняття «геополітичного простору», як життєвого простору, мережу внутрішніх комунікацій, умови для вільних спілкувань і пересувань, ресурси, інформація – все це умови проживання та діяльності для великих груп населення.

Проаналізовано ідеологію політичного реалізму як основи геополітичного переформатування, коли враховуються всі геополітичні характеристики реальності і приймаються адекватні рішення щодо збереження національних інтересів держави. Аналізуються ймовірні сценарії геополітичних переформатувань, а саме, розглядаються сценарії нової однополярності, поліцентричності світопорядку, нової Вестфальської системи, багатопланового світоустрою, багатополлярності. Експерти, політологи, соціальні філософи говорять і про модель біполярності світу і систему безполюсного світу. У цьому розділі аналізується феномен гегемонії у владних дискурсах західноєвропейського геополітичного простору і зазначається, що тенденції становлення сучасної держави як глобального гео економічного центру зумовлені різними соціально-політичними факторами: науково-технологічними, військово-політичними, макроекономічними, інституційними. Розвиток вказаних факторів на гео економічному фундаменті дає можливість сформувати багатополярну архітектуру світу, в якій кожна країна презентуватиме унікальні риси, пов'язані зі специфікою глобалізації та регіоналізації.

У третьому розділі **«Геополітичне переформатування України: сучасний стан та детермінанти оптимізації»** на основі соціально-філософського аналізу розвитку сучасного українського суспільства встановлено високий рівень його транзитивності. Доведено, що, Україна, як

самостійна незалежна держава – доволі молода, порівняно з багатьма іншими, що вже мають вікову історію. Її геополітичний потенціал насправді ще не розкритий, він тільки назріває і формується у світі, який переживає величезні за обсягом і силою трансформації. У сучасному світі ми спостерігаємо бурхливе зростання економіки у країнах розвинутої меншості – США, Західна Європа та країни Східної Азії. Крім того маємо велике і швидке економічне зростання Китаю, Індії, Південної Кореї. Держави-нації в цей час переживають не найкращі часи за умови посилення ролі транснаціональних корпорацій та недержавних організацій, діяльність яких є не завжди керованою. У цей самий час багато держав намагаються віднайти стабільність у пошуку нової ідентичності – повертаються до традицій, які вже здавалося, віджили себе.

Зазначається, що Україна має обирати свій шлях у геополітиці, а не чекати на підказки провідних країн. Світова ситуація пов'язана з підвищеною ентропією в глобальній системі міжнародних відносин вносить багато хаосу, але в той самий час, дає нові можливості за умови вірного розуміння ситуації досягти таких результатів, які навряд чи можна отримати у більш стабільну епоху.

У розділі з'ясовано, що багатополюсність та поліцивілізаційні характеристики глобального світу приводять Україну до усвідомлення цінності своєї пластичності через багатовікову історію, яка пов'язана з існуванням українських територій як лімітрофних та існуванням великого за територією обсягу транскордонних територій зі своєю специфікою. Це робить Україну, як не дивно, доволі стійкою до зовнішніх викликів.

Доведено, що багатовікова історія існування у різних умовах, накопичення різного за своєю характеристикою досвіду, набуття сутнісних характеристик двох протилежних (часто ворожих) цивілізацій – східно-європейської та західно-європейської, або Євразійської та Західно-Європейської надає Україні такі якісні характеристики, які навряд чи можуть бути продемонстровані якоюсь іншою країною світу. Розглянуто, що патерналізм та український економічний націоналізм має бути гнучким та

багатовекторним, враховувати всі нюанси сучасного поліцивілізаційного та багатовекторного світу.

У цьому випадку, пропонуємо звернути увагу на досвід країн Сходу – Китаю, Японії та Південної Кореї, які вписались у цей глобальний світ на своїх умовах, зберігаючи свої патерналістські цивілізаційні системи. Отже, синхронна світовим тенденціям раціональна модернізація соціально-економічного потенціалу, генерування прогресивних технологій, знань, інформації створить новий горизонт для геополітичного розвитку України.

Ключові слова: геополітичне переформатування, держава, нація, влада, цивілізація, культура, теорія класичної геополітики, теорія критичної геополітики.

SUMMARY

Veliyev Parviz Teyyub oglu. Geopolitical reformatation of the world: a social philosophical analysis – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 033 Philosophy. – Zaporizhia National University, 2023. Zaporizhia.

The qualifying work analyzed the phenomenon of geopolitical reformatting in the conditions of transitivity and crisis of the globalized society, non-linear development of the world-system.

In the context of growing large-scale global challenges, such as climate change, pandemics, lack of food security and irrational use of energy, the full-scale war of Russia against Ukraine, the importance of researching the topic of geopolitical changes, especially in the scientific discourse of social philosophical methodologies that allow identifying the root causes of crisis geopolitical and social conditions of our time.

The purpose of the dissertation is to carry out a social philosophical analysis of geopolitical reformatting in the conditions of transitivity of a globalized society.

The scientific novelty of the research consists in the fact that for the first time in domestic philosophy, a social philosophical conceptualization of the phenomenon of geopolitical reformatting has been carried out. On the basis of social philosophical methodology, the concept of geopolitical reformatting is defined, namely, it means a significant and often transformational shift or restructuring in the geopolitical landscape. This usually involves changes in the distribution of power, influence and alliances between nations, regions or international actors. Geopolitical reformatting can be caused by various factors, including changes in government leadership, changes in economic and military capabilities, changes in foreign policy strategies and the emergence of new global challenges. As a result of the analysis and synthesis of a number of key concepts and provisions of the theories of the world system approach, civilizational and geopolitical theories were created a common model that takes into account the complex structure of many modern societies, that explains the differences in their development and describes the type of space of

social relations that corresponds to Western European and Ukrainian realities; it is explained that the world-system approach is not the only theoretical teaching that explains geopolitical reformatting modernity, and is a discourse of heterogeneous intellectual projects, an example of which is the theory of critical geopolitics. Therefore, it has been proven by means of the critical theory of geopolitics that in modern conditions the power of the state is manifested in the ability to organize and preserve the safety of the socio-political life of the nation; it is revealed that the political space for the development and implementation of effective management is no longer associated with a limited political territory and therefore it is stated transformation in the issue of government responsibility. Today, the main forms of geopolitical organization provide for complex deterritorialization and reterritorialization of political power, based on the development factors of digitalization, mechanization of social space, in which geoeconomics is an indicator of geopolitical changes. as much from the external as from the internal state of the country, which chooses its own personal and special path, it is emphasized that the power of the state is based on the realization of national interests and the formation of an autonomous force, which in the current conditions must ensure the realization of military needs; determined, the methodological effectiveness of the involvement of the concept of geopolitical dynamics of societies by R. Collins in the definition of cumulative processes and the analysis of world hegemony. The idea of multipolarity and polycivilization of the global world is considered, which led Ukraine to realize the value of its plasticity due to centuries-old history, which is connected with the existence of Ukrainian territories as limitrophic and the existence of a large volume of transboundary spaces with their own specificity. This made Ukraine, a fairly stable and strong state, open to external challenges, to the protection of its independence from an external enemy waging a full-scale war on the territory of Ukraine.

The practical significance lies in the possibility to use the materials of the dissertation in the creation of normative courses and special courses in social philosophy, political science, sociology, philosophy of economy and other

philosophical disciplines. The conclusions of the dissertation work can be used to form the principles and foundations of effective and effective foreign policy activity in Ukraine.

The results and conclusions of the qualification work can be used to expand the content of humanitarian and behavioral academic disciplines "Philosophy", "Social Philosophy", "Philosophy of History", "Political Science", "Sociology", and specialized courses "Philosophy of Global Processes". By working on research materials, scientists, students will be able to form general and professional competences: educational, scientific, social, general cultural, informational, logical, axiological.

The conclusions and results of the research can be used in the process of developing the concept of reforming Ukrainian society in the conditions of digital and geo-economic transformations that affect all spheres of human existence, namely, economy, politics, international relations, science and education, and can be taken into account in training and promotion programs qualifications of civil servants and employees of local self-government bodies, who carry out the implementation of reforms in Ukraine and the modernization of the public administration system; pedagogical and scientific-pedagogical workers who teach various educational disciplines and courses, in particular, philosophy, social philosophy, philosophy of science, philosophy of history, political science, sociology, religious studies, etc.

In the first chapter, "**Theoretical and methodological foundations of social philosophical analysis of geopolitical reformatting**", philosophical and interdisciplinary studies were analyzed, which made it possible to specify the phenomenon of geopolitical reformatting as an object of social philosophical analysis.

The chapter substantiates the theoretical foundations of the study of geopolitical concepts, which are a unique way of setting goals and objectives that have a significant impact on the understanding of geopolitical changes in the modern world. The main stages of the development of geopolitics are considered, their

specifics and main thinkers are highlighted, the concepts proposed by them are analyzed from the point of view of the theories of classical and critical geopolitics, and the influence of the latter on the foreign policy course of a particular state is characterized.

The concept of geopolitical reformatting is defined, which means a significant and often transformational shift or restructuring in the geopolitical landscape. Geopolitical reshaping can be driven by a variety of factors, including changes in government leadership, changes in economic and military capabilities, changes in foreign policy strategies, and the emergence of new global challenges.

The term is used to describe situations where the established geopolitical order undergoes a significant reconfiguration, resulting in new dynamics, rivalries and alliances on the world stage. Geopolitical reformatting can have far-reaching consequences for international relations, global security, and economic stability, and it often requires states and politicians to adapt to the evolving landscape in order to protect their interests and advance their plans. The methodological basis of the dissertation research was made up of: the theory of critical geopolitics, systemic-historical, civilizational, world-systemic, synergistic approaches to the analysis of the phenomenon of geopolitical reformation. The analysis of different approaches to the processes of geopolitical reformation is also relevant in a practical sense in connection with the need to conceptualize the phenomenon of geopolitical reformation and its structures, in particular, the modern reality is caused by the global intensification of interaction between civilizations, with various combinations of ethno-national, civil-political, religious-cultural components . Therefore, non-Western types of modernity are formed not simply as a result of copying or imitating Western models, they incorporate Western experience into their civilizational dynamics and modernization processes, which leads to the formation of a new world order. It has been proven that it is socio-philosophical analysis that makes it possible to better understand the transformational globalization processes of the modern world in which the new geopolitical structure of the world is being formed.

In the second chapter "**Geopolitical reformatting in the context of social historical practices**" the determinants of the subject under study are analyzed. It was determined that the socio-philosophical analysis of geopolitical reformatting allows, on the basis of a specific civilization-historical approach, to reveal geopolitics as a specific factor in the development of modern society: the interaction of economic and political systems, domestic and foreign policy, objective conditions and subjective factors. To clearly substantiate the proposition that the subject of geopolitics and geopolitical reformatting is always the state. In this section, the state is considered as the main geopolitical actor that defends the value foundations of civilizational identity. Therefore, the state will always form a strategic environment, which will consist of elements and structures significant for it, this is its subjective reality.

Based on the results of the analysis, geopolitics is defined as a component of society and a factor in its functioning and development. Special attention is paid to the scientific development of the theories of critical geopolitics, whose representatives emphasize that the modern geopolitical processes of the reformation of states are formed not under the influence of fundamental natural laws and spatial structures, but through geographical imagination and spatial myths, in other words, under the influence of an ideal world.

Therefore, logically, in the dissertation study, we pay attention to the concept of geopolitical space, as a living space, a network of internal communications, conditions for free communication and movement, resources, information - all these are living and working conditions for large groups of the population.

The ideology of political realism is analyzed as the basis of geopolitical reformatting, when all geopolitical characteristics of reality are taken into account and adequate decisions are made regarding the preservation of the national interests of the state. Probable scenarios of geopolitical reformatting are analyzed, namely, scenarios of a new unipolarity, polycentricity of the world order, a new Westphalian system, a scenario of a multi-faceted world order, and multipolarity are considered. Experts, political scientists, and social philosophers talk about the model of world

bipolarity and the system of a non-polar world. This chapter analyzes the phenomenon of hegemony in the power discourses of the Western European geopolitical space and notes that the trends of the modern state as a global geo-economic center are determined by various socio-political factors: scientific-technological, military-political, macroeconomic, and institutional. The development of these factors on a geo-economic foundation makes it possible to form a multipolar architecture of the world, in which each country will present unique features related to the specifics of globalization and regionalization.

In the third chapter "**Geopolitical reformatting of Ukraine: current state and determinants of optimization**" based on a social philosophical analysis of the development of modern Ukrainian society, a high level of its transitivity is established. It has been proven that Ukraine, as an independent independent state, is quite young, compared to many others that already have an age-old history. In fact, its geopolitical potential is still undiscovered, it is only maturing and forming in a world that is experiencing huge transformations in scope and power. In today's world, we are witnessing rapid economic growth in the developed minority countries - the USA, Western Europe, and East Asian countries. In addition, we have great and rapid economic growth in China, India, and South Korea. Nation-states are currently going through not the best times, given the increasing role of transnational corporations and non-governmental organizations, whose activities are not always controlled. At this very time, many states are trying to find stability in the search for a new identity - returning to traditions that seemed to have outlived themselves.

It is noted that Ukraine should choose its own path in geopolitics, and not wait for hints from the leading countries. The world situation associated with increased entropy in the global system of international relations brings a lot of chaos, but at the same time, it provides new opportunities, provided a correct understanding of the situation, to achieve such results that can hardly be obtained in a more stable era. The chapter found out that the multipolarity and polycivilizational characteristics of the global world lead Ukraine to realize the value of its plasticity due to the centuries-old history associated with the existence of Ukrainian territories as

limitrophic and the existence of a large volume of cross-border territories with their own specificity. This makes Ukraine, surprisingly, quite resistant to external challenges. It has been proven that the centuries-old history of existence in different conditions, the accumulation of experiences of different characteristics, the acquisition of the essential characteristics of two opposite (often hostile) civilizations - Eastern European and Western European, or Eurasian and Western European, gives Ukraine such qualitative characteristics that are unlikely or can be demonstrated by any other country in the world. It was considered that paternalism and Ukrainian economic nationalism should be flexible and multi-vector, take into account all the nuances of the modern multi-civilizational and multi-vector world. In this case, we suggest paying attention to the experience of the countries of the East - China, Japan and South Korea, which fit into this global world on their own terms, preserving their paternalistic civilizational systems. Therefore, the rational modernization of socio-economic potential, generation of progressive technologies, knowledge, and information in line with world trends will create a new horizon for the geopolitical development of Ukraine.

Keywords: geopolitical reformatting, states, nation, power, civilization, culture, theories of classical geopolitics, theory of critical geopolitics.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові

результати дисертації

1. Критична геополітика як нова парадигма геополітичних досліджень. *Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Запорізький національний університет. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2019. Вип. 40. Том 2. С. 31–37. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31067/1/Dodonov_Aleksandrova_Zavadsky_Vinnikova_KV40.pdf.

2. Postmodern interpretation of the metaphysical grounds of the wealth phenomenon. *Scientific journal Published by the decision of the Scientific Council of Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University. WISDOM is covered in Clarivate Analytics' Emerging Sources*. 2020. № 15 (2). P. 33–44 URL: <https://wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/issue/view/20> (періодичне видання включене до наукометричної бази **Scopus**) у співавторстві з PAVLENKO N., UTIUZH I., EL GUESSAB K. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків, підготовці матеріалів до друку*.

3. Transition from geopolitics to geo-economics: paradigm characteristics of the modern world. *Agathos: An International Review of the Humanities and Social Sciences*. 2021. Vol. 12. Issue 1 (22). P. 169–180. URL: https://www.agathos-international-review.com/issue12_1/20.Veliiev%20et%20al-Transition.pdf (періодичне видання включене до наукометричної бази **Web of Science**) у співавторстві з Karim El Guessab, Fariz Veliiev Teiiub. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні теоретичного аналізу та узагальненні результатів дослідження, їх обговоренні та формулюванні висновків*.

4. Транскордонність як особливість української ідентичності: Pro et Contra в геополітиці глобалізованого світу. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. 2021. Вип. 39. С. 14–21. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/39_2021/39_2021.pdf

**Наукові публікації,
які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:**

5. Захід і схід у світовій культурній традиції. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2018»* : у 4 т. Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. Т. 4. С. 90–91. https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2018/tom_4_.pdf
6. Глобальне геополітичне розвиток. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2019»* : у 5 т. Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. Т. 4. С. 106-107. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2019/MN2019/tom_4_1_.pdf.
7. Глобальний геополітичний розвиток: *матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: проблеми мира та ненасильства в змінах глобального порядку»* (12 квітня 2019 року, м. Запоріжжя) / М.А. Лепський (гол. ред.), Т.Ф. Бірюкова (гол. ред.), І.О. Кудінов (наук. ред.); ред. кол., І.І. Капріцин, Т.І. Бутченко, В.О. Скворець, Є.Г. Цокур. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2019.С. 80. URL: <https://socforecast.org.ua/wp-content/uploads/socforecast2019.pdf>
8. Геополітична динаміка: виникнення нової «просторової реальності». *Labyrinths of reality: Collection of scientific works/ edited by M.A. Zhurba. Montreal: CPM «ASF»*. 2019. Issue 1 (6). P. 5–7. URL: <http://conference-ukraine.com.ua/lor/>
9. Що чекає на Україну в умовах «зміни курсу європейського корабля»? *Матеріали Х Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: технології миротворення»* (21 лютого 2020 року, м. Запоріжжя) / М.А. Лепський (гол. ред.), Т.Ф. Бірюкова (гол. ред.), І.О. Кудінов (наук. ред.); ред. кол., І.І. Капріцин, Т.І. Бутченко, В.О. Скворець, Є.Г. Цокур. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2020. С. 151–153. URL: <https://socforecast.org.ua/wp-content/uploads/socforecast2020.pdf>

10. Формування нового методологічного напрямку критичної геополітики. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука-2021»*: у 5 т. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2021. Т. 2. С. 390–391. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2021/tom_2.pdf

11. Чинник ідентичності у розвитку геополітики. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука-2022»*: у 5 т. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2022. Т. 3. С. 97–98. URL: https://web.znu.edu.ua/NIS//2022/tom_3.pdf

12. Геополітичні доктрини і підходи. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука-2023»*: у 5 т. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. Т. 2. С. 227–228. URL: https://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2023/tom_2_2023_r_k.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади соціально-філософського аналізу геополітичного переформатування	31
1.1. Стан дослідження проблеми геополітичного переформатування: філософсько-світоглядні основи.....	31
1.2. Методологічний інструментарій дослідження феномену геополітичне переформатування	55
Висновки до першого розділу	73
РОЗДІЛ 2. Геополітичне переформатування в контексті соціально-історичних практик	79
2.1. Детермінанти змін та соціально-політичні тенденції геополітичного переформатування.....	79
2.2. Парадигмальні характеристики геополітичного переформатування в сучасному світі (геоекономіка, цифрова реальність).....	105
Висновки до другого розділу	126
РОЗДІЛ 3. Геополітичне переформатування України: сучасний стан та детермінанти оптимізації	131
3.1. Геополітичні вектори українських (гео)стратегій у сучасних реаліях глобалізованого світу.....	131
3.2. Особливості України як цивілізаційного суб'єкта сучасних міжнародних відносин: фактори оптимізації.....	153
3.2.1. Транскордонність як особливість української ідентичності: pro et contra у геополітиці глобалізованого світу	153
3.2.2. Наукові інновації та національна безпека як складові успішної геополітики України.....	171
3.2.3. Формування повноцінної національної ідентичності як успішна геостратегія України.....	177
Висновки до третього розділу	190
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зростаючий масштаб глобальних викликів, таких як: зміна клімату, пандемії, відсутність продовольчої безпеки та нераціональне використання енергії, і найголовніше – це злочин проти людяності – повномасштабна війна Росії проти України, підкреслює важливість підняття теми геополітичних досліджень, особливо в науковому дискурсі соціально-філософських методологій. Вказаний аспект наукового дослідження є досить актуальним задля відповіді на питання: як могла статися війна у XXI ст. на території Європейського простору, де принципи людиноцентризму, світової безпековості, міжнародного права, повинні були унеможливити реалізацію кривавого сценарію на території України?

Актуальність соціально-філософського дослідження геополітичного переформатування дає можливість зрозуміти і відповісти на питання: куди рухається Україна? Тому наша робота – це можливість створити докладну динамічну карту її світогляду, раціоналізації та емоцій. Бо сучасний світ, в якому ми живемо – це світ страху, надії, приниження, яке призводить до цілковитої ірраціональності й навіть насильства. Тому війна, як для України, так і для всієї світової історії стала найбільшою емоційною подією XXI ст. Незалежна Україна в кордонах 1991 року ніколи не втрачала територій, тому сьогодні ми бачимо, як Україна перенаправила свої емоції приниження, в силу об'єднаності нації, рішучості і героїчного опору ворогові, а це вже емоції та раціоналізація будівничого світогляду.

Боротьба за простір та вплив результатів цієї боротьби на динаміку розвитку суспільства завжди були головними предметами досліджень геополітичної науки, тому, говорити про геополітику як про якусь доктрину, в нашій роботі ми не будемо. Ми доведемо, що ця наука відверто розкривала основоположні механізми міжнародної політики, яку лідери політичних режимів, як правило, прагнуть приховати за гуманною риторикою або абстрактними ідеологічними схемами.

Філософська актуальність дослідження може бути сформульована саме так. Оскільки геополітичні зміни є такими очевидними особливостями соціальної дійсності, що будь-яка соціальна теорія рано чи пізно звертається до цієї проблеми, актуальної з позиції філософії, стає питання про вибір наукових основ дослідження динаміки сучасних суспільств шляхом порівняльного аналізу теорій геополітики та світосистемного підходу з теоріями конкуруючих соціальних парадигм. У зв'язку з цим, дослідження феномена геополітичного переформатування з точки зору соціально-філософської специфіки, вказує на те, що геополітика не є чимось, чітко визначеним смислом; трактовка, інтерпретація вказаного терміну в минулому, була неоднозначною в різних країнах та у свідомості окремих людей, а в умовах сучасності цей аспект актуалізується настільки гостро, що зрозуміло, ми знову не прийдемо до єдиних смислів розуміння нашого глобального буття і тому геополітичний дискурс буде якісно змінюватись і змінювати різні сфери соціально-політичного буття людства.

Тому, дисертаційне дослідження покликане розкрити еволюцію та детермінанти розвитку геополітичної динаміки світу, а головне, соціально-філософська специфіка дозволяє визначити першопричини геополітичного переформатування, які призвели до повномасштабної війни в Україні і до глобальної кризи у світі.

Стан наукової розробленості проблеми. У процесі дослідження проблеми геополітичного переформатування нами задіяно цілий комплекс науково-теоретичних робіт, які викликають постійний інтерес у філософів, соціологів, економістів, правознавців; питання, які пов'язані з кризовим станом сучасного світу. Досі філософською наукою проблема геополітичного переформатування не виділялася в самостійний об'єкт дослідження.

Проблеми дослідження геополітичного переформатування світу у контексті сучасних викликів глобалізації є надзвичайно актуальними загалом, тому більшість дослідників відмічає суперечливість наслідків впливу процесів глобалізації на геополітичне переформатування світу, і саме тому інтерес до

теоретичних моделей світ-системного та геополітичного підходу є досить актуальним. Світ-системні теорії неможливо інтерпретувати без класичних теорій геополітики, тому що геополітичне переформатування у світі пов'язані, насамперед, із просторово-орієнтованою зовнішньою політикою та боротьбою за капітал.

Втіленням ідей класичної геополітики та світ-системного підходу є праці Дж. Агамбена, У. Бека, З. Бжезинського, Ж. Бодена, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, Дж. Голдстоуна, М. Кастельса, М. Ван Кельда, П. Кеннеді, Р. Коллінза, В. Макніла, Д. Муазі, Ж. К. Савона, А. Тойнбі та ін.

Окремі методологічні аспекти взаємозв'язку світ-сисемних та геополітичних теорій викладені у розробках українських науковців Н. Венцель, В. Вронокової, Д. Дубова, В. Зубова, Н. Ковтун, М. Козловця, О. Кондратенко, С. Коч, Л. Кривеги, М. Лепського, Н. Лепської, В. Мандагеля, В. Нікітенко, І. Сайтарли, В. Слюсара, В. Тарана, Д. Товмаша, І. Утюж, М. Халіман та інших, які пов'язують кризу сучасного світоустрою з моделями неоліберального економічного розвитку в умовах глобалізації, дають оцінки закономірностей розвитку глобального світу, наявних і можливих викликів у ньому, визначають культурно-цивілізаційні особливості центрів світу та надаються вихідні дані для вироблення прогностичних сценаріїв геополітичного переформатування.

Із погляду соціально-філософської специфіки геополітики, геополітичні концепції є своєрідним шляхом постановки цілей і завдань найчастіше як проблем, і формулювання способів їх вирішення, мають значний вплив на зовнішньополітичну діяльність країн. У дисертаційному дослідженні розглядаються основні етапи розвитку геополітики, виділяється їх специфіка та проводиться аналіз запропонованих концепцій із погляду класичної та критичної геополітики. Представлені класичні геополітичні теорії характеризуються аналітикою, що надає знання про зовнішньополітичний курс тієї чи іншої держави, наголошуючи, що геополітика – це географічний розум держави. Розвиток даних аспектів класичної геополітики знайшли

відображення у працях Х.Дж. Маккіндера, О. Мауль, А. Мехена, Ф. Ратцеля, Н. Спайкмена, К. Хаусхофера, Р. Челлената ін.

У сучасному соціальному пізнанні, що відображає провідні та новітні тенденції розвитку сучасного суспільства у ХХІ ст., широке коло питань присвячено саме теоріям критичної геополітики. Серед авторів, які досліджують цей аспект, наведемо: Д. Аррігі, У. Бека, Д. Белла, З. Бжезінського, Д. Голдстоуна, П. Кеннеді, В. Кіктенко Г. Кіссенджера, В. Макніла, М. Манна, Д. Моізі, В. Парахонського, Т. Скочпола, Дж. Тоала, Н. Фергюсона, Р. Хааса, Г. Яворську і багато інших дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних.

Розгляд питання впливу війн на зростання економік великих держав у нашому дослідженні має неабияке значення, бо це визначення причин, факторів і маркерів геополітичних переформатувань. І тому, логічно, що ми звертаємось до робіт Д. Гольдштейна, К. Раслера і В. Томпсона, П. Теміна, Д. Тоньоло, Ф. Файнштейна, Н. Фергюсона Ф. Чарльза та інших дослідників філософського та соціогуманітарного напрямку, що розкривають вказаний аспект.

Поняття «геополітичного переформатування» не набуло широкого вжитку в сучасній філософській традиції і його розробку варто розглядати як точку зростання філософського осмислення цивілізаційних орієнтирів у розвитку сучасного світу. Адже нині сучасний світ стрімко зазнає змін, зокрема під впливом зростання комунікаційних потреб та інтересів суспільства і людини на основі послуг Інтернет-технологій, ЗМІ та ін. З цієї причини в основі геополітики лежить не так науково-об'єктивний, як суб'єктивно-політизований компонент, що пояснює першопричину конфліктності, властиву різним школам геополітики. На сучасному етапі питаннями нових сценаріїв розвитку світу, геоekonomіки, парадигм цифровізації та технізації соціально-політичного простору світу, що призводять до зміни в геополітичних курсах країн займалися такі дослідники

як: І. Валлерстайн, Т. Кальченко, Ф.Ліст, Е. Лютвак, А. Остапюк, І. Ощипок, Дж. Ратцел, Ж. Савона, Х. Саргсян, Н. Хачатрян та ін.

Незважаючи на значну кількість робіт, які стосуються цієї проблематики, у більшості з них проаналізовано лише окремі аспекти геополітичних переформатувань в різних наукових напрямках політології, економіки. Це свідчить про необхідність комплексного, соціально-філософського дослідження феномену геополітичного переформатування.

Зв'язок роботи з науковими програмами й темами. Дисертація виконана у межах науково-дослідної роботи кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету.

Тема дисертації затверджена на науково-технічній раді Запорізького національного університету (протокол № 4 від 16 листопада 2017 р.).

Метою дисертаційної роботи є здійснення соціально-філософського аналізу геополітичного переформатування в умовах транзитивності глобалізованого суспільства.

Відповідно до мети виокремлено такі дослідницькі завдання:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження феномена геополітичного переформатування;
- дефініціювати поняття, структуру, моделі геополітичних переформатувань;
- з'ясувати смисли, наслідки, обумовленість, ступінь раціональності геополітичних переформатувань сучасного глобалізованого світу;
- визначити детермінанти змін та соціально-політичні тенденції сценаріїв геополітичного переформатування;
- обґрунтувати значимість економцентричних складових розвитку сучасного світу і показати їх вплив на формування геополітичних інтересів держав;
- дослідити особливості геополітичного переформатування України;

- визначити детермінанти оптимізації, що формують геополітичні вектори українських геостратегій.

Об'єктом дисертаційного дослідження є різноманітність сучасних суспільств і відносини між ними, які пов'язані з контролем над територіями, виробництвом та рухом капіталу.

Предметом дослідження виступає проблематика геополітичного переформатування як соціально-філософського знання, пов'язаного з світоглядно-просторовою зміною соціального світу.

Методи дослідження. Методологія дослідження передбачає використання в процесі аналізу теорії критичної геополітики, системно-історичного, цивілізаційного, світ-системного, синергійного підходів до аналізу феномена геополітичного переформатування. Аналіз різних підходів до процесів геополітичного переформатування актуальний в практичному плані у зв'язку з необхідністю концептуалізації феномену геополітичного переформатування та його структур, зокрема, сучасна реальність зумовлена глобальною інтенсифікацією взаємодії між цивілізаціями з різними комбінаціями етнонаціональних, громадянсько-політичних, релігійно-культурних компонентів. Тому незахідні типи сучасності формуються не просто в результаті копіювання або імітації західних зразків, вони інкорпорують західний досвід у свою цивілізаційну динаміку та модернізаційні процеси, що призводить до формування нового світового порядку.

Реалізація мети і завдань дисертаційної роботи зумовила необхідність залучення таких засадничих філософських та пізнавальних принципів, підходів, методів як: методологічний плюралізм, принципи історизму та порівняння, методів аналізу і синтезу, праксеологічного, діалектичного, системного та структурно-функціонального підходів. Так, принцип історизму та порівняння уможливив дослідження генези розуміння геополітики і геополітичних змін. Метод синтезу використано у контексті соціально-філософського дослідження, реалізація якого дала змогу здійснити

узагальнення результатів попередніх підходів. Застосування праксеологічного методу дозволили дефініціювати поняття геополітичного переформатування, визначити структуру і моделі-сценарії геополітичних змін. На засадах діалектичного методу постулюється єдність раціонального та ірраціонального в сучасній геополітиці, коли ми звертаємо увагу, що сучасний гібридний світ конфліктів і симуляції заснований на емоціях страху, приниження, ненависті та надії.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що в ній вперше у вітчизняній філософії здійснено соціально-філософську концептуалізацію феномена геополітичного переформатування.

Наукова новизна отриманих результатів розкривається у таких теоретичних положеннях, які виносяться на захист:

у перше:

- *визначено* на основі соціально-філософського аналізу поняття геополітичного переформатування світу, як інноваційний концепт, що означає трансформацію ціннісно-світоглядних орієнтирів геополітичного простору, в якому ідеологія є інструментом геополітичного порядку. Геополітичні переформатування призводять до змін в розподілі влади, в економічних і військових можливостях держав, в зовнішньополітичних стратегіях, появи альянсів між націями, регіонами або міжнародними акторами, і появи нових глобальних викликів;

- *у результаті* аналізу та синтезу ряду ключових понять та положень теорій світосистемного підходу, цивілізаційного та геополітичних теорій створено спільну модель, що враховує складну структуру багатьох сучасних суспільств, що пояснює відмінності у їх розвитку і описує тип простору соціальних відносин, що відповідає західно-європейським та українським реаліям;

- *пояснюється*, що світ-системний підхід не є єдиним теоретичним вченням, яке пояснює геополітичне переформатування сучасності, а являє

собою дискурс гетерогенних інтелектуальних проєктів, прикладом одного з них і є теорія критичної геополітики;

– *доведено* засобами критичної теорії геополітики, що в сучасних умовах сила держави проявляється в здатності організувати і зберегти безпеку суспільно-політичного життя нації;

– *розширено розуміння*, що сучасні глобальні зміни асоціюються з трансформацією державної влади, як роль і функції держави визначаються, відновлюються і запроваджуються на новий лад на стику мереж і систем, які регіоналізуються і глобалізуються. Прості формулювання, які свідчать про занепад, застій або розлад держави, здатні неадекватно відобразити реальну картину і залишити країну за межами світового розвитку;

– *розкрито*, що політичний простір для розвитку і здійснення ефективного управління вже не пов'язується з обмеженою політичною територією і тому констатується трансформація в питанні відповідальності влади. На сьогодні основні форми геополітичної організації передбачають комплексну детериторіалізацію і ретериторіалізацію політичної влади, засновану на факторах розвитку цифровізації, технізації соціального простору, в якому геоeкономіка є індикатором геополітичних змін;

уточнено:

– розуміння, що геополітична самостійність, повноцінність України у якості суб'єкта міжнародних стосунків залежить не стільки від зовнішнього, скільки від внутрішнього стану країни, яка обирає свій особистий і особливий шлях, підкреслюється, що сила держави базується на реалізації національних інтересів та формуванні автономної сили, яка в нинішніх умовах повинна забезпечити реалізацію її військових потреб;

– методологічну ефективність залучення концепції геополітичної динаміки суспільств Р. Коллінза до визначення кумулятивних процесів і аналізу світової гегемонії. Вказана теорія росту і розпаду держави надає механізми обґрунтування геополітичних переформатувань за допомогою географічних та силових факторів, дозволяє виявити ризикогенні онтологічні

структури та ризикорієнтовану свідомість та дії соціально-політичних суб'єктів;

набуло подальшого розвитку:

- *ідея багатополюсності та поліцивілізаційності глобального світу, яка привела Україну до усвідомлення цінності своєї пластичності через багатовікову історію, яка пов'язана з існуванням українських територій як лімітрофних та існуванням великого за територією обсягу транскордонних просторів зі своєю специфікою. Це зробило Україну доволі стійкою і сильною державою до зовнішніх викликів, до захисту своєї незалежності від зовнішнього ворога, який веде на території України повномасштабну війну;*

теоретичні положення про багатовікову історію існування у різних умовах, накопичення різного за своєю характеристикою досвіду, набуття сутнісних характеристик двох протилежних (часто ворожих) цивілізацій – східно-європейської та західно-європейської, або Євроазійської та Західно-Європейської, що надає Україні такі якісні характеристики, які навряд чи можуть бути продемонстровані якоюсь іншою країною світу.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що отримані результати дослідження дозволяють поглибити розуміння сучасної геополітичної ситуації, її трансформації і переформатувань, які зумовлені включеністю в усі прояви людської екзистенції, і є значущою детермінантою суспільного розвитку. Основні положення дисертаційного дослідження сприяють збагаченню та конкретизації понятійно-категоріального апарату соціальної філософії, висновки можуть бути використані в ході подальших досліджень із даної проблематики.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в можливості використати матеріали дисертації при створенні нормативних курсів та спецкурсів із соціальної філософії, політології, соціології, філософії економіки й інших філософських дисциплін. Висновки дисертаційної роботи можуть бути використані для формування принципів та засад ефективної та результативної зовнішньо-політичної діяльності в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою здобувача. Висновки та положення наукової новизни отримані автором на основі власних результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях та методологічних семінарах кафедри філософії, публічного адміністрування та соціальної роботи Запорізького національного університету. Поряд з цим основні ідеї та результати дисертаційної роботи викладені у доповідях і тезах автора на міжнародних та всеукраїнських науково-теоретичних і науково-практичних конференціях, зокрема: щорічні конференції Запорізького національного університету «Молода наука-2018» «Молода наука-2019», «Молода наука-2021», «Молода наука-2022», «Молода наука-2023» (м. Запоріжжя, 2018-2023), IX Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: проблеми мира та ненасильства в змінах глобального порядку» (м. Запоріжжя 12 квітня 2019 р.), Collection of scientific works «Labyrinths of reality» (Montreal: CPM «ASF», 30-31 жовтня 2019 р.), X Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: технології миротворення» (м. Запоріжжя, 21 лютого 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження викладені автором у 12 публікаціях, серед яких: 2 статті, надруковані у наукових фахових виданнях України, 2 статті в іноземних наукових виданнях (періодичні видання, внесене до наукометричних баз Scopus, Web of science), 8 статей та матеріалів виступів на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 224 сторінок, з яких основний зміст – 202 сторінки. Список використаної літератури містить 216 позицій на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ

1.1. Стан дослідження проблеми геополітичного переформатування: філософсько-світоглядні основи

Говорячи про геополітичне переформатування з точки зору соціально-філософської специфіки, зазначимо, що геополітика не є чимось, чітко визначеним; трактовка, інтерпретація цього терміну в минулому була неоднозначною в різних країнах та у свідомості окремих людей, а в умовах сучасності вказаний аспект актуалізується настільки гостро, що стає зрозумілим, що ми знову не прийдемо до єдиного розуміння нашого глобального буття, тому геополітичний дискурс буде якісно змінюватись і змінювати різні сфери соціального буття.

Проблеми геополітичного переформатування в сучасному розвитку світу цікаві різним науковим напрямом: від економіки до філософії. Як зазначають наші вітчизняні дослідниці В. Воронкова, В. Нікітенко: «Актуальність дослідження філософії геополітичного переформатування світу у контексті сучасних викликів глобалізації у тому, що сучасний світ виявився нездатним вирішувати проблеми економіки, охорони здоров'я, освіти, культури, вакцинації населення. Проблеми дослідження геополітичного переформатування світу у контексті сучасних викликів глобалізації є надзвичайно актуальними у цілому, тому більшість дослідників відмічає суперечливість наслідків впливу процесів глобалізації на геополітичне переформатування світу» [86, с.10].

Тому, у цьому розділі ми зробимо спробу системно розібратися та проаналізувати соціогуманітарні, науково-теоретичні матеріали, які вирішують проблемне поле геополітичного переформатування. Відразу звернемо увагу на методологічну особливість досліджуваного феномену.

Дисертаційне дослідження формується в умовах повномасштабної війни РФ проти України, тому ми вимушені направляти свою увагу на проблему геополітичного переформатування як сферу соціальних взаємодій щодо військово-політичного контролю над територією. І тому, логічно, цей теоретико-методологічний розділ розпочати з аналізу поняття геополітика.

Термін «геополітика» у різних випадках завжди перебуває у центрі уваги соціально-філософського і науково-методологічного дискурсу. І сам цей термін, і теорія геополітики, мають глибоке історичне і політичне коріння, але набувають нового значення з виникненням, розвитком, формуванням нових історичних ситуацій, зі зміною статусу малих і великих державних утворень, веденням глобальної війни на території європейського простору.

Саме тому, визначення статусу «великої держави» передбачає не лише претензію на особливе становище у світі, не лише наявність геополітичних інтересів, а й уміння, а головне можливості введення їх у життя.

І тому, у доповіді українського інституту майбутнього «Україна 2022, як не втратити свій шанс стати сильною державою» зазначаються соціокультурні смисли конкретного геополітичного переформатування не просто України, а всього західно-європейського простору, на якому Україна, як сильна держава стала кривавою передовою цивілізованого світу. Ось лише кілька смислів: «Ця війна лежить у багатьох площинах та часових вимірах, проте досі не має загально визнаного значення. Це не війна за економічне зростання переможця, не війна через внутрішні розбіжності чи будь-які інші внутрішні проблеми, не війна Путіна і Зеленського – це війна свободи проти рабства, безпеки проти постійної загрози, розвитку проти занепаду, минулого проти майбутнього. Переможець значно вплине на світовий порядок, задасть характер та цінності нового світу. Так історично склалося, що зіткнення двох кардинально протилежних ціннісних вимірів у XXI сторіччі відбувається саме на кордоні між Україною та Росією, між країною великого потенціалу та забальзамованого минулого. Війна між ними – це війна за нову архітектуру Європи і світу» [195].

Саме тому термін «геополітика» будемо використовувати в науковому побуті та в початковому трактуванні як теорію та практику державної зовнішньої політики, яка базується на максимальному обліку географічних факторів. Філософський енциклопедичний словник розкриває поняття геополітики, як «державну доктрину, яка ґрунтується на врахуванні конкретно-історичних форм впливу територіально-просторових умов країни на формування її статусу та політики в локальних, регіональних, континентальних та глобальних аспектах. Фундатори геополітики (Ратцель, Челмен, Спикмен та ін.) уподібнювали державу окремому організмові, що проводить боротьбу за існування, або «життєвий простір». Однією з чільних тез геополітики є те, що принципи зовнішньої політики держави залежать від її географічних умов» [202, с. 112].

Як не дивно, у загальнозживаному розумінні під геополітикою розуміється не якась певна політика і навіть не сфера політики, а наука, тісно взаємопов'язана з іншою наукою – політичною географією. Деякі автори розуміють геополітику як «цілісну і прикладну науку», яка покликана надавати допомогу в прийнятті рішень урядам і військовим керівникам переважно великих держав і переважно власних країн, а іноді також і державним союзам чи силовим блокам. Серед таких авторів роботи Дж. Агамбена [93, 116], У. Бека [102], З. Бжезинського [103], І. Валлерстайн [87, 88], В. Воронкової, В. Нікітенко [114], М. Кастельс [10-12], Р. Коллінз [14-16], Н. Лепської [152], В. Мандрагеля [159], В. Тарана [190], А. Тойнбі [193], Н. Фергюсон [201], М. Халіман [208.] та ін.

Увага геополітиків, вчених у сфері політології, соціології, соціальної філософії сфокусовані не на земному просторі загалом, а на його окремих політичних просторах – отже, на кордонах, їхніх минулих та можливих майбутніх змінах. Геополітика концентрується на питаннях політичного впливу та володіння певними областями земної кулі, тобто, на територіальному плануванні та, насамперед, просторово-орієнтованій зовнішній політиці. Остання не позначається в англійській мові словом

geopolіcy, а під терміном geopolitics розуміється лише взаємодія в рамках сукупності просторово-орієнтованих зовнішніх політик, тобто геополітична подія чи процес міжнародної політики (міжнародних відносин). В принципі, під геополітикою мається на увазі не лише зовнішня, а й внутрішня політика, а точніше – внутрішній просторовий порядок та устрій держави у всіх сенсах.

Традиційне трактування геополітики як науки про зв'язок і взаємодію географічного простору і політики, поступається іншим парадигмальним смислам. Останнім часом багато світових та вітчизняних науковців наполягають на думці, що економіка буде панувати над політикою. Але в сьогоденних умовах повномасштабної війни в Україні, ми бачимо і зворотнє, коли економіка політизується настільки, що виникає питання виживання багатьох держав у світі. Мова йде про продовольчу кризу глобального порядку.

В. Таран дає визначення сучасній геополітиці як області знань, у якій синтезовані дані про економічний, соціальний і політичний устрій окремих країн з даними про особливості їх географічного положення (чисельність, склад народонаселення, територія, природно-кліматична зона, наявність природних ресурсів і т. д.). Автор, зазначає, що перебуваючи на стику різних наук, геополітика має багато дефініцій [190].

Виходячи із завдань цієї дисертаційної роботи, доречно зупинитися на наступному визначенні: геополітика – це цілеспрямована діяльність суб'єкта міжнародних відносин у контексті всього спектра зовнішніх і внутрішніх факторів, що дають змогу цьому суб'єкту здійснювати контроль над простором із метою реалізації своїх життєвоважливих інтересів [190].

Аналізувати геополітичну ситуацію не має сенсу, бо ситуація – це статика, а ми повинні констатувати, що статика відсутня. Існує тільки геополітична динаміка, яка в часі робить будь-який науковий аналіз застарілим і неактуальним. Існують об'єктивні фактори, які активно впливають і створюють геополітичну динаміку і окреслюють нові структурні

форми існування сучасних суспільств та цивілізацій. На цих аналітичних аспектах ми і спробуємо зупинити свою увагу.

У цьому випадку мова буде йти про сучасну ситуацію постмодерна, глобалізацію, яка впливає на розвиток усіх сучасних держав, цифровізацію, технологізацію, що породжують нову модель існування людства – інноваційно-інформаційне суспільство, всі ці об'єктивні фактори презентують нестабільність, неясність, соціальну молекулярність та атомарність, замість регулярності і системної структурованості у взаємовідносинах «людина-суспільство», «людина-світ». І зрозуміло, сьогодні вже надало нам ще одну задачу для геополітичного аналізу – це феномен повномасштабних війн на території європейського простору і на інших світових територіях.

Тому, науковці та політики знаходяться у пошуку цілей, засобів, механізмів глобального управління та встановлення нового світового порядку.

Наш світ оточений мережами глобального тероризму, а військові стратеги та конструктори заявляють про створення глобальної зброї, яка чекає на своє застосування у війнах шостого покоління – так званих мережевих війнах. Але на жаль, світ повертається до вирішення геополітичних конфліктів силовим кровавим шляхом.

Аналіз низки нещодавніх досліджень та виступів європейських та американських експертів дає змогу окреслити основні геополітичні процеси, які стали причинами та наслідками повномасштабного вторгнення РФ в Україну та впливають на хід війни. У доповіді «**Геополітика війни в Україні**» [53], повномасштабне російське вторгнення в Україну кваліфікують як порушення норм міжнародного права та принципів міжнародного порядку, що стало найсерйознішим викликом європейській стабільності та безпеці з 1945 р.

Національний інститут стратегічних досліджень, визначаючи геополітичні аспекти впливу на хід війни РФ проти України, зазначає, що це прояв російського ревізіонізму та злочин агресії, відповідно до міжнародного кримінального права, оскільки така поведінка порушує фундаментальні принципи Статуту ООН. Наслідки російського вторгнення в Україну 2022 р. є

значними для системи міжнародної безпеки і ще не реалізувались вповні, проте перші висновки очевидні вже зараз [119].

Найперше – західні держави єдині в сприйнятті РФ як ревізійної держави. За висновками І. Котулеса та В. Пуштаї, ревізійність Росії в Україні є не поодиноким випадком, а частиною континууму зовнішньополітичних цілей і фундаментальною складовою частиною російської державності та спробою проєкції сили як щодо європейських держав, так і на глобальному рівні. Вторгнення РФ в Україну та вчинення воєнних злочинів проти українців є виявом її імперської політики, продовженням радянського імперіалізму [53].

Наведена аналітика – єдина сьогодні в соціально-політичному і науковому дискурсі України, і тому це актуалізує питання визначення соціально-філософської специфіки геополітичних трансформацій. Щоб сформулювати визначення, що таке «геополітичне переформатування», ми обов'язково будемо звертати свою увагу на теорії геополітики і теорії світ-системного підходу. Аналітика цих теорій очевидно народжує нові конкурентні парадигми геополітичного дискурсу, так звані макроісторичні теорії, в яких причинно-наслідкові зв'язки пронизують такі сектори: державу, економіку і політику. Синтез світ-системного та геополітичних теорій дозволить повніше реконструювати макроісторичні процеси, пояснити і спрогнозувати розвиток конкретних ситуацій, пов'язаних із боротьбою за простір і капітал.

Але в той же час у світовій політиці все виразніше проглядається курс на перехід від силової геополітики, що зародилася на межі XIX – XX ст. і що уособила перебудовування світу між колоніальними державами та світові війни, до геополітики глобальної. У надрах якої формуватиметься імператив подальшого розвитку глобального світу як єдності геочивілізацій – «великих просторів», динамічний розвиток яких є запорукою збереження людства. І навіть в умовах сьогодення Україна стає форпостом європейської геочивілізації.

Як відмітить вітчизняна дослідниця О. Кондратенко, «потреба у поясненні низки процесів сучасного світового розвитку, зумовила актуалізацію такої галузі соціогуманітарних знань як геополітика з її тенденціями пояснити статус конкретної держави в сучасному світі, розуміння геополітичного дискурсу в динаміці, розвитку, дає можливість більш чітко зрозуміти мотиви національних інтересів, а також збагнути розвиток різнорівневих стосунків між різними міжнародними суб'єктами у контексті відстоювання інтересів» [51, с. 100].

Проблематика геополітичного дискурсу завжди була актуальною, для соціальної філософії і соціогуманітарного знання, починаючи з Античного періоду розвитку європейської цивілізації.

Уявлення про те, що доля людських суспільств значною мірою зумовлена географічними умовами, характерні й для ранніх періодів – Античності і Середньовіччя. Аристотель у «Політиці» описував географічні переваги острова Крит, що стали основою регіонального домінування мінойської цивілізації [97].

Платон і Гіппократ зазначали, що клімат південних країн згубно впливає на якість особистості, на відміну від клімату північних держав, що зумовлює той чи інший державний устрій [209, с. 23].

Середньовічний арабський історик Абдуррахман ібн Хальдун у «Книзі повчальних прикладів з історії арабів, персів і берберів та їх сучасників, які мали велику владу» запропонував гіпотезу про історичні цикли послідовної зміни осілих та кочових цивілізацій [96, с. 107-109.]

Історичні періоди від Античності до Нового часу, активно презентують і формують наукову основу геополітичних переформатувань і тому, теоретичними джерелами геополітики вважаються цивілізаційні концепції історичного процесу, військово-стратегічні дослідження і теорії географічного детермінізму, методологія політичної географії, і пов'язані ці ідеї з діяльністю багатьох провідних учених, політиків і мислителів світового рівня – Ж. Бодена [9], Ф. Колумба [17], Е. Кінгстона-Макклорі [34], Н. Макіавеллі [21],

Ш. Монтеск'є [165], А. Тойнбі [82], Ф. Фукуяма [30], О. Шпенглера [213] та ін.

Дискурс геополітичного переформатування завжди породжував такі питання: «Яка кореляція між кліматом, географічним розташуванням, генетичними особливостями та розвитком технологічної цивілізації та демократичного устрою в різних країнах?» До сучасних досліджень у галузі геополітики додається питання про сучасні соціальні тенденції, але все одно, все це корелюватиметься з цивілізаційно-культурними особливостями кожної території, простору: «Чому у вік інформатизації, цифровізації, що веде до технологічної сингулярності в країнах Східної та Південно-Східної Азії, Південної Америки зберігається архаїчний устрій суспільства?».

У той самий час із погляду соціально-філософської специфіки геополітики, геополітичні концепції, є своєрідним шляхом постановки цілей і завдань найчастіше як проблем, і формулювання способів їх вирішення, мають значний вплив на зовнішньополітичну діяльність країн. У цьому розділі розглядаються основні етапи розвитку геополітики, виділяється їх специфіка та основні мислителі, проводиться аналіз запропонованих ними концепцій з погляду класичної, критичної геополітики та характеризується вплив останніх на зовнішньополітичний курс тієї чи іншої держави.

Зазначимо, що теоретичні концепти засновників геополітики спирались на досить обмежений понятійний апарат: простір, держава, сила, кордони. Як стверджує вітчизняна дослідниця О. Кондратенко, класична геополітична думка настільки прив'язана до географії, що вона таким чином фактично є максимально спрощеною у політично-проектному сенсі географічною картою [144].

Теоретичні смисли геополітичного переформатування інтерпретувались саме так, і тут доречним буде звернутись до парадигми класичної геополітичної думки. Ми вже зазначали, що класична геополітика виникла як теорія активних зовнішніх дій держав відповідно до їх географічного положення.

Геополітика як наука зароджується на стику об'єднання біології, географії та антропології у середині XIX ст. В основі геополітики лежатиме науковий підхід, а саме еволюційна теорія Ч. Дарвіна. Робота Ч. Дарвіна «Походження видів шляхом природного відбору» (1859) презентує знання про людину і служить методологічною основою для більшості антропологів XIX ст. На думку англійського дослідника, механізми еволюції людини схожі на механізми еволюції інших тварин. Це, наприклад, стосується спадковості та мінливості, впливу довкілля, виживання найсильніших особин та груп.

Ч. Дарвін зовсім не сумнівався в тому, що людина влаштована так само, як і багато інших тварин. Він писав із цього приводу: «Тільки наші забобони і зарозумілість, що спонукали наших предків оголосити, що вони походять від напівбогів, змушує нас зупинитися в нерішучості перед цим висновком» [121, с. 79].

Більше того, Ч. Дарвін зазначав, що суспільним тваринам, як і людям, властиві почуття колективізму та взаємодопомоги, але також властиво почуття ненависті та агресії до ближніх. Те, що агресивність людини сучасного типу має своє коріння в еволюції, підтверджується даними еволюції. Тому, дарвінізм мав величезний методологічний потенціал пояснення цих проблем, але його застосування в соціальних науках залишалось питанням наукових дискусій.

У результаті виникає соціал-дарвінізм, який включає людство у навколишній світ, зокрема природний. Як висновок, дослідники середини кінця XIX століття чітко розуміли ідею соціал-дарвінізму і на цій основі створювали свої роботи з геополітики. Так зоолог Ф. Ратцель, чітко вказував, що ми такі самі тварини, і щоб розвиватися як нація, ми повинні пов'язувати наше життя з розширенням життєвого простору (Lebensraum) і розвинув концепцію органічної моделі держави. Тварини позначають території і борються за них. І тому нації будуть успішними, якщо захоплюватимуть і боротимуться за території.

Він вивів сім законів експансії, або «просторового зростання держави», будучи впевнений у тому, що «зростаючий народ потребує нових земель для збільшення своєї чисельності»:

1. Простір держави зростає разом зі зростанням культури.
2. Зростання держави супроводжується іншими симптомами розвитку: розвитком ідей, торгівлі, виробництва, місіонерством, підвищеною активністю у різних сферах.
3. Просторове зростання держави здійснюється шляхом поєднання та поглинання малих держав.
4. Кордон – периферійний орган держави і як такий є свідченням його зростання, сили або слабкості та змін у цьому організмі.
5. У своєму зростанні держава прагне увібрати в себе найбільш цінні елементи фізичного оточення, берегові лінії, русла річок, рівнини, багаті на ресурси райони.
6. Вихідний імпульс до територіального зростання приходить до держав ззовні, як результат відмінності рівнів цивілізації сусідніх територій.
7. Загальна тенденція до злиття та поглинання слабких націй переходить від держави до держави і, набираючи силу, підштовхує до ще більшого збільшення територій.

Сьомий пункт, щодо технологій геополітичних трансформацій набирає обертів у вченнях Ф. Ратцеля [75-78], М. Харта та А. Негрі [39], К. Хаусховера [41]. Дані смислові аспекти геополітики, що зароджується, збігаються з ідеологіями колоніалізму і расовими теоріями другої половини XIX століття.

Очевидно, що певний вплив надає позитивізм, як сцієнтистська парадигма капіталізму, що активно розвивається, і тому сформувалася позитивістська парадигма геополітики, або як її ще називають класична геополітика, або реальна політика, засновниками якої будуть Ф. Ратцель [75], К. Хаусхофер [41], Р. Челлен [210] та ін.

Ми вже почали презентувати німецького зоолога і географа, основоположника класичної геополітики Ф. Ратцеля (1844-1904), оскільки

саме він намагався виділити геополітику у окрему галузь знань. Шведський географ Р. Челлен [210] із 1916 р. він займав посаду іменитого професора суспільно-політичних наук в Упсалі. Його основними роботами були книги «Держава як форма життя» (1917), «Ідеї 1914 року: всесвітньо-історична перспектива» (1915), опубліковані у Лейпцигу німецькою мовою.

Ідеї Р. Челлена та Ф. Ратцеля послужили натхненням для роботи мюнхенського професора географії К. Хаусхофера, який у 1909-1910 рр. служив як баварський офіцер в Японії, а в 1925 р. опублікував свою головну роботу «Геополітика Тихого океану» [41].

Зовсім інакше розвивалася політико-географічна та геополітична думка в англосаксонських країнах зі значним впливом британського географа Х. Маккіндера [58; 59].

Основними ідеями класичної парадигми геополітики, що вказують на геополітичне переформатування, були:

- розуміння підконтрольного простору, як джерела ресурсної переваги та причини ресурсного виснаження (Х. Маккіндер, А. Мехен, Ф. Ратцель, Р. Челлен та ін.);

- проблема впливу характеру кордонів на динаміку суспільства та геополітичного переформатування (Х. Маккіндер, А. Мехен);

- контроль над ключовими зонами в структурі геополітичного простору як умова політичної та ресурсної могутності (Х. Маккіндер, А. Мехен, Н. Спайкмен, К. Хаусхофер та ін.);

- держава – це просторовий феномен, подібний до живого організму. Це судження породило відповідні образи та метафори: дерево (Ф. Ратцель), рука (Р. Челлен), анаконда (А. Мехен) та ін.;

- функції держави – силовий контроль над простором, вплив війн на економіку країн світу, геостратегія держави полягала в становленні прямого силового контролю (військового та політичного) над простором (А. Мехен, Ф. Ратцель, Р. Челлен).

Найважливішими властивостями держави за Ф. Ратцелем є її розміри, географічне положення, кордони, а також форма території з її рослинністю, водними ресурсами тощо. Тож, географічний фактор визначає не тільки державу як таку, але й її політичну організацію. До того ж, розвиток держави у Ф. Ратцеля залежить значною мірою від територіального чинника, кордонів і просторових відносин із іншими державами. Будь-яка держава, на його думку, територіально співпадає зі своїм організованим суспільством і у такий спосіб виражає його інтереси. Отже, держава виникла внаслідок співпадіння її інтересів з інтересами суспільства, так як останнє потребувало у ній захисту. Повноцінною державою Ф. Ратцель вважав лише ту, яка найбільш органічно поєднує географічні, демографічні та етнокультурні параметри нації [78, с. 79].

Найзначніша і найвпливовіша робота була представлена О. Маулем, який займав посаду професора географії в Граці. О. Мауль розумів державу як просторовий організм із власною біографією, «метою якого є безперешкодне зростання за рахунок доречних військових втрат, у разі вичерпання резервів наявних територій та появи можливостей для захоплення території конкурентів» [60, с. 20]. Тому держави представлені у О. Мауля як воюючі одиниці, а «образ території» виявлявся головним чином у бойових позиціях та військових діях, – таких, наприклад, як патруль та атака флангу, вклинювання в розташування противника, оточення, придушення [60, с. 20].

Британський політик – географ за освітою – Х. Маккіндер при побудові своєї геополітичної концепції виходив із того, що світ являє собою вже сформовану замкнену політичну систему й деякі його регіони є ключовими для контролю та влади над усім світом. Так з'явилася його концепція «хартленду» – тобто, зосередження континентальних мас Євразії, що їх автор вважав найбільш сприятливими географічним плацдармом для контролю над усім світом [59].

А. Мехен, автор концепції «морської сили», першим обґрунтував важливість наявності сильного військового флоту для держави, яка прагне

відігравати домінуючу роль у світовій політиці. Його ідеї лягли в основу концепції «таласократії» – влади морських держав – і успішно застосовувалися на практиці протягом усієї першої половини ХХ ст. [1, с. 22].

Якщо А. Мехен та Х. Маккіндер під час обґрунтування своїх концепцій виходили переважно з військово-стратегічної доцільності, то риторика іншого класика геополітики, шведа Р. Челлена, багато в чому є продовженням політико-географічної теорії Ф. Ратцеля. Саме Р. Челлен першим вводить у політологічний лексикон термін «геополітика», пов'язуючи його саме з поняттям панування держави (зокрема на просторі) [210, с. 94]. Р. Челлен зазначає, що великі країни є експансіоністськими державами, тож простір вже поділеного світу може бути лише відвойовано однією державою в іншій [210].

Подібні ідеї були розвинені та доведені до практичного втілення ще одним класиком геополітики, німецьким генералом К. Хаусхофером. Будучи військовим-практиком, він із великим обуренням сприймав результати поразки своєї держави в Першій світовій війні та пояснював її причину, зокрема, саме незнанням військовим керівництвом законів геополітики. К. Хаусхофер обґрунтовував необхідність реваншу, який згідно його уявлень був би просто відновленням «природно-історичної» справедливості. Його праці викликали великий резонанс в суспільстві тогочасної Німеччини, особливо серед правлячої еліти. Багато з його доробку увійшло до ідеологічного фундаменту нацизму.

Запропоноване К. Хаусхофером визначення геополітики – «геополітика є наука про відносини землі та політичні процеси. Вона ґрунтується на широкому фундаменті географії, насамперед географії політичної... геополітика має на меті забезпечити належними інструкціями політичну дію та надати напрями політичного життя в цілому... Геополітика – це географічний розум держави» [41, с. 21].

Отже, науковий аналіз теорій класичної геополітики розглядає світ як карту бойових дій (дійсних, очікуваних невдовзі чи потенційних – тобто, невідворотних у майбутньому), у цьому контексті визначального значення

набувають такі показники держави як: розмір її території, ландшафт, населення, економічний і військовий потенціал [109].

Класична геополітика зародилася на межі XIX-XX ст. як теоретична система, що відповідає устрою Вестфальського світу, основними політичними акторами якого були суверенні держави. Подібні схеми світоустрою, незалежно від їх структури та передумов, мають на увазі боротьбу за вплив, у тому чи іншому вигляді, контроль над родовищами ресурсів, шляхами їх постачання та стратегічно важливими регіонами. З моменту виникнення геополітики останні, є об'єктами її пильної уваги, а необхідність формування нових концептуальних підходів для розуміння та вирішення найгостріших проблем світової політики робить цей напрямок актуальним у цей час, створюючи основу для так званого «ренесансу» геополітики в сучасному світі.

У сучасному соціальному пізнанні, що відображає провідні та новітні тенденції розвитку сучасного суспільства у XX-XXI ст., широке коло питань присвячено саме геополітичному переформатуванню. Серед авторів, що досліджують цей аспект, назвемо: Д. Арригу [100], У. Бека [7], З. Бжезінського [103], І. Валлерстайна [87-89], А. Кальченко [141], Г. Киссинджера [49], Д. Муазі [22], Б. Парахонського, Г. Яворської [175], Н. Фергюсона [207], Р. Хааса [38] і багатьох інших дослідників, як вітчизняних так і зарубіжних.

У цих дослідженнях акцентовано на ідеї того, що до кінця XX ст. світ змінився докорінно, оскільки поряд із державами акторами світової політики, стали виступати також недержавні та міждержавні організації, транснаціональні корпорації, геоцивілізації. Взаємодія політичних акторів породжує низку проблем, які потребують спільного рішення на основі соціальної філософії, політичної філософії, геополітичної теорії.

При розгляді проблем і моделей геополітичного переформатування, все ж таки варто підкреслити, що геополітичне переформатування зумовлено процесами боротьби за простір, коли змінюються властивості та розміри контрольованих державами територій. Також до спектру явищ складових геополітичного переформатування необхідно віднести боротьбу за капітал між

суспільствами. Свого роду формується нове геополітичне майбутнє, в значенні якого продовжує формуватися ідеологема «війни за ресурси і новий імперіалізм». У цьому важливо визнати теоретико-методологічний багаж світ-системного підходу та її критично-аналітичний дискурс капіталістичної світ-системи, що у сучасних умовах очевидно перебуває у кризі. І з впевненістю стверджуємо, що геополітична криза переросла у війну.

Незбалансований світ складається з класів, релігій, націй. Тому соціально-філософське дослідження проблем геополітичного переформатування безпосередньо мають бути пов'язані з аналітикою культурно-історичного простору, зумовленого точками перетину світсистемного та цивілізаційного підходів. Аналітика даних теоретичних підходів дає змогу подати соціально-філософську специфіку досліджуваного предмета дисертаційного дослідження, а саме геополітичне переформатування сучасного світу. Ця теоретична аналітика буде розвиватися за двома напрямками: 1) безліч світ-систем та їх кінечність; 2) перетворення європейської світ-економіки на єдину світову систему та її структурування.

Зазначимо, що філософські та теоретичні основи світ-системного та цивілізаційного підходів представлені в роботах Р. Арона [99], Дж. Аррігі [100], І. Валлерстайна [89], Дж. Голдстоуна [37], М. Данілевського [120], П. Кеннеді, В. Макніла, М. Манна, Т. Скочпола [50], Р. Коллінза [13], М. Кревельда [71; 18], Дж. О'Туейл [69; 70], К. Полан'ї [177], А. Стинчкомба [189], А. Тойнбі [82], О. Шпенглера [213] та ін.

У цих роботах наголошується, що теоретичні моделі світ-системного підходу базуються на науковому потенціалі політекономії, проте сучасна проблематика світ-системного підходу не обмежена аналітикою взаємозв'язку політичного та економічного; порушуються проблеми культурних запозичень, вплив глобальних процесів на трансформацію національних культур, мов, структур знань, геополітики. Тому синтез світ-системних та геополітичних теорій дозволить повніше реконструювати макроісторичні процеси, пояснити

та прогнозувати розвиток конкретних ситуацій, пов'язаних із боротьбою за простір та капітал.

Розкриваючи методологічний потенціал синтезу світ-системного та геополітичного підходу, сучасні роботи демонструють класифікаційну аналітику взаємозв'язків між економічними та геополітичними відносинами, формуючи світосистемні центри і периферії.

А саме, сучасна геополітика і економіка мають глибокі зв'язки і взаємовплив. Зрозуміння цих зв'язків може пояснити, чому виникають війни або як їх можна уникнути:

1. Ресурси і економіка: великі частки геополітичних конфліктів можуть бути пов'язані з контролем над природними ресурсами, такими як нафта, газ, мінерали або важливі торгові маршрути. Країни можуть конкурувати за доступ до цих ресурсів, що може призвести до конфлікту або навіть війни.

2. Геополітичний вплив на економіку: геополітичні події, такі як конфлікти, анексії або санкції, можуть мати прямий вплив на економіку країн. Наприклад, санкції можуть обмежувати торгівлю та інвестиції, що впливає на економічний зріст.

3. Вплив економіки на геополітику: економічна потужність країни може впливати на її геополітичний статус. Економічно сильні країни можуть мати більший вплив на міжнародні відносини, а також можуть використовувати економічний тиск як засіб впливу на інші країни.

4. Соціальні та політичні наслідки економічних проблем: економічні труднощі можуть призвести до соціальних і політичних напруг. Великі різниці в рівнях доходів, безробіття і економічна нестабільність можуть сприяти соціальним рухам, демонстраціям та навіть повстанням, що, в свою чергу, може мати геополітичні наслідки.

5. Міжнародні торговельні відносини: геополітичні відносини можуть впливати на торговельні стосунки між країнами. Торговельні

конфлікти, відмова від торговельних угод або введення мит, можуть призвести до загострення геополітичних відносин.

Щодо питання «чому війна?», війни можуть виникати через численні причини, включаючи геополітичні конфлікти, територіальні суперечки, релігійні або етнічні розбіжності, боротьбу за владу та вплив, а також інші фактори. Економіка може бути лише однією з причин або частиною більшого контексту, який призводить до війни. Уникнення війни зазвичай вимагає дипломатичних зусиль, міжнародного співробітництва, дотримання міжнародного права і розуміння геополітичних та економічних наслідків військових конфліктів.

Питання впливу війн на зростання економік великих держав, в нашому дослідженні має неабияке значення, тому, що це визначення причин, факторів і маркерів геополітичних переформатувань. І тому, логічно, що ми звертаємось до робіт Д. Гольдштейна [35; 36], К. Раслера і В. Томпсона [73], П. Теміна [25], Д. Тоньоло [25], Ч. Файнштейна [25], Н. Фергюсона [207], Е. Шаффера [81].

Актуальними в цій плеяді авторів є роботи Н. Фергюсона, одного з небагатьох соціальних методологів, який синтезує світ-системний і цивілізаційний підходи щодо пізнання історичних, соціальних та геополітичних змін світу. Прикладом може слугувати його увага до взаємозв'язку військової сили держави з торгівлею. На прикладі історії взаємовідношень Британії та її колоній, а також із іншими світовими державами, у період 1700-2000 рр., досліджує взаємозв'язок капіталу та військової могутності [207].

Отже, поки ми пишемо нашу дисертацію, ми не знаємо точно, які політичні й геополітичні наслідки буде мати війна в Україні. Чи залишаться у виграні прав популісти, бо ніхто більше вже не ставить під сумнів важливість національних кордонів? Чи будуть актуальними питання про економіку, як про велетенський комп'ютер, який може весь світ запрограмувати на добробут і мир? І таких питань дуже багато, питань, які формують геополітику,

геополітичне перформатування світу. І тому вже на цих сторінках ми можемо дати визначення, що таке – «геополітичне переформатування».

«Геополітичне переформатування» означає значний і часто трансформаційний зсув або реструктуризацію в геополітичному ландшафті. Це зазвичай передбачає зміни в розподілі влади, впливу та альянсів між націями, регіонами або міжнародними акторами. Геополітичне переформатування може бути зумовлене різними факторами, включаючи зміни в урядовому керівництві, в економічних і військових можливостях, у зовнішньополітичних стратегіях і появу нових глобальних викликів.

Цей термін використовується для опису ситуацій, коли встановлений геополітичний порядок зазнає істотної реконфігурації, що призводить до нової динаміки, суперництва та союзів на світовій арені. Геополітичне переформатування може мати далекосяжні наслідки для міжнародних відносин, глобальної безпеки та економічної стабільності, і воно часто вимагає від держав і політиків адаптуватися до ландшафту, що розвивається, щоб захистити свої інтереси та просувати свої плани.

Тому в сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі висловлюється думка про необхідність створення «багатовимірної макроісторичної теорії», в якій причинно-наслідкові зв'язки пронизують такі сектори як держава, економіка, культура та геополітика [13].

У цьому аспекті геополітичні дослідження носять міждисциплінарний характер, що проявляється у використанні методологічного апарату великої кількості наук. Ці дослідження мають аксіологічний характер, що ґрунтується на оціночних судженнях про відносини, що складаються між суб'єктом та об'єктом геополітичних відносин та переформатування. Р. Коллінз є сучасним теоретиком щодо дослідження питань геополітичної динаміки [13; 14; 135].

Зазначимо, що услід за М. Вебером, Р. Коллінз твердить, що легітимність всякої влади має не внутрішнє, а зовнішнє походження: «... політика працює ззовні до середини, а саме: зовнішні, військові стосунки держав є критичними детермінантами їх внутрішньої політики. М. Вебер висуває тезу, що

легітимність пов'язана з владною позицією держави на міжнародній арені» [16].

По суті, це означає, що чим більші успіхи правлячої еліти на геополітичній арені, тим вища її легітимність всередині країни. І ще одне базове положення, висловлене автором, звучить так: «Держава в своїй основі є організація військової сили на території... Коли територіальний контроль опиняється під загрозою або стає більш затратним, держава сама зазнає напруження, змінюється, чи розпадається» [16, с. 60].

Р. Коллінз по суті презентує п'ять принципів – пояснення і передбачення того, що буде відбуватись геополітичне переформатування (територіальна зміна, територіальний контроль):

1. Перевага в розмірах і ресурсах сприяє територіальній експансії; за інших, приблизно рівних умов, територіально крупніші, більш населені й багатші ресурсами держави розширюються воєнним шляхом за рахунок менших і бідніших держав.

2. Геопозиційна або «окраїнна» (marchland) перевага сприяє територіальній експансії; держави, які мають ворогів на меншій кількості фронтів, розширюються за рахунок держав, які мають ворогів на більшій кількості кордонів.

3. Держави в середині географічного регіону мають тенденцію з часом розпадатися на менші територіальні одиниці.

4. Кумулятивні процеси приводять до підкорення всього регіону двома-трьома завойовниками з масштабними гонками озброєння і вирішальними війнами (showdown war) між нечисленними суперниками.

5. Занадто велике розширення (overextension) спричиняє ресурсне напруження і розпад держави. Останній, п'ятий принцип, Р. Коллінз уточнює: чим далі військова держава виходить за межі своєї «стартової бази», тим вищі її затрати на утримання військових контингентів. Занадто велике розширення створює небезпеку недостатнього контролю за своїми окраїнними територіями, які можуть або відділитися, або стати легкою здобиччю ворога,

і, по-друге, завелике розширення призводить до захоплення нових етнічних одиниць, які не прилягають до серцевинної (heartland) території. Звідси – з кожним новим етнічним поясом падає моральний дух армії завойовників і росте воля до опору у підкорених народів [13].

По-друге, читаючи Р. Коллінза, треба пам'ятати, що, створюючи теорію геополітичної динаміки, базові положення про причини територіальних змін, вчений запозичив з геополітичної теорії. До них належать фактори окраїнної і серединної (центральної) позиції, фактори ресурсів (демографічних, територіальних і економічних) і фактор ваги контролю над власною територією. Спираючись на ці категорії, він сформулював свою теорію геополітичної динаміки.

Дозволимо собі ще раз нагадати, що усі ці висновки американський вчений зробив емпіричним шляхом, досліджуючи причини і динаміку розвитку давніх імперій Європи, Середнього Сходу і Китаю.

Сучасна геополітична теорія, на думку Р. Коллінза, набуває множинності вимірів – вже немає єдиної, що перекриває інші, причини розширення чи занепаду держави, а є поєднання процесів, що може призводити до широкого кола результатів.

У цьому контексті цікаві думки Е. Гідденса, який підкреслював, зрозуміло не на пряму, а опосередковано, що геополітичні зрушення повинні бути зумовлені змінами, які відбуваються з національною державою й етнічною ідентичністю, роблячи акцент на тому, що уряди держав повинні проводити політику етнічного та культурного різноманіття, попереджаючи, що світ у ході глобалізації не тільки не став більш керованим, але й взагалі вийшов з-під контролю і вислизає з рук [33].

Поняття «геополітичного переформатування» не набуло широкого вжитку в сучасній філософській традиції і його розробку варто розглядати як точку зростання філософського осмислення цивілізаційних орієнтирів у розвитку сучасного світу. Адже нині сучасний світ стрімко зазнає змін, зокрема під впливом зростання комунікаційних потреб й інтересів суспільства

і людини на основі послуг Інтернет-технологій, ЗМІ та ін. З цієї причини в основі геополітики лежить не так науково-об'єктивний, як суб'єктивно-політизований компонент, що пояснює першопричину конфліктності, властиву різним школам геополітики. Як зазначив один із найвидатніших представників критичного напрямку Дж. Тоал, «геополітики не бачать реальності, але тільки те, що зробили їх теорії, які інтерпретують та конструюють геополітичну реальність» [69, с. 19].

Деструктивні моделі акторів геополітики знімаються, якщо є розуміння стану рівноваги і безпеки, зовнішнього світового ладу або миру та внутрішнього стану суспільств, і тому основне завдання соціальної філософії, це можливість знаходження механізмів примирення та пом'якшення соціальних конфліктів.

Відтак, феномен геополітичного переформатування сучасного світу, при вжитку в соціально-філософській площині, дає змогу здійснювати поглиблений аналіз світ-системних процесів ХХІ століття, цивілізаційні та соціокультурні зміни у межах різних суспільств і культур.

У зв'язку з цим, цілком правомірний розгляд точок поєднання світ-системного підходу з підходами, що раніше склалися, але не втратили своєї наукової значимості. До таких можна віднести цивілізаційний підхід, представлений такими іменами, як М. Данілевський [120], А. Тойнбі [193], О. Шпенглер [213].

Звертаючись до спадщини одного з представників цивілізаційного підходу – М. Данілевського, підкреслимо, що він зумів сформулювати проблему природи цивілізації та спадкоємності між ними у тій формі, в якій вона існує і до сьогодні. За М. Данілевським, розвиток культури, цивілізації – це розвиток енергії капіталу людства, і ми на це будемо звертати увагу в наступному підрозділі, аналізуючи цивілізаційний підхід більш детально. На думку М. Данілевського, кожний тип представляє людство з одного боку, і прогрес, або, якщо так можна висловитися, розкриття здійснюється не у наступності передання цивілізації, а у внеску нових сторін... [120].

Прогрес, «внесок нових сторін», ідея «ступенів довершеності» – все це і є тим цивілізаційним капіталом для людства, який людство повинно в першу чергу формувати як імператив подальшого глобального розвитку, як єдиної європейської геочивілізації – це феномен «великих просторів», динамічний розвиток яких є запорукою збереження людства. Це сучасні думки, концепти, наукові прогресивні проекти.

О. Шпенглер, за М. Данілевським, розвиває теорію самостійних культурно-історичних типів, розкриваючи образи замкнених локальних культур: єгипетської, вавілонської, індійської, китайської, греко-римської, візантійсько-арабської, західноєвропейської (фаустівської), культури майя. Він створює свій метод дослідження культурних формацій і різко критикує концепцію європоцентризму. Аналізуючи процес розвитку культурних формацій, О. Шпенглер виділяє їх основні етапи: «Кожна культура, кожна рання пора, кожен підйом і спад, кожен з її внутрішньо необхідних рівнів і періодів мають певну, завжди рівну, завжди зі значимістю символу тривалість, що періодично повертається» [213, с. 163-164.]

При цьому автор підкреслює, що кожна культура має своє власне поняття батьківщини, що важко висловити у слові, повне темних метафізичних зв'язків, але відзначене недвозначною тенденцією [213, с. 151].

А. Тойнбі розробив та обґрунтував оригінальну концепцію всесвітньо-історичного процесу. Його підхід дає змогу розглянути взаємодію окремих цивілізацій у просторі й часі, що радикально відрізняє його концепцію від шпенглерівської. А. Тойнбі запропонував теорію витоків і розвитку цивілізацій як «Виклику-і-Відповіді» [193].

Цивілізація, на думку А. Тойнбі, представляє стійку спільність людей, об'єднаних духовними традиціями, подібним способом життя, географічними та історичними кордонами. Науковець вважає, що незалежні цивілізації з'явилися завдяки мутації примітивних суспільств, а споріднені цивілізації – через відокремлення від попередніх цивілізацій [82].

У його розумінні особливості навколишньої природи впливають на суспільство тим, що створюють виклик людській природі й примушують людей шукати творчу (не механічну!) відповідь. А яким буде цей відгук, як буде трансформоване суспільство, залежить від безлічі обставин, у тому числі випадкових, передусім від індивідуальних якостей творчих особистостей та особливостей мімезису. Подальшу еволюцію цивілізації він пов'язує з внутрішніми суспільними викликами. Однак і тут мають місце відгуки, характер яких зарані годі передбачити. Концепція відгуків, таким чином, впритул наближається до синергетичної теорії сучасної постнекласичної науки з її фундаментальною ідеєю різноманіття у єдності. Але А Тойнбі не наважується досліджувати реальне різноманіття цивілізацій відповідно до свого «емпіричного методу» з наступним відкриттям емпіричних законів і подальшими узагальненнями. За його власним визнанням, загальний закон виклику-і-відгуку він відкривав «не емпіричним шляхом, тобто не індукцією від спостережуваних явищ» [193, с. 250], а вслухаючись у... «мову міфології» [193, с. 70].

У чому полягає важливість наведених теоретико-методологічних узагальнень? У цих конструкціях проглядається логіка цивілізаційних трансформацій і перехід від класичної та нової економічної геополітики до новітньої цивілізаційної геополітики.

Методологію сучасних геополітичних досліджень на основі теорії геополітичної динаміки Р. Коллінза, що є постнекласичною за формою та синергетичною за змістом, досліджував і представив А. Батлер [6].

Автор презентує концепт мирології – як науки про світ, що вивчає всі явища і закономірності, які відбуваються на світовій арені і відповідають на одне питання: в якому напрямі рухається людство? [6, с. 16].

Осями координат мирології є категорії сила та прогрес у системі світових відносин: «... у зв'язку з цим важливо простежити, у яких явищах світової системи виявляє себе онтологічна сила і чи рухається світ шляхом прогресу. Я

пропоную будувати свій підхід, головним чином, через аналітику політекономічних світових відносин» [6, с. 17].

У світі, де сильні держави легко приймають рішення не лише за власні народи, але й за інші, і де транснаціональні актори й сили в різноманітні способи переступають межі національних спільнот, питання про те, хто перед ким має звітувати і на якій підставі, самі по собі розв'язати непросто.

І тому цією проблематикою активно займаються вітчизняні дослідники, що формують науковий простір геополітичного дискурсу, в якому ставиться питання ролі України у світових процесах. Серед авторів назовемо: С. Віднянського [111], В. Воронкову та В. Нікітенко [114], М. Дністрянського [123], Р. Додонова [124], М. Лепського та Н. Лепську [56], В. Манжолу [160], Х. Марціхів та Л. Шепеляк [161], Г. Шульгу [214], В. Микитенко, Ю. Порохнявий, Д. Микитенко, С. Шкарлет [166], О. Матвєєва [162], М. Юрій [215] та багато інших авторів.

Так, наприклад, в дисертаційній роботі О. Матвєєвої зазначається, що політичний простір для розвитку і здійснення ефективного врядування, а також управління, вже не пов'язується з обмеженою політичною територією і тому констатується трансформація в питанні відповідальності влади. На сьогодні основні форми геополітичної організації передбачають комплексну детериторіалізацію і ретериторіалізацію політичної влади [162]. Сучасні глобальні зміни асоціюються з трансформацією державної влади, як роль і функції держави визначаються, відновлюються і запроваджуються на новий лад на стику мереж і систем, які регіоналізуються і глобалізуються. Прості формулювання, які свідчать про занепад, застій або розлад держави, здатні неадекватно відобразити реальну картину і залишити країну за межами світового «концерту».

Отже, підводячи підсумки підрозділу 1.1. зазначимо, що з погляду соціально-філософської специфіки геополітики, геополітичні концепції, є своєрідним шляхом постановки цілей і завдань найчастіше як проблем, і формулювання способів їх вирішення, мають значний вплив на

зовнішньополітичну діяльність країн. У цьому підрозділі розглянуті основні етапи розвитку геополітики, виділена їх специфіка та основні мислителі, проведено аналіз запропонованих ними концепцій з погляду класичної, критичної геополітики та охарактеризовано вплив останніх на зовнішньополітичний курс тієї чи іншої держави.

«Геополітичне переформатування» означає значний і часто трансформаційний зсув або реструктуризацію в геополітичному ландшафті. Це зазвичай передбачає зміни в розподілі влади, впливу та альянсів між націями, регіонами або міжнародними акторами. Геополітичне переформатування може бути зумовлене різними факторами, включаючи зміни в урядовому керівництві, зміни в економічних і військових можливостях, зміни в зовнішньополітичних стратегіях і появу нових глобальних викликів.

Цей термін використовується для опису ситуацій, коли встановлений геополітичний порядок зазнає істотної реконфігурації, що призводить до нової динаміки, суперництва та союзів на світовій арені. Геополітичне переформатування може мати далекосяжні наслідки для міжнародних відносин, глобальної безпеки та економічної стабільності, і воно часто вимагає від держав і політиків адаптуватися до ландшафту, який розвивається, щоб захистити свої інтереси та просувати свої плани.

1.2. Методологічний інструментарій дослідження феномену геополітичне переформатування

Соціально-філософський аналіз проблеми геополітичного переформатування потребує вироблення методологічних підходів, здатних найбільш адекватно забезпечити вихідні науково-філософські принципи й понятійний інструментарій цього дослідження.

Характер і спрямованість геополітичного переформатування, що визначає якісні зміни у структурі та механізмах функціонування сучасних політичних систем, зумовлені комплексом об'єктивних та суб'єктивних факторів, що

супроводжують дані процеси та визначають особливості їх змісту та специфіку розвитку. За минуле століття, різноманіття геополітичних переформатувань, трансформацій породило цілу низку наукових трактувань, у яких представлений аналіз характеру та сутності трансформаційних процесів, що призводять до нових форм геополітичної взаємодії, а саме: концепції модернізації, вестернізації, гуманізації, демократизації, інтернаціоналізації, регіоналізації, універсалізації, локалізації, глобалізації та ін. У підрозділі 1.1. ми намагалися розкрити ступінь розробленості проблеми геополітичного переформатування, через аналітику соціально-філософського, соціогуманітарного наукового дискурсу. Логіка викладу методологічно привела нас до шляху аналітики від класичних теорій геополітики до теорій світосистемного розуміння причин геополітичного переформатування і також до смислів сучасної наукової критичної думки геополітики ХХІ ст.

Проте, як відзначав М. Пампура: «Особливі, суттєві зміни відбулися останні десятиліття, коли ми виявилися свідками унікального переплетення гігантських за масштабами явищ, кожне з яких можна було б назвати епохальною подією з погляду його наслідків для всього світового співтовариства, але, узяті в сукупності, вони створили таке поле напруги, яке змінює основи цивілізації, життєустрою людей» [173]. І від себе зауважимо, кордони і центри всього світу, беручи до уваги геополітичну війну світу, яка йде на території України.

Тому, розглядаючи геополітичне переформатування сучасного світу з погляду соціально-філософської специфіки, ми зазначимо, що це буде пошук шляхів взаємодії політичних акторів, які сприятимуть виходу людства з духовної кризи. У працях українських науковців, які працюють у сфері соціальної філософії, філософії геополітики Н. Венцель та Н. Ковтун [108], М. Лепського та Н. Лепської [56], М. Пампури [173], Д. Товмаша та М. Хилько [48], І. Утюж та І. Сайтарли [84] й багатьох інших вітчизняних філософів і соціологів є намагання знайти відповіді на актуальні питання не лише української соціально-політичної дійсності, а проаналізувати місце України у

світі та геополітичну трансформацію світу. Тож, йдеться по-перше, про відповідальність політичних акторів, за їхні дії на міжнародній арені, оскільки вони можуть суперечити національним інтересам. Це можуть бути актори, які мають наднаціональні інтереси (транснаціональні корпорації) або деструктивні цілі (міжнародні терористичні організації) [173].

По-друге, і ми не можемо не погодитися з авторами, діяльність численних та різнорідних акторів, які з'явилися у другій половині ХХ ст., породжує ситуацію невизначеності, розмитості політичної карти світу, непередбачуваності їх дій. Як приклад, повномасштабна війна в Україні, яка до останнього дня заперечувалася офіційною владою України.

По-третє, зазначається, що порушується підпорядкованість та узгодженість дій акторів у рамках однієї держави чи регіону.

По-четверте, політична карта світу буде представлена геоцивілізаціями, які сформується в рамках політичних, конфесійних, просторових параметрів» [173].

Для прикладу, звертаючись до нашої геополітичної ситуації в Україні, з певністю скажемо, що Україна стала форпостом Західного світу, користуючись термінологією С. Хантінгтона, борючись та захищаючи прогресивні принципи людського буття.

Як показала світова, глобальна війна, в якій Україна є передовою геополітичною переформацією світу, норми міжнародного права не регулюють відносин між геоцивілізаціями. Поки що ми знаємо лише той тип відносин з-поміж них, який С. Хантінгтон визначив як «зіткнення цивілізацій» [46]. Все це є показником фундаментальних зрушень у Вестфальській системі світу та необхідності визначення контурів нового світопорядку спільними зусиллями низки наук, таких як геополітика, міжнародне право, і звичайно ж, соціально-філософський методологічний інструментарій, що дозволяє виявляти причинно-наслідкові аспекти геополітичного переформатування.

Тож, правильний вибір методологічного інструментарію дозволяє більш реалістично оцінити глобальні тенденції геополітичного переформатування.

Методологічну основу дисертаційного дослідження на наш погляд повинні скласти: теорія критичної геополітики, системно-історичний, цивілізаційний, світ-системний, синергетичний підходи до аналізу феномена геополітичного переформатування. Аналіз різних підходів до процесів геополітичного переформатування актуальний і в практичному плані у зв'язку з необхідністю концептуалізації феномену геополітичного переформатування та його структур. Зокрема, сучасна реальність зумовлена глобальною інтенсифікацією взаємодії між цивілізаціями, з різними комбінаціями етнонаціональних, громадянсько-політичних, релігійно-культурних компонентів. Тому незахідні типи сучасності формуються не просто в результаті копіювання або імітації західних зразків, вони інкорпорують західний досвід у свою цивілізаційну динаміку та модернізаційні процеси, що призводить до формування нового світового порядку.

Саме соціально-філософський аналіз дозволяє краще зрозуміти трансформаційні глобалізаційні процеси сучасного світу, в якому складається нова геополітична структура світу.

У сучасних геополітичних умовах світ розділений на два полюси: один – «атлантичний», який об'єднує США та Західну Європу, уособлює той самий «золотий мільярд», який претендує на одноосібне управління (насамперед із боку США) усіма світовими процесами. Другий – «тихоокеанський», основними акторами якого виступають Японія та Китай. Причому Японія належить до країн «золотого мільярда», але геополітично є невід'ємною ланкою «тихоокеанського» полюса. У свою чергу Китай інтенсивно розширює зону свого континентального та морського впливу (включаючи Центральну Азію, Австралію і навіть Латинську Америку) зрозуміло, в сучасній геополітичній ситуації, з'являється і третя сторона геополітичної пріоритетності – це країни Африки, за співпрацю з якими борються найсильніші країни світу. Країни Африки вже демонструють визначену геополітичну позицію, коли вони красномовно підтверджують свою парадигму розвитку під час голосування в ООН, засуджуючи неокolonіальну

політику Росії і підтримуючи Україну в боротьбі за свою незалежність. Але, водночас Африка залишається осередком геополітичного протистояння [31; 83].

Сучасний світ, що характеризується великомасштабними геополітичними протиріччями та перетрансформаціями, все наполегливіше вимагає відповідей на запитання: яка буде сучасна геополітична конструкція світоустрою в умовах глобалізації? (чи глобалізації не буде як такої, у боротьбі кожного геополітичного актора за ресурси та сфери впливу?), яким буде «постбіполярний світ», які принципи та цінності покладено в його основу?

Тож, розробка різних версій сучасної геополітики практично має онтологічний статус, який завжди пов'язаний із соціально-філософською проблематикою, яка науково намагається показати зміну або знищення соціального.

У підтвердженні звернемося до цитати Дж. Агамбена, який пише, що нинішнє підпорядковане становище політики щодо релігії, економіки і навіть права пояснюється тим, що «втративши власний онтологічний статус, вона (політика) виявилася нездатною впоратися з трансформаціями, які поступово спустошили її понятійний апарат» [4].

Зрозуміло, це не означає, що питання онтологічного статусу політики, геополітики передбачає ніби політика заступає на місце онтології. Навпаки, оновлення онтології, повернення її у світло соціально-філософських, політичних чи етичних проблем вказує на те, що питання, які традиційно належать до галузі практики, потребують осмислення на онтологічному рівні [55].

Як влучно зазначить В. Фітьо: «... аналіз соціального впливу на результати розуміння людиною себе, світу та поточних подій відкриває ще одне гостре та надважливе для сучасного світу питання. Йдеться про те, що такий вплив може бути як «природнім» так і штучно змодельованим для маніпуляцій та нав'язуванню людині і суспільству вигідного комусь бачення. Такий вплив матеріалізований так званій пост-правді, різного роду

інформаційних війнах, свідомому розповсюдженні фейків тощо. Ця проблема особливо актуальна для України, адже ми як ніхто відчули руйнівний вплив інформаційних атак та маніпуляцій» [203, с. 2].

Окреслити онтологічну, соціально-філософську складову геополітичного переформатування ми зможемо з позицій постнекласичного наукового дискурсу.

Тому звернення до методології критичної теорії геополітики, до світосистемного та цивілізаційного підходу, дає нам можливість подати концептуалізацію феномена геополітичного переформатування.

Однією із центральних стратегій сучасного соціально-філософського пізнання геополітики вважають нову парадигму геополітичних досліджень – мова піде про теорію критичної геополітики. Теорія критичної геополітики є потужним методологічним підґрунтям для формування розуміння нової картини світу, в якій великі багатовимірні простори постають геополітичними кодами країн. Термін «критична геополітика» був запропонований Дж. О’Тоалом наприкінці 80-х років. Цей термін відповідає постмодерному духу, включає в себе викривальну тотальність класичної геополітики, яка заснована на ідеології сили і «волі до влади».

Сучасні дослідники, такі як: В. Воронкова [115], Ж. Дерріда [20], Дж. О’Тоал [70], І. Окунєв [151], М. Фуко [206], Д. Харві [40] та ін., вважають, що в основі геополітичного коду лежать географічне уява та просторові міфи. Отже, сучасні геополітичні дослідження базуються не стільки на усвідомленні, що простір в деякій мірі здатен детермінувати міжнародні відносини і світову політику, скільки на інтерпретації сфери ідеального «схопити» ледь вловимий зв’язок між ідеями і геополітичними практиками, пов’язаними з територіальним експансизмом і домінуючої ролі простору. Дж. О’Тоал наголошує, що відбувається розмивання нашої звичної онтології і стійких уявлень про те, як влаштований світ. Зручне для нас, конвенціональне геополітичне мислення, більше не є прийнятним у світі, в якому простір випереджається часом [70].

Формування нового методологічного напрямку критичної геополітики викликане об'єктивними причинами розвитку сучасності.

Це – сучасна ситуація постмодерна; глобалізація, яка впливає на розвиток усіх сучасних держав, інформаційне суспільство; технологічна складова розвитку держав, що породжує інноваційні суспільства – всі ці обставини презентують нестабільність, неясність, молекулярність, атомарність, замість регулярності, об'єктивності і системної структурованості у взаємовідносинах «людина-суспільство», «людина-світ». Сучасна філософія у своїй аналітиці активно фіксує складність, плинність, масштабність, певну непередбачуваність соціальних змін, підтвердження цьому факту ми знаходимо в багатьох роботах, як у вітчизняних так і зарубіжних дослідників, серед них можна презентувати запорізьку школу філософів а саме, Т. Бутченко [157], В. Воронкова [115], В. Зубов [138], М. Лепський [154], В. Скворець [185], В. Таран [190], І. Утюж [200] та ін.

Сучасна запорізька школа соціальної філософії детально аналізує світоглядні, інституціональні трансформації сучасного світу. Так, наприклад, вітчизняний дослідник В. Зубов зазначає: «Розгортання глобалізаційних процесів на початку третього тисячоліття спричинило появу такого соціального явища як крос культурний пастиш. Цей феномен відбиває колажність, різноманітність, еkleктизм сучасної соціальної реальності. Пастиш – «вільний політ», «клаптева ковдра», «усяка всячина», колаж, який складається з ідей та поглядів, включаючи протилежні елементи. В результаті системних соціальних зрушень епіцентром змін та впливів стають світоглядні орієнтації людини» [138, с. 3]. Автор дуже слушно підкреслює, що звернення до світоглядної проблематики зумовлено також необхідністю налагодження діалогу між представниками різних світоглядних орієнтацій, їх конструктивного співробітництва у вирішенні актуальних проблем людства, а це є основною проблемою в дослідженнях питань геополітичного напрямку і предметною тенденцією критичної геополітики.

Аналізуючи об'єктивні причини появи нової методологічної складової дослідження геополітичних процесів, не можна не означити появу феномену сингулярності, соціальної сингулярності. І. Утюж вважає, що поява в філософії нового терміну «соціальна сингулярність», описує не стільки загибель соціуму і культури, не фінал духовно-естетичного ставлення людей до життя, а показує, що повинні відбутись зміни форми останнього [200].

Сингулярність – як межа сучасного інноваційного суспільства, в різних сферах: від технологічної до політичної (і в нашому випадку геополітичної). Як зазначає О. Болдачов, у статті «Феніта ля комедія»: «політична сингулярність – є межею розвитку політичної системи соціуму (звичайно ж, теж пов'язаний з технологічним прогресом), коли політичне керівництво як таке стає безглуздом [104]. Тобто, у цьому місці міркувань ставиться під сумнів необхідність існування в майбутньому деяких спеціальних політичних інститутів для прийняття значних рішень у соціумі. Зрозуміло, це пов'язано з інформаційними технологіями та мережевою демократією.

Роль інформації зростає, відпрацьовується майстерність маніпуляцій інформацією, з'являються концепції ведення інформаційних воєн, удосконалюється інформаційна зброя.

Дж. О'Тоал пише: «... просторова організація породжується кібернетичними системами. Це область інформаційної кіберсфери, її електронні ландшафти є кібернетичними, інформаційними і медійними панорамами постмодерністського інформаційного капіталізму. Форми і структури другої природи трансформуються та дезінтегруються під впливом швидкісного капіталізму (fastcapitalism) і його інфраструктури, яка глобалізує.

Класична географія стає постсучасною інфографією. Групи людей починають об'єднуватися в глобальні мережі, тоді як простір потоків, що прискорюються, розмиває традиційне розмежування локального, національного та глобального, створюючи скалярну динаміку «неосвітових порядків» із перебудованого глобального простору.

Нові мережеві соціальні актори, квазісуб'єктні кіборги і квазіоб'єктні гуманоїдні механізми («humachines») всередині мега-машинних колективів населяють третю природу і визначають її функціональний устрій, але, всупереч думці Харауея, не її політику – в останній ще й досі переважають міфічні ліберальні категорії, ідентичності й наративи» [70, с. 9-10].

Зрозуміло, йдеться про наслідки інформатизації, її вплив на соціальні організми, настільки потужний, що призводить до конструювання соціальних і політичних технологій деформації навколишнього світу.

Дані технології набувають провідного значення в геополітичних процесах. Як відзначає В. Віловітих «... системи цінностей легко вишиковуються і так само легко руйнуються, відповідно до цілей суб'єктів управління.

В умовах активізації цілеспрямованих спроб трансформації геополітичної картини світу нестримно зростає проблема значущості міжнаціональних, міжрелігійних, міжетнічних стосунків, оскільки в турбулентній соціальній реальності традиційні засади перетворюються, набувають непередбачуваних, нових рис та форм» [110, с. 144]. Перераховані ціннісні «турбулентності» і постають у якості предметного поля критичної геополітики.

Адекватна оцінка «температури» ціннісної динаміки фіксується соціологією, її практикою використання тих або інших технологій. Однією з таких технологій є метод «прогнозування за аналогією». У роботі «Геополітичні студії» про це зазначає М. Лепський, що метод «прогнозування за аналогією» може бути використаний при аналізі регіональної ситуації, гібридної війни, що ведеться на території України. Автор зазначає, що вказаний метод дозволяє здійснити систематизацією «фрейм-аналізу» заморожених конфліктів. Бо тільки в системі можна уявити часову модальність в аналогії, що розгортається або відносно об'єкта – структури, просторової визначеності, або системи в цілому, яка знаходиться в процесі змін і має, за визначенням М. Лепського, не менше ніж два альтернативні стани. Тому для визначення майбутнього системи та її ситуації необхідно

з'ясувати спрямованість дій, «логіку процесу», його результативність. Не менш важливим є визначення специфіки діяльності суб'єктів управління і конкретно-історичних умов, їх особливого впливу на «логіку процесу», а також можливостей випадкового, унікального і конкретного впливу на ситуацію [154, с. 18].

Тому аналіз геополітичних досліджень обов'язково повинен базуватись на методологічних принципах соціальної філософії, а саме на історичній складовій світоглядних трансформацій взаємозв'язку минулого, сьогодення і майбутнього в геополітичному процесі. На підтвердження звернемося до роботи Дж. О'Тоала «час звертається в простір. Просторові блоки розділені, кожному з них приписуються сутнісні атрибути різних часових періодів щодо ідеалізованого історичного досвіду одного з блоків. Цей просторовий спосіб репрезентації модерну і створює ту саму бінарну географію, яка була невід'ємною частиною геополітики починаючи з епохи Відродження: розвинене і відстале, сучасне і традиційне, Захід і Схід» [70, с. 5].

Представлений матеріал вдало підкреслює смислову специфіку аналітичної трансформації в області сучасної геополітики. Саме критична геополітика повинна запропонувати новаторський підхід в осмисленні міжнародних відносин та світової політики, у зв'язку з тими соціальними, об'єктивними змінами, які ми розглядали вище. Дж. О'Тоал визначає критичну геополітику як знання про репрезентацію простору і просторової організації діяльності, на якій ґрунтується світова політика (репрезентація дозволяє бачити дещо відсутнє).

Дж. О'Тоал критично підходить до аналітики традиційної геополітики. Він відзначає, що історичні схеми та ідеальні конструкти, які описували і описують розуміння геополітики, корінням сягають історії Європи XVI сторіччя, але ще й досі структурують і визначають світову політику. Автор упевнений, що дані евристичні абстракції, ідеальні схеми і класифікації далекі від досконалості. Вони намагаються приховати неврегульовану історичність і складну просторовість геополітичних дискурсів і практик [69; 70].

Представники критичної геополітики відзначають, що просторові геополітичні практики – це ідеологія і дискурс, які саме й піддаються критиці. Ідеологія породжує «геополітичний порядок»: «... «порядок» означає укорінені правила, інститути, дії та стратегії, за допомогою яких міжнародна політична економіка функціонує в різні історичні періоди. Характеристика «геополітичний» звертає увагу на географічну складову світового порядку... Світові порядки неминуче володіють географічними характеристиками, наприклад: відносна міра територіальної централізації держави по відношенню до соціальної і економічної діяльності; природа ієрархії держав (одна або декілька домінуючих держав, міра рівності держав); просторовий обсяг діяльності різних держав та інших акторів (наприклад, міжнародних організацій і економічних суб'єктів); просторова зв'язність або роздільність різних акторів; вплив інформаційних та військових технологій на просторову взаємодію; ранжирування лідерів регіонів і конкретних держав у термінах «загрози» їх військової й економічної безпеки» [70, с. 3].

Ідеологією сучасної гегемонії в геополітиці, знову ж таки, є ідеологія західного світу – транснаціональний лібералізм, віра в те, що універсальний прогрес полягає в глобальному розширенні капіталістичних ринків [40, с. 4].

Але, як показує практика, глобальна гегемонія Західної цивілізації не є «модним трендом» у світовій архітектоніці. На арену виходить світ, який «розпався на відносно компактні територіально-економічні регіони і субрегіони, «відповідні» тому або іншому центру міжнародної системи, а значить, немає і не буде загальних /глобальних закономірностей, а буде і є лише поєднання мегарегіонального і субрегіонального рівнів взаємодії» [117].

Сьогоднішні дебати з питань ідейно-філософських основ сучасного світового порядку безпосередньо пов'язані з проблематикою регіонального рівня (підйом нових світових держав незахідного світу; підйом Азії; дискусія про роль Заходу і місце Сходу; «реінтерпретації» основ західної цивілізації; питання про наслідки перерозподілу впливу між регіонами світу; про

незахідний світовий порядок і незахідні теорії пояснення цього порядку; ролі ісламського, китайського чинників у світовій політиці, і так далі) [117, с. 34].

Зсуви у розташуванні економічних і військових сил на планеті супроводжуються еволюцією духовного ландшафту. Безпрецедентний модернізаційний ривок низки найбільших країн, що розвиваються, перш за все Китаю, Індії, Бразилії, Південної Африки, спонукає їх еліти добиватися морального реваншу за століття гноблення і принижень, пережитих ними в епоху панування колоніальних держав Європи. Це повністю зрозуміле прагнення веде до культурного самоствердження країн Півдня і Сходу, що відкидає єдині стандарти масового вжитку, побуту, звичаїв, що прийшли із Заходу, продиктовані неписаними законами глобалізованого постіндустріального суспільства. Воно ще більше посилилось на тлі глибокої фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр., яка розпочалась в основних центрах сили Заходу – США, Євросоюзі, Японії, дискредитуючи їх моделі як єдиний цивілізаційний зразок для наслідування на дорозі модернізації. Тією мірою, в якій це перебалансування знаходить вираження у пробудженні великих давніх цивілізацій, вона природна і виправдана, повертаючи людству багато духовних багатств, забутих або втрачених за 400-річний період гегемонії Заходу [182].

Від функціонування вказаної реальності залежить інноваційний розвиток держав, їх економічна та військова могутність. Ця реальність стає протистоянням багатьох великих держав, однак, як зазначає Д. Дубов «... з огляду на новизну простору правила протистояння й загальна стратегічна мета цих протистоянь досі не концептуалізовані» [129].

Тому дискурс-аналіз геополітичної ситуації відсутній, бо ситуація – це статика, а ми повинні констатувати, що статика відсутня. Існує тільки геополітична динаміка, яка в часі робить будь-який науковий аналіз застарілим і неактуальним. І тому перед нами постає проблема вибору методологічного інструментарію, який би дозволив вирішувати задачі практичної геополітики. І таким аналізом постає критична геополітика, як

гуманізація, як шлях визначення світоглядної проблематики в сучасному глобалізованому та інформаційному світі, де самою практикою заперечується однолінійність, моноцентризм світового порядку.

Зазначимо, що методологічні принципи Дж. О'Тоала багато в чому відповідають саме постмодерністській парадигмі мислення з настільки властивим їй скепсисом стосовно будь-якої спроби нав'язати суспільству якусь модель універсального пояснення світу, його критична теорія полягає не тільки і не стільки в деконструкції минулих і сучасних підходів до осмислення геополітики. Навпаки, Дж. О'Тоал виступає зі своїм власним проектом, в якому позитивна, творча частина наукового пошуку безпосередньо впливає з критичного ставлення до вже існуючих концепцій. Таким чином, критична геополітика максимально зосереджує свою увагу на питаннях розвитку соціальних наук, ідентифікації і суверенітету. Традиційне розуміння концептів «географічний» і «політичний», що бере до уваги лише фізичні кордони, інститут державної влади і ресурсну базу територіальності, відходить в минуле.

Критична геополітика – це підхід, який прагне проблематизувати вказані епістемологічні припущення та онтологічні орієнтації загальноприйнятої геополітики (класичної). Вона деконструє окуляроцентризм (критика візуальної метафорики) об'єктивації світової політики класичною геополітикою, а також кидає виклик її прихильності до (певним державоцентричним політичним практикам) державоцентризму. Таким чином, критична геополітика сама стає формою геополітики, втягнутої в гру описів геополітичних умов, але такою, яка прагне деконструювати гегемонію геополітичного дискурсу і поставити під питання взаємовідношення сил у виявлених геополітичних практиках держав, що домінують [70].

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз визначення методологічного інструментарію геополітичного переформатування виводить нас на теорію критичної геополітики. Даний методологічний підхід дозволяє осмислити шляхи подальшого просування людства, що базується на засадах гуманізму.

Сучасний геополітичний дискурс повільно рухається до визнання більш плавних, гнучких та недержавоцентричних оцінок простору і безпеки, території і загроз.

Хотілося б стверджувати, що глобалізація, інформатизація, суспільство ризику викликали умови геополітики постмодерна у світовій політиці. Але, на жаль, поки що ми констатуємо: працює геополітика сили, війни і боротьба за ресурси.

Ці процеси прямо кидають виклик і руйнують кордони сучасної міждержавної системи, створюючи нові режими взаємопов'язаності між просторами на земній кулі; трансформуючи скалярні взаємини між локальним, національним і глобальним; вводячи безпрецедентні швидкості взаємодії і комунікації; створюючи посилену взаємозалежність і вразливість від небезпек по всьому світу.

Загострена потреба розв'язання проблем капіталізму та інтерпретації цього феномену відповідно сучасним суспільним реаліям актуалізує значимість світосистемного аналізу, який є фундаментальним принципом геополітичного дискурсу. Науковий підхід пізнання світ-системної капіталістичної картини світу, що був розроблений у 1970-х рр. актуальний і понині. Біля витоків цієї наукової парадигми стояв американський учений І. Валлерстайн.

Використовувати методологічний аналіз світ-системного підходу без взаємозв'язку з цивілізаційним підходом не дасть нам чіткого аналізу феномена геополітичного переформатування. Як ми побачимо далі світ-системний аналіз претендуючи на універсальність розуміння сучасного світу та його перетрансформації, все ж таки переоцінює свої методологічні можливості і у цьому зв'язку ми солідаризуємося з А. Тойнбі, який зазначав, що «теза про єдність цивілізацій є помилковою концепцією, до якої сучасних західних істориків привело їх соціальне оточення. Особливість, що вводить в оману, полягає в тому, що в умовах сучасності, власне наша західна цивілізація накинула мережу своєї економічної системи на весь світ, а за цією

економічною уніфікацією на західній основі, сформувалась та уніфікувалась політична система,.... і пішла дуже далеко... Ці факти вражають, але розглядати їх як доказ єдності цивілізації можна лише з поверхневої точки зору» [193, с. 56].

Також цікаві думки, з точки зору взаємоперетинання світ-системного та цивілізаційного підходів презентує наша вітчизняна дослідниця Н. Кравчук. У своїх роботах по дослідженню геополітичного дискурсу, науковець чітко вказує на методологічну значущість взаємозв'язку двох підходів. Авторка пише: «Насамперед, методологічній конструкції «геополітика у глобальному просторі» протиставляється системна взаємозалежність – «простір у геополітиці». У чому полягає важливість наведених теоретико-методологічних узагальнень? У цих конструкціях проглядає логіка цивілізаційних трансформацій і перехід від класичної та нової економічної геополітики до новітньої цивілізаційної геополітики. Ідеться про розмежування двох методологічних конструкцій: з одного боку, геополітики як науки про вплив територіально-просторових умов (класична геополітика) та економічної могутності держави (нова економічна геополітика) на розподіл і перерозподіл сфер впливу держав і міждержавних об'єднань у глобальному просторі; а з іншого боку – геополітики як науки про закономірності загальноцивілізаційного розвитку в контексті багатовимірного (геополітичного, гео економічного, соціокультурного та ін.) простору. Цим самим цивілізаційна геополітика намагається подолати географічний і економічний детермінізм класичної геополітики та гео економіки, розширюючи набір базових факторів, що визначають поведінку геополітичних акторів у глобальному просторі (їдеться про культурні цінності, звичаї і традиції, формальні і неформальні правила (інститути) тощо)» [148, с. 366].

У зв'язку з цим цілком правомірний розгляд точок поєднання світ-системного підходу з підходами, що раніше склалися, але не втратили своєї наукової значимості. До таких можна віднести цивілізаційний підхід, представлений такими іменами, як М. Данілевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі.

Прогрес, «внесок нових сторін», ідея «ступенів довершеності» - все це і є тим цивілізаційним капіталом для людства, який людство повинно в першу чергу формувати як імператив подальшого глобального розвитку, як єдиної геочивілізації – це феномен «великих просторів», динамічний розвиток яких є запорукою збереження людства. Це сучасні думки, концепти, наукові прогресивні проекти, а починався культурологічний, соціально-філософський розгляд світових спільнот з робіт до яких ми зараз і будемо звертатись. повтор

Цивілізаційний підхід до аналізу визначення і переформатування геополітики М. Данілевський визначає розвитком і зміною культурно-історичних типів, де він побачив не цілісну, логічно вибудовану всесвітню історію, а різні історії, причому настільки різні, що вони не можуть розглядатися як єдиний процес еволюції людства. Це дозволяло проводити їхній соціологічний аналіз як начебто одночасно існуючих, а в їхній самотійній історії, що має свій початок і свій кінець, шукати паралелі, повторення тощо [145, с. 16].

За М. Данілевським, особливістю розвитку культурно-історичного типу є не тільки його відповідність певному етапу зрілості за аналогією із віком людини, а й те, що має назву «спадкоємства». Кожна така цивілізація слугує «тереном», який збагачує цивілізацію-наступницю [120, с. 92]. У ситуації кризи чи трансформації історичної системи закладено основи реального вибору: яку світову систему будувати людству?

У рамках нашого дисертаційного дослідження, значимим буде звернення до методології цивілізаційного підходу британського історика і філософа Н. Фергюсона. Науковець відомий своїми роботами на різноманітні історичні та сучасні теми, зокрема своєю концепцією цивілізаційного підходу до вивчення сучасних суспільств. Хоча Н. Фергюсон досліджував цю концепцію у своїх працях і лекціях, важливо зазначити, що його ідеї були як впливовими, так і суперечливими. Зазначимо, що цивілізаційний підхід Н. Фергюсона ґрунтується на ідеї, що цивілізація – це ціннісна основа геополітичних інтересів і пріоритетів сильних держав. Він стверджує, що розуміння

відмінних характеристик і динаміки різних цивілізацій є важливим для розуміння складності сучасних суспільств [26].

Н. Фергюсон звертає увагу на феномен «цивілізаційних зіткнень» або конфліктів між різними цивілізаціями, концепцію, яку іноді розглядають як альтернативу або критику теорії С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій». Вчений припускає, що конфлікти часто виникають, коли цінності, інтереси та інститути різних цивілізацій вступають у контакт чи зіткнення.

У рамках цивілізаційного підходу, щодо дослідження геополітичних інтересів і переформатувань зовнішньої політики будь-якої держави, важливу роль будуть відігравати інституції. Н. Фергюсон стверджує, що якість інститутів, таких як правові системи, права власності та структури управління, має значний вплив на економічний і політичний успіх суспільства.

Н. Фергюсон часто використовує історичні приклади, щоб проілюструвати свої аргументи про важливість цивілізацій. Він спирається на історії таких імперій, як Британська імперія, і порівнює їх з іншими цивілізаціями, щоб проаналізувати їхній підйом і падіння, тобто своїми роботами він презентує історичну логіку геополітичних відносин і змін.

Робота Н. Фергюсона про цивілізації та його цивілізаційний підхід викликали дебати та дискусії в галузі історії, політології та міжнародних відносин. Важливо підходити до його ідей критично, розглядаючи різні точки зору та емпіричні дані, щоб оцінити їх достовірність і застосовність для вивчення сучасних суспільств.

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що методологічний потенціал цивілізаційного та світ-системного аналізу є міждисциплінарним підходом до вивчення світової культури та розвитку суспільства і, звичайно ж, нашого предмета – геополітичне переформатування. Креативність вказаних підходів полягає в тому, що його прихильники розглядають і вивчають не окремі складові світу, а світ, який вони представляють як систему, тобто, за базові одиниці дослідження суспільства приймаються не окремі нації-держави (як елемент системи), а світ-система загалом.

Використовуючи методологічний потенціал цивілізаційного підходу в геополітичному аналізі сучасності, ми розуміємо та аналізуємо цивілізаційний тип та цивілізаційний код у геополітичному як протистоянні, так і взаємодії.

Теоретичні моделі світ-системного підходу базуються на науковому потенціалі політекономії, проте сучасна проблематика світ-системного підходу не обмежена аналітикою взаємозв'язку політичного та економічного, порушуються проблеми культурних запозичень, вплив глобальних процесів на трансформацію національних культур, мов, структур знань, тому синтез світ-системних та геополітичних теорій дозволить повніше реконструювати макроісторичні процеси, пояснити і прогнозувати розвиток конкретних ситуацій, пов'язаних із боротьбою за простір та капітал. Як зазначив Б. Обама, у вересні 2016 р. на Генеральній Асамблеї ООН: «Жодна країна світу не може і не повинна намагатися панувати над іншою. Ніякий світовий порядок, який підносить одну країну чи групу людей над іншою не увінчається успіхом» [3].

Боротьба за капітал – один із основних показників капіталістичного суспільства. Зусилля представників світосистемного підходу спрямовані на вивчення здібностей різних суспільств в умовах конкуренції, акумулювати капітал та використовувати його з метою розвитку. Базова передумова всіх світосистемних досліджень полягає в тому, що динаміка будь-якої сучасної держави є не просто результатом комплексних взаємодій локальних та глобальних процесів, а результатом світового виробництва капіталу та його розподілу. Але капітал – це не тільки гроші, або якісь конкретні уречевлені форми. З точки зору Де Сото Ернандо «капітал, подібний до енергії. Щоб реалізувати її, необхідно не просто дивитися на активи *як-вони-є*, а мислити їх *як-вони-можуть-бути*. Капітал потребує процесу, що виражає соціально-економічний потенціал активу в формі, яку можна використати для додаткового виробництва» [122].

Отже, підсумовуючи, зазначимо визначальну, методологічно центральну роль поняття геополітика, як специфічної форми відношення людини до світу, яка означена усвідомленням, активністю, доцільною зміною, творенням та

реалізацією пріоритетів, у першому розділі представлено методологічний інструментарій, що дозволяє визначитись із соціально-філософським феноменом геополітичного переформатування. Тому, методологічну основу дисертаційного дослідження склали такі підходи як: теорія критичної геополітики, системно-історичний, цивілізаційний, світ-системний, синергетичний підходи до аналізу феномена геополітичного переформатування.

Висновки до першого розділу

У підрозділі 1.1. ми зробили спробу розкрити ступінь розробленості проблеми геополітичного переформатування, через аналітику соціально-філософського, соціогуманітарного наукового дискурсу. Логіка викладу методологічно привела нас до шляху аналітики від класичних теорій геополітики до теорій світосистемного розуміння причин геополітичного переформатування і також до смислів сучасної наукової критичної думки геополітики XXI століття.

Визначено, що термін «геополітика» у різних випадках завжди перебуває у центрі уваги соціально-філософського і науково-методологічного дискурсу. І сам цей термін, і теорія геополітики мають глибоке історичне і політичне коріння, але набувають нового значення з виникненням, розвитком, формуванням нових історичних ситуацій, зі зміною статусу малих і великих державних утворень, веденням глобальної війни на території європейського простору.

Корінна зміна сучасного світопорядку та геополітичної ситуації на планеті після припинення ідеологічного протистояння двох соціальних систем відбувається на тлі повсюдного посилення загроз безпеці та проявів міжнародного тероризму, що актуалізує необхідність оновлення ідейно-теоретичних та методологічних засад дослідження геополітичних інтересів як важливий чинник сучасного політичного процесу. Тому, пояснюється, що світ-системний підхід не є єдиним вченням, що пояснює геополітичну

динаміку сучасного світу, а являє собою дискурс гетерогенних інтелектуальних проєктів, прикладом одного із яких буде теорія критичної геополітики.

У рамках теорії критичної геополітики, визначається структура і основні моделі геополітичних переформатувань сучасного світу, а саме: політичний процес вибудовується відповідно до геополітичних інтересів, які в сучасних умовах стають важливими факторами, що детермінують характер відносин між державами, пов'язаними з рішенням територіальних та ресурсних проблем. Тому особливо актуальним є розгляд політичного процесу крізь призму геополітичних інтересів.

Актуальним залишається теоретичне осмислення змісту геополітичного переформатування, що лежать в основі сучасного політичного процесу. Визначено, що змінюється характер геополітичних інтересів із перетворенням геополітичної картини світу: відбувається укрупнення суб'єктів політичного процесу, що виражається у створенні спілок, альянсів, блоків, що охоплюють цілі групи країн у межах різних регіонів планети.

Підкреслюючи визначальну, методологічно центральну роль поняття геополітика, як специфічної форми відношення людини до світу, яка означена усвідомленням, активністю, доцільною зміною, творенням та реалізацією пріоритетів, в першому розділі представлено методологічний інструментарій, що дозволяє визначитись із соціально-філософським феноменом геополітичного переформатування світу. Тому, методологічну основу дисертаційного дослідження склали такі підходи як: теорія критичної геополітики, системно-історичний, цивілізаційний, світ-системний, синергетичний підходи до аналізу феномена геополітичного переформатування світу.

Методологічна складова нашої дисертаційної роботи дозволяє визначитись із поняттям геополітичне переформатування світу і визначити основну соціально-філософську матрицю понятійно-категоріального ряду досліджуваної проблеми, що дозволить визначитись із подальшим розглядом

причинно-наслідкових зв'язків геополітичного переформатування світу. Визначаючи специфіку соціально-філософського дослідження геополітичного переформатування світу, ми звертались до таких понять соціальної філософії, як: «геополітичне буття», «геополітичний простір», «геополітичний час», і головне будемо намагатись реалізувати розгляд відношення «людина - суспільство», як одну із важливих проблем соціальної філософії, яка дає можливість розкрити причини геополітичного розвитку та переформатування світу.

Геополітичне переформатування світу – це інноваційний концепт, що означає трансформацію ціннісно-світоглядних орієнтирів геополітичного простору, в якому ідеологія є інструментом геополітичного порядку. Геополітичні переформатування призводять до змін в розподілі влади, в економічних і військових можливостях держав, в зовнішньополітичних стратегіях, появи альянсів між націями, регіонами або міжнародними акторами, і поява нових глобальних викликів.

Категорія «геополітичний простір» – це видове поняття, родовим для якого слугує категорія «простір». Будучи структурним елементом феномена, що позначається зазначеною категорією, геополітичний простір характеризується всіма притаманними йому загальними властивостями.

Будучи формою буття соціальної матерії, геополітичний простір виражає структурність, протяжність і співіснування її елементів у різних соціально-історичних системах. Тому, у розділі 1 розкрито проблематику просторової структури світу та типів його спатіальної організації, що концептуально висвітлено в працях фундаторів класичної геополітики Г. Маккіндера, А. Мехена, Ф. Ратцеля, Р. Челлена та ін. Ми підкреслили, що всім їм притаманне розуміння геополітичного простору через його географічну детермінацію. Науковий аналіз теорій класичної геополітики розглядає світ як карту бойових дій, в цьому контексті визначального значення набувають такі показники держави, як: розмір її території, ландшафт, населення, економічний та військовий потенціали. Класична геополітика зародилася на межі 19-20 ст.

як теоретична система, що відповідає устрою Вестфальського світу, основними політичними акторами якого були суверенні держави і тільки.

Говорячи про сьогоднішню структуру геополітичного простору, ми підкреслюємо, засобами критичної геополітики, що просторова організація породжується кібернетичними системами. Це область інформаційної кіберсфери, її електронні ландшафти є кібернетичними, інформаційними і медійними панорамами постмодерністського інформаційного капіталізму. Форми і структури другої природи трансформуються та дезінтегруються під впливом швидкісного капіталізму (fastcapitalism) і його інфраструктури, яка глобалізує.

Класична географія стає постсучасною інфографією. Групи людей починають об'єднуватися в глобальні мережі, тоді як простір потоків, що прискорюється, розмиває традиційне розмежування локального, національного та глобального, створюючи скалярну динаміку «неосвітових порядків», сформовану з перебудованого глокального простору.

Тому, з'являються нові мережеві соціальні актори, квазісуб'єктні кіборги і квазіоб'єктні гуманоїдні механізми («humachines») всередині мега-машинних колективів, які населяють третю природу і визначають її функціональний устрій, але, не її політику – в останній ще й досі переважають міфічні ліберальні категорії, ідентичності й наративи. Але крім нових мережевих геополітичних акторів назвемо і класичні соціально-політичні інституції, які є акторами сучасної геополітики. Актор у геополітичному сенсі – це сукупність всіх тих людей і структур, які виробляють уявлення про території й простори та виражають ці уявлення, в тому числі у різноманітних вимогах, а також впливають на простори, структуруючи мережі взаємодії, що включають людей, організації та території.

На певній території різні актори взаємодіють один з одним. І це взаємодія має або характер співробітництва, або конфронтації. Причому за сучасних умов кількість геополітичних акторів незмінно зростає. І це багато в чому є наслідком того, що в умовах подальшого та неухильного розвитку демократії,

а також під впливом процесу глобалізації до розряду геополітичних акторів включаються нові суб'єкти політики.

Геополітичних акторів можна класифікувати так:

1. Класичні, чи традиційні геополітичні актори, до яких відносяться держави, армії, церкви.

2. Нові геополітичні актори, що включають: політичні партії; неурядові організації; терористичні групи, які роблять ставку на насильство; різного роду економічні актори, передусім транснаціональні корпорації; засоби масової інформації та комунікації. Цей аспект буде презентовано у другому і третьому розділах.

Головним актором світової політики є держава. Вона – основний суб'єкт міжнародного права. Політика держави визначає характер міжнародних відносин, безпосередньо впливає на ступінь свободи і рівень добробуту громадян, на саме людське життя. Діяльність і навіть існування інших суб'єктів світової політики значною мірою залежить від ставлення до них держав.

Держава – єдиний суб'єкт світової політики, який має суверенітет. Категорія «національно-державний суверенітет» має два аспекти – внутрішній та зовнішній. Перший аспект означає свободу вибору кожним народом свого шляху економічного розвитку, політичного режиму, наявність у держави власного цивільного та кримінального законодавства. Другий аспект передбачає невтручання держав у внутрішні справи одна одної, їх рівність та незалежність.

Соціально-філософський аналіз дозволяє побачити, що геополітичний час формує реальний і майбутній простір. Просторові блоки розділені, кожному з них приписуються сутнісні атрибути різних часових періодів щодо ідеалізованого історичного досвіду одного з блоків. Цей просторовий спосіб репрезентації модерну і створює ту саму бінарну географію, яка була невід'ємною частиною геополітики, починаючи з епохи Відродження: розвинене і відстале, сучасне і традиційне, Захід і Схід.

Теорія критичної геополітики, методологія світ-системного підходу показали як змінюється геополітичний простір і час існування суверенітету країн. Він трансформується з абсолютного, здатного заперечувати загальнолюдські цінності та інтереси, на просвітницький та демократичний, що ґрунтується на принципах рівноправності та самовизначення народів, поваги до прав особи як вищої соціальної цінності.

Просвітницький суверенітет держав припускає можливість демократичного обмеження. Якщо раніше рекомендації світового співтовариства тій чи іншій державі розцінювалися як втручання у її внутрішні справи, то в умовах сучасного взаємозалежного світу при вирішенні окремих проблем, насамперед військових і екологічних, передбачається врахування інтересів інших держав.

Отже, розгляд геополітичного простору і часу, формують геополітичне буття світу, в якому розвиток культури та цивілізації у XXI сторіччі змушує державу пристосовуватися до принципово мінливого світу та мінливої людини, враховувати традиційні та нові форми просторового існування людей. Сьогодні неможливо розкрити природу держави, обмежуючись тільки тією територією, на якій вона розташована.

Тому, представлений матеріал вдало підкреслює смислову специфіку аналітичної трансформації в області сучасної геополітики. Саме обрана нами методологія світ-системного підходу та теорія критичної геополітики, дозволяють запропонувати новаторський підхід в осмисленні міжнародних відносин та світової політики, у зв'язку з об'єктивними соціальними тенденціями та змінами.

РОЗДІЛ 2

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ПРАКТИК

2.1. Детермінанти змін та соціально-політичні тенденції геополітичного переформатування

Структурні елементи будь-якого геополітичного процесу переформатування визначаються специфічним набором соціально-історичних індикаторів. Під індикаторами ми розумітимемо показники чи маркери, що впливають на геополітичне протистояння і приводять до переформатування національних просторів.

Як зазначать наші вітчизняні дослідники: «Еволюція людства полягає у безперервному вдосконаленні моделей порядку та їхньому поширенню на існуючі зони хаосу. Деградація або руйнація соціального порядку означає повернення до стану загального протистояння всіх проти всіх. Порядок потребує постійних послідовних і масштабних зусиль з боку його носіїв – соціальних груп або держав, міжнародної спільноти в цілому. Мир – це не просто відсутність війни, а й належне та ефективне функціонування вироблених соціумом структур порядку» [175 с. 163].

Зазначимо, що розглядаючи геополітичне переформатування з точки зору соціально-філософської специфіки, ми виявляємо детермінанти досліджуваного предмета.

По-перше, соціально-філософський аналіз геополітичного переформатування дозволяє на основі конкретного цивілізаційно-історичного підходу розкрити геополітику як специфічний фактор розвитку сучасного суспільства: взаємодії економічних та політичних систем, внутрішньої та зовнішньої політики, об'єктивних умов та суб'єктивних факторів.

По-друге, соціально-філософський підхід чітко обґрунтовує положення про те, що суб'єктом геополітики та геополітичного переформатування завжди виступає держава.

І, як зазначить Б. Парахонський, «Ключовим суб'єктом міжнародного життя є держава, смисл існування якої полягає в захисті інтересів власних громадян у міжнародному середовищі та убезпеченні країни від зовнішніх загроз» [175, с. 164].

Далі автор слушно зауважує, що міжнародні організації, утворені спільнотами держав, мають вторинне значення і є засобом реалізації спільних інтересів. І держава, це один із елементів глобальної міжнародної системи, яка регіонально, на базі міжнародного права реалізує свої геополітичні інтереси [175, с. 164].

За підсумками аналізу географічних, економічних, політичних, військових, культурологічних досліджень виявляється структура самого геополітичного чинника (індикатора), що охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, держави, країни. Тому, геополітика – це компонент соціуму та фактор його функціонування та розвитку. Як справедливо зауважать представники критичного спрямування в методологічній теорії геополітики – «геополітика держав формується не під впливом фундаментальних природних законів та структури простору, а через географічну уяву та просторові міфи, тобто, іншими словами, під впливом світу ідеального [70].

Держава – це головний геополітичний актор, який відстоює ціннісні основи цивілізаційної ідентичності. Тому, держава завжди буде формувати стратегічне середовище, яке буде складатись зі значущих для неї елементів та структур, це є її суб'єктивна реальність. На думку Б. Парахонського стратегічне середовище держави має два рівні: «... перший – це геополітичний простір, створений відносинами суб'єктів міжнародного середовища, який для окремої держави існує як об'єктивна реальність. Це той особливий порядок, що фіксує відносини соціальних організмів та їхню позицію у системі, в цілому, під кутом зору владної функції. Другий рівень – становить суб'єктивна модель реальності, що включає значущі елементи першого рівня у стратегічну царину власних інтенцій суб'єкта та надає свої форми впорядкування у зовнішньому просторі відповідно до власних інтересів та стратегічних

намірів» [175, с. 165]. Відповідно до того як суб'єкт сприймає зовнішній світ і формує свої уявлення про нього та розуміння світових процесів, він створює власну модель світу як систему значень і цінностей, що надає йому можливість орієнтуватись у світі та будувати власну поведінку й визначати стратегічну політику.

Держава як суб'єкт знаходить можливості для реалізації власних інтересів у регіональному та світовому геополітичному просторі через включення в інтенційну сферу і схеми розуміння стратегічних уподобань інших держав. Пріоритетом будь-якої країни є ствердження власної присутності у світовому просторі, реалізація можливостей органічно ввійти у багатовимірний світ міжнародних відносин, знайти в ньому належне місце, яке відповідало б її потенціалу та амбіціям. Тож, держава стає реальною для інших, а не тільки сама у собі [175, с. 166].

Відносини між великими соціальними угрупованнями – державами або націями – є складовими соціально-політичної реальності, де поєднані елементи внутрішньої організації та зовнішньої активності. Вони пов'язані у систему, за правилами й у межах якої відбуваються численні акти взаємодії народів політичного, економічного, соціального, гуманітарного типу.

Геополітична позиція держави визначена її перебуванням у просторовому вимірі. Геополітичний простір – це проекція владних відносин на географічний простір. В соціально-філософському дослідженні, предметом якого є геополітика, це має ключове значення, тому що зміна геополітичного курсу країни завжди пов'язана зі знанням просторових характеристик, що визначають внутрішню структуру країни, так і її місце в оточенні інших країн. Життєвий простір, мережа внутрішніх комунікацій, умови для вільних спілкувань і пересувань, ресурси, інформація – все це умови проживання та діяльності для великих груп населення.

Геополітичний простір – це проекція владних відносин, з точки зору соціально-філософської специфіки. Ця проекція направлена на культурний ландшафт, який є завжди гетерогенним, змішаним, що дуже часто призводить

до ментальних конфліктів. Також до знищення культурного шару, віднесемо і впровадження нових ідеологічних моделей та завоювання країни іншою державою. Йдеться не тільки про зміну топоніміки, а й про смисл того або іншого елемента місцевості. Те, що має значення для одного етносу, може зневажатись і нехтуватись іншим.

У міжнародній системі, в геополітичних відносинах формується своєрідна ієрархія впливовості держав, що закріплює порядок взаємодії та баланс сил між ними. І тому, геополітичне переформатування залежить від ряду об'єктивних факторів, так званих геополітичних характеристик. Із цього приводу цікавим буде звернення до робіт західно-європейських дослідників Х. Моргентау, Н. Спайкмена та дослідників пострадянського простору Н. Антанович, О. Достатко, І. Мазуренко.

Виділяючи характеристики геополітичного переформатування Н. Спайкмен виділив десять критеріїв, що визначають геополітичну могутність держави, а саме: поверхня території, природа кордонів, кількість населення, наявність чи відсутність корисних копалин, економічний та технологічний розвиток, фінансова міць, етнічна однорідність, рівень соціальної інтеграції, політична стабільність, національний дух. Це ті критерії, використання яких в тих чи інших геостратегічних сценаріях дає змогу здійснювати вплив і контроль геополітичного простору інших держав [66].

Х. Моргентау, визначаючи національну силу держави, виокремив дев'ять характеристик: географічне положення, природні ресурси, промислові можливості, військова підготовленість, чисельність населення, національний характер, національна мораль, якість дипломатії, якість уряду [63].

Визначаючи геополітичні характеристики, ми точно зможемо розуміти механізми змін, і найголовніше, механізми соціальних змін. Так, наш вітчизняний дослідник проблем геополітики І. Мазуренко, зазначає, що визначення основних геополітичних характеристик, це основа розуміння міжнародних відносин і можливість описати, проаналізувати та реалізувати геополітичні проекти держави. Серед них він називає: географічні

(положення, вихід до моря, наближеність до транспортних маршрутів, комунікацій, шляхів транспортування); демографічні (кількість, склад і якість народонаселення, показники фізичного здоров'я, вікова структура населення, міграція, від'їзд/приїзд висококваліфікованих фахівців, етнічний склад населення тощо); економічні (фінансовий стан, схильність до кредитів, природні ресурси тощо); кліматичні (широта, висота, рельєф, віддаленість від морів, океанів, наявність океанічних течій, розміщення на материку, характер підстилаючої поверхні тощо); релігійні (склад і якість релігійних культур, характер взаємодії та взаємовпливу релігій, етно-релігійні групи, характер їх розселення); історичні (використання історичних подій, фактів, документів; втручання у внутрішні справи інших держав; ставлення під сумнів легітимність підписаних документів у минулому; призупинення виконання історичних домовленостей в односторонньому порядку тощо); політичні («вага» політичної системи держави на світовій арені, дипломатія, підкуп еліти; підтримка сепаратистських рухів, тероризму; дроблення держав; державні перевороти тощо); інформаційні (проведення психологічних операцій, інформаційна диверсія; активне розповсюдження відео-і аудіо продукції тощо); воєнні (воєнний потенціал, якість ЗС, постать керівника тощо); етнічно-культурні (наявність, стимулювання та підтримка народних меншин).

Тобто, на думку автора геополітична характеристика – це такий чинник, ознака, відносно якої можливо розглядати державу як єдиний організм і, водночас, як політичний простір, відносно (навколо) якого відбуваються певні дії, і головне, яка формується соціальність [61, с. 17-18].

Із викладеного можна дійти висновку, що такий інструмент, як геополітична характеристика, вагомо впливає на зміну геополітичних пріоритетів держави відносно інших суб'єктів геополітики. Саме такі країни, які мають у своїй характеристиці (щодо інших країн) кращі, більші і вигідніші: географічне положення, площу своєї території, багаті природні ресурси, велику чисельність населення і відповідну структуру населення – вони, як

правило, і мають вагомий вплив у світовій геополітиці (США, Китай, Німеччина тощо).

У підтвердженні цього висновку представимо цитату Г. Моргентау, який не заперечуючи необхідності створення гармонійного, мирного міжнародного порядку, вказує, що міжнародні відносини далекі від ідеальних, а геополітику сучасних держав можна визначити як «безперервне зусилля, спрямоване на збереження та збільшення могутності своєї власної нації та ослаблення могутності інших націй» [63, с. 5].

У відомій роботі «Політичні відносини між націями» (чи «Політика міжнародних відносин») Г. Моргентау формулює основні засади політичного реалізму як основи геополітичного переформатування, коли враховуються всі геополітичні характеристики реальності й приймаються адекватні рішення, щодо збереження національних інтересів держави. Спочатку автор доводить думку про те, що в основі геополітики (*international politics*) лежать закони політичної поведінки, коріння яких необхідно шукати в природі людини, з погляду соціально-філософської методології, це важливий аспект, на який ми хотіли б звернути увагу.

Вивчення мотивів та намірів веде до психологізму у дослідженні. Г. Моргентау зазначає, що історичний досвід показує відсутність чітких однозначних кореляцій між мотивами та реальними результатами зовнішньополітичної діяльності. «Добрі наміри» політичних лідерів не є гарантією ні моральності, ні ефективності зовнішньої політики, що проводиться [63, с. 78].

Таким чином, Г. Моргентау наголошує, що раціональний вибір, раціональна орієнтація, раціональна зовнішня політика націлені на мінімізацію ризику та максимізацію вигоди; раціоналізація підпорядкована правилам розсудливості та політичного успіху.

І тому, на думку автора, основою геополітичного вибору, переформатування служитимуть інтереси. «Інтереси (матеріальні та ідеальні), а не ідеї визначають тип соціальної дії» [63, с. 78].

Інтереси – це довгострокові стандарти, за якими можна судити, оцінювати політичні рішення та дії. Сучасні зв'язки між інтересами і державами – це продукт історії і, отже, можуть змінювати свою конфігурацію. Тут Г. Моргентау запитує: як може бути трансформований сучасний світ? Зв'язок між національними інтересами та їх продуктом – державою – згодом може зникнути. Політичний реалізм не заперечує, що сучасний розподіл світу на національні держави може бути замінено спілками держав чи іншими утвореннями. Що в принципі, у межах сучасності і відбувається. Цей момент геополітичного переформатування ми обговоримо, аналізуючи соціально-світоглядні причини змін глобального світу.

А поки що підкреслимо смислову сутність формування світового порядку. На думку дослідників геополітичного реалізму, простежується чітка думка – відкидається право будь-якої нації на створення універсального морального закону, який можна прийняти всіма. Політичний реалізм відкидає тотожність між мораллю конкретної нації та універсальними моральними законами. Багато націй зазнавали такої спокуси – запропонувати їх власні цілі, їх волю як універсальні принципи [94, с. 77].

На думку Г. Моргентау, світовий порядок – це насамперед система узгоджених уявлень членів міжнародної спільноти про те, які загальні норми та правила мають діяти при їх взаємодії між собою, яких ціннісних настанов вони мають дотримуватись і що очікує порушників явних або неформальних правил і принципів організації порядку.

Ідея справедливого міжнародного устрою за своєю генезою походить із усвідомлення загальнолюдської солідарності, однак у реальних взаємодіях держав і народів наявна скоріше, як ідеал або регулятивна ідея [63, с. 172].

В цьому випадку знову доречно буде звернутися до Г. Моргентау, а саме, згідно з доктриною політичного реалізму універсальні загальнолюдські моральні принципи непридатні для оцінки дій держави. У дусі М. Вебера Г. Моргентау стверджує, діяльність держави може бути заснована лише з етики відповідальності, а не з етики переконання. Він пише: «Тоді як людина

має моральне право жертвувати собою, держава не має права дозволити моральному несхваленню чи посяганню на свободу стати на шляху раціонально обґрунтованого та прорахованого політичного впливу. Політична дія має бути заснована на принципах виживання та самозбереження суверенної держави» [63, с. 9]. Далі Г. Моргентау продовжує, немає політичної моральності без розсудливості. Розсудливість означає врахування наслідків можливих альтернативних політичних дій і є найвищою чеснотою у політиці. Політична етика дозволяє судити про дії за їх результатами, наслідками» [64, с. 77].

По суті Г. Моргентау сформулював геополітичне обґрунтування етатизму, або державоцентризму як боротьбу держав за утвердження своєї силової переваги та впливу у світі, і за нинішніх непростих геополітичних умов думки представників політичного реалізму актуальні як ніколи. Тому що природа капіталізму вичерпуючи себе, все рівно вимагає реалізації її природної сутності, а саме постійного виробництва і накопичення багатств, що в нинішніх умовах практично неможливо створити. Тому і йде постійне знекровлення одних для процвітання інших. Прогресивна соціально-ідеологічна філософія з ідеєю унікальності людини, її моральності так і не змогла стати універсальним принципом буття для ЛЮДИНИ, і не змогла створити об'єктивну реальність глобалізації, де панують вільні ринки, добробут, реалізується здорова конкуренція і всі держави живуть в ім'я єдиного блага!

Із погляду дослідників політичного реалізму, міжнародна політика, як і будь-яка інша, є боротьба за владу, коли цілі зовнішньої політики держави мають визначатися в термінах національного інтересу та підтримуватись відповідною силою [63, с. 20]. Тому основою геополітичного переформатування, його прикладним, ефективним інструментом стає захист державних інтересів.

Але тоді і з'являється феномен геополітичної моралі, яка, на думку Г. Моргентау, має бути етикою Я, атрибутованою етикою Я-держави, тріумф

переможця, культ сильної влади, але головне – це послідовне та свідоме ігнорування загальнолюдських цінностей, якщо вони суперечать інтересам окремої держави, і повне ігнорування інтересів особистості, якщо вони не відповідають інтересам певної держави.

Є. Зеленев наголошував, що згідно з геополітичною етикою громадянин природним чином зобов'язаний віддати своє життя заради збереження та підтримки існування своєї держави, але держава зовсім не обов'язково повинна загинути за ради інтересів своїх громадян [136, с. 121].

У цьому контексті актуально звернутися до робіт У. Бека, який досліджуючи глобальні проблеми світу, ставить хрест на геополітичній моралі і наголошує, що геополітика є інструментальним засобом, який використовується між державами, де панує «право сильного». Звичайно, під геополітичні дії держави підводиться морально-правова основа, але вони виявляються вторинними. Отже, моральні та правові цінності не є першорядними геополітичними факторами. І в рамках прикладу, подамо цитату У. Бека: «На яких принципах базуються внутрішні ієрархії політичних об'єднань і держав? Одночасно внутрішня глобалізація ставить питання, пов'язані з розподілом обов'язків на глобальному рівні: чому ми повинні визнати існування особливих моральних зобов'язань щодо інших лише тому, що вони випадково виявилися тієї ж національності, що й ми? Чому вони виявляються вільними від будь-якої моральної відповідальності по відношенню до інших людей з тієї лише причини, що сталося так, що вони народилися на той бік національного паркану? Абсолютно втрачає легітимність докорінно сумнівне припущення про те, що обов'язки повністю замкнуті всередині кордонів і відсутні за межами цих кордонів» [7, с. 4].

За переконаннями Є. Зеленова, світ складається з держав, більшість із яких діє у політичній сфері, керуючись саме геополітичними принципами. «Образ миру в термінах геополітики – це угода (за умовчанням) між державами про взаємне терпиме ставлення до моменту, поки одна з них не нагромадить достатньо сил, щоб підкорити решту. У такому контексті Образ

світу навряд чи заслуговує на увагу, оскільки не гарантує миру, але обіцяє війну. Образ світу без світу – етичний феномен, позбавлений логіки. Образ світу без війни – це геополітичний нонсенс, позбавлений практичної цінності. Деякий оптимізм вселяє концепція геостратегії, що розробляється останнім часом, – просторово-політичний підхід, що виключає силові методи вирішення політичних проблем, але допускає загрозу застосування сили як факту політичного стримування» [136, с. 123].

Виходить, що для сучасного політичного існування людства універсальний Образ світу якби надмірний, хоча війна ніде не проголошується метою, а знайти пристойну причину для мирного співіснування держав (крім загрози застосування зброї у відповідь) досі не вдається. Будувати підстави мирного співіснування, а отже, і Образу світу, швидше за все, належить позадержавною парадигмою розвитку світу, точніше, у наддержавному та понад державному форматі. Важливим кроком у цьому напрямі могло б стати створення відповідних естетики та етики Іншого, або, в термінології більш автентичної предмету нашого дослідження, Образу світу, – естетики та етики Іншого [136, с. 123].

Йдеться про виховання «духу глобального сусідства», в якому, очевидно, сильні держави ідеологічно-кон'юнктурно «пропонуватимуть свою картину світу».

Як зазначить В. Сіденко, прикладом є «потужна хвиля європейської інтеграції, початок якої був закладений ще в середині 1980-х років з прийняттям Єдиного європейського акту та простимульований комбінованим поєднанням швидко прогресуючих процесів глобалізації та геополітичних змін, пов'язаних з крахом комуністичної ідеології та практики у Східній Європі, досягла найвищої точки у 2004-2007 рр., коли відбулося безпрецедентне розширення ЄС з 15 до 27 членів» [167]. Здавалося б, на Європу чекає тривалий період процвітання і зміцнення, а сама модель євроінтеграції, як вона реалізовувалась у рамках ЄС, ставала зразком не лише

для країн-сусідів, але й для інших держав, які прагнуть становлення цивілізованого соціального устрою [167].

Автор розкриває мету і механізми-засоби конструювання образів «Іншого» в формуванні внутрішньодержавних стосунків в умовах глобальної трансформації людства. Останнє для нас актуальне, оскільки в Україні ці механізми активно використовуються для формування часто полярних регіональних ідентичностей, що не йде на користь державі.

Мета (інтеграція нації, «глобальне сусідство») не виправдовує існування певних засобів. Серед таких негідних засобів використання образу «Іншого», якщо останній слугує меті самоствердження за рахунок приниження іншого. Підтримуючи думку В. Сіденко, вважаємо за необхідне підкреслити, що ще більш аморальним це виглядає в умовах роз'єднання одного народу, коли на догоду особистим амбіціям і прагматичним інтересам певних діячів проводиться політика поляризації та «регіоналізації» країни, зокрема через пропагування в ЗМІ образів «донецьких», «бандерівців», «западенців», «націоналістів», «тітушек» і т. д.

У діалозі з «Іншим» завжди виникає науковий інтерес до проблеми ідентичності. Ми виходимо з уявлення про те, що геополітична ідентичність у сучасних глобалізаційних процесах представляється у вигляді геополітичного світогляду та світоорієнтації. Пошук ідентичності держави у глобальному світі – це фактор реалізації геостратегії, що призводить до геополітичного переформатування. Як показав час, ідеологічний супровід пошуку «глобального сусідства» призводить лише до «гібридизації ідентичності», що веде до певних кризових ситуацій.

Для розуміння того, чому регуляторні можливості сучасної системи міжнародних відносин обмежені, важливо простежити еволюцію її засадничих принципів та практичних підходів. Отже, формування сучасної системи міжнародних відносин, як і попередньої, Версальської (1919–1939), окреслене сумним досвідом світової війни, потребами подальшого недопущення подібних глобальних катаклізмів, а її основи були обговорені на Ялтинській

(лютий 1945 року) і Потсдамській (липень–серпень 1945 року) конференціях трьох провідних держав-переможниць (Великої Британії, СРСР, США), що, зрештою, і визначило її назву. Організаційним підсумком формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин стало створення у 1945 році на конференції у Сан-Франциско Організації Об'єднаних Націй, а однією з 51 країн-засновниць цієї організації стала Українська РСР [123, с. 35].

Після Другої світової війни розвиток людської цивілізації пішов не найкращим шляхом, що призвело до нинішньої кризової ситуації. Така постановка питання справді звучить незвичайно для тих, хто переконаний у безальтернативності нинішньої моделі ліберального капіталізму, яка утвердилася в розвинених країнах у другій половині ХХ століття, ставши своєрідним орієнтиром розвитку для людської більшості, для тих, хто звик розглядати інші соціальні форми як тимчасові девіації з цієї моделі.

Насправді геополітичне переформатування, що відбулося за останні двадцять років, цілком доречно порівнювати з державно-територіальним перекроюванням Європи, що відбулося після Другої світової війни. Це переформатування є унікальним як за змістом, так і за формою.

По-перше, перестала існувати найбільша держава – Радянський Союз. По-друге, на світовій політичній арені з'явився новий супер-гравець – Європейський Союз. Вражають не лише масштаби новоутворення (його юрисдикція поширюється на величезний європейський простір від Адріатики та Атлантики до Балтики та Карпат). Найбільше вражає спосіб, яким була створена європейська наддержава. Якщо, як правило, до подібних структур долучали насильно, то про прийом до об'єднання з 27 держав просяться (трапляється майже на колінах). І це при тому, що всі чудово розуміють: вирішальний вплив на ухвалення ключових рішень у ньому мають найбільші країни – Німеччина та Франція.

Як зазначить С. Устич, «З історії добре відомо, що коли через ті чи інші причини (внутрішні або зовнішні, або, швидше за все, комбінації тих та інших) виникає колапс одного із законодавців існуючого геополітичного «крою», то

на контрольованих ним раніше територіях з'являється своєрідний просторовий вакуум, який відразу заповнюється іншими, більш щасливими «дизайнерами» з новими геополітичними «лекалами». Так сталося і після краху СРСР» [197].

Тому геополітичне переформатування зумовлено процесами боротьби за простір, коли змінюються властивості та розмір контрольованих державами територій. Також до спектру явищ складових геополітичного переформатування належить боротьба за капітал між суспільствами – ця сфера досліджень представлена методологічною парадигмою світ-системного підходу. Вочевидь, що світ-системна динаміка веде до переформатування, тобто, до зміни позиції суспільства у світовій системі.

І в цьому контексті логічним буде звернення до феномену гегемонії у владних дискурсах західноєвропейського геополітичного простору.

Дослідження механізмів функціонування гегемонії не є метою цієї роботи, проте теорія гегемонії – центральний метод геополітичного переформатування. Саме гегемоністські конструкції утворюють зміст потенційних ланцюжків взаємодії.

Чи не найбільший внесок у розвиток досліджень гегемонії у міжнародних відносинах зробила школа світ-системного аналізу. На думку І. Валлерстайна, гегемонія – не стільки стан, скільки кінцева фаза рухомого континууму, який характеризує відносини між великими державами [89].

Тому доцільно презентувати граничну контурну характеристику гегемонії тих чи інших держав, хоча б на прикладі конфігурації українського та західноєвропейського владного дискурсу. Основними владними характеристиками сучасної гегемонії західноєвропейського геополітичного простору є нормативна взаємодія, присвячена демократії. Вся неоліберальна структура в міжнародних, геополітичних відносинах працює на те, щоб поставити знак рівності між «демократією» «Америкою», «ЄС», і «Україною» зокрема, хоча задля справедливості, зазначимо, що ця нормативна ідеологія гегемонії, властива взаєминам у всьому світі, але не всі у світі цю нормативність приймають. Прикладом може бути відхід американських військ

із Афганістану і цитата Н. Фергюсона, що підтверджує цю думку: «Концепція необхідності підтримки «демократичних рухів», на роль яких були призначені організації сумнівної якості або не володіли реальним впливом групки прозахідних інтелектуалів. Звідси ж концепція так званих гуманітарних інтервенцій, на основі якої ті ж США брали на себе відповідальність за політичну перебудову складних і непрозорих для стороннього погляду східних суспільств, тобто за процес, над яким американські куратори навіть теоретично не могли встановити ефективний контроль» [201, с. 51].

І. Валлерстайн називає цю структуру геокультурою сучасної світосистеми ХХ ст., від себе додамо – і ХХІ ст. Всі світосистеми мають геокультури, хоча може знадобитися деякий час, щоб така геокультура утвердилася в цій історичній системі. Автор використовує тут слово «культура» в сенсі, що традиційно застосовується антропологами, як система цінностей та основних правил, які, свідомо та несвідомо, керують заохоченнями та покараннями в суспільстві та створюють систему ілюзій, які мають переконувати членів суспільства у її легітимності.

На думку І. Валлерстайна, у будь-якій світосистемі завжди є люди та групи, які повністю або частково відкидають геокультурні цінності. Але доки більшість «кадрів» системи активно приймають ці цінності, а більшість простих людей не ставляться до них із активним скептицизмом, можна говорити, що геокультура існує, а її цінності переважають [89, с. 189].

В українському офіційному дискурсі така зв'язка відтворюється за замовчуванням. Держава – основа трансформаційних процесів гегемонізму. Формування ідеологічної основи «спільної ідентичності», чи ідеології «виключення зі спільноти», створюють геополітичний простір для конкретного світового порядку.

У геополітиці трансформація ціннісних ідеалів стає основою радикальних змін. Ця обставина викликає пильний інтерес дослідників. Осмислення взаємозв'язку елементів тріади «кордон, війна, мир» є відповіддю на питання транскордонних процесів.

На думку вітчизняного науковця М. Шепелева: «Гегемонія відображає здатність певної держави перетворити одну частину міжнародної системи на своїх клієнтів, а другу – загнати в оборонну позицію» [211].

Розвиток «сучасної світ-системи» визначається І. Валлерстайном змінами гегемонії. Вона означає, що одна держава має геополітичну можливість створювати стабільні системи нерівномірного суспільного поділу влади. Матеріальна база гегемонії – більша ефективність певної держави в агроіндустріальному виробництві, торгівлі та фінансах, що забезпечує не тільки панування на світовому ринку, а й активне проникнення на внутрішні ринки інших країн. Гегемонія виникає як елемент нормального функціонування капіталістичної світ-економіки (КСЕ), котрий знав лише три гегемонії: Сполучені провінції (Голландія) – 1620-1672 рр.; Великобританія – 1815-1873 рр.; США – 1945-1973 рр. Голландська гегемонія зробила можливим сам КСЕ як історичну соціальну систему; британська гегемонія зміцнила її фундамент; американська гегемонія максимально розширила та поглибила КСЕ і водночас вивільнила ті сили, що мають привести «сучасну світ-систему» до занепаду [105].

Вказаний аспект роботи І. Валлерстайна, представлений нами, показує, які особливості структурування сучасних геополітичних процесів, заснованих на економічних, технологічних складових і як це впливає на руйнування колишніх моделей світопорядку, що більш детально буде висвітлено в наступному підрозділі.

А поки що зазначимо, широкомасштабні зміни у світоустрої формують у геополітичних моделях «зміну лідерства», формують «мультиполярний» (поліцентричний) світ, «нову нормальність». Сучасні соціально-технологічні зміни виражають по суті, той самий процес – відхід у минуле моделі глобальної рівноваги.

Д. Моїзі в роботі «Геополітика емоцій» презентує ще один об'єктивний фактор-індикатор, що формує геополітичні стратегії та перетрансформації, і

автор досить точно зазначає роль людського фактору, заснованого на страху, приниженні та надії.

Для соціально-філософського дослідження, цей аспект має велике значення, автор вказує, «по-перше, не можна повністю зрозуміти світ, у якому ми живемо, не спробувавши виділити і зрозуміти емоції, що його заповнюють. І, по-друге, емоції, як холестерин, можуть бути корисними і шкідливими.

У листопаді 2008 р. принаймні на якийсь час надія переважала над страхом. Стіна расових забобонів впала, як стіна гніту впала в Берліні за двадцять років до цього.

Того ж літа 2008 р. інший режим прагнув подолати приниження минулого, але не за рахунок військової авантюри, а завдяки міжнародним спортивним досягненням. Проводячи у себе Олімпійські ігри, Китай символічно та емоційно повернув країні історичне центральне становище у світі та легітимність на міжнародній арені. За рахунок пишноти церемонії відкриття, архітектурної краси головного стадіону та великої кількості медалей, отриманих китайськими спортсменами, Китай склав вступний іспит, що допускає в сучасне життя, і досяг нової вершини надії, що живиться стрімким економічним зростанням» [22].

Але в той же час, як Китай хапається за надію, арабський світ тоне в стражданнях і негативних емоціях приниження. Не всі араби – і навіть не більшість із них – підтримують ірраціональну та ненависницьку доктрину жорстокої «священної війни» із Заходом. Проте навіть багато поміркованих арабів відкидають поняття мирних змін та активної громадянської позиції, вважаючи, що всі політичні лідери є безчесними та корумпованими. Таку реакцію можна зрозуміти, проте вона відображає та посилює почуття розпачу, що обмежує можливості прогресу у всьому арабському світі. Страх протистоїть надії, надія – приниженню, приниження веде до прямої ірраціональності та іноді навіть насильству: неможливо зрозуміти світ, у якому ми живемо, не розібравшись у емоціях, які беруть участь у його формуванні [22, с. 10].

Криза поглиблюється і розширюється в усьому світі і захоплює навіть Азію – континент, який досі залишався головною рушійною силою глобального економічного зростання. Д. Моїзі, визначаючи лейтмотив геополітичних змін, презентує питання (яке ми дещо перефразуємо): «Що переможе на всесвітній арені – дух надії, принесений перемогою Байдена, чи страх, що викликається економічним крахом?». І ще додамо – агресивною політикою путінських тоталітарних режимів, які вирішують, що українська нація не повинна існувати. Реальні приклади геноциду та екоциду в Україні, вже увійшли у парадигму нових геополітичних смислів, які ще багато років будуть перосмислюватись.

Передбачити це, зрозуміло, неможливо і можливо. У підрозділ 2.2. ми зробимо теоретичну спробу обґрунтування ролі економіки, економічного націоналізму, протекціонізму в геополітичному дрейфі сучасних держав та уникнення прогресивних ідей єдиної світової політики, у вигляді «феномена глобалізації» або «метаісторії».

Очевидно, що історія традиційних суспільств випадає з телеологічної парадигми «Заходу», як ми побачили «сучасність» оцінюється зі знаком плюс лише в прогресивній західній парадигмі. Але історія Сходу рухається зовсім іншою траєкторією. Отже, в очах Заходу «історія» більшості людства ігнорується в її змістовному вимірі, а увага фокусується лише на тих її фрагментах, де дають про себе знати ознаки «європейського тілосу», тобто елементи модернізації. Тому багато залежатиме не лише від рішень, прийнятих на демократичному Заході. Незабаром може виявитися, що централізовані, недемократичні режими, на кшталт китайського, виявляться насправді краще озброєними, щоб протистояти економічній кризі, ніж демократичні країни, на кшталт Сполучених Штатів.

На підтвердження цієї думки хотілося б звернутися до робіт Н. Фергюсона, який багато писав про майбутнє американоцентричного світоустрою, що загострив соціальні, економічні та політичні проблеми. Автор підкреслював, що у західному співтоваристві виплеснулося назовні

очікування тектонічних зрушень сформованих раніше структур світопорядку та формування нової геополітичної розстановки сил. Ці думки висловлено, як у роботах десятирічної давності, так і в недавніх.

Так у роботі Н. Фергюсона «Цивілізація. Як захід став успішним», ми зустрічаємо знакові геополітичні орієнтири для переформатування та формування майбутнього світового порядку: «Я намагаюся згадати, де і коли я вперше поставив собі те питання: 2005 року в Шанхаї, гуляючи набережною Вайтань? Чи в 2008 році в задимленому, курному Чунцині, намагаючись слідом за місцевим функціонером-комуністом побачити у величезній купі щебню фінансову Мекку Південно-Західного Китаю? Чи це сталося у 2009 році у Карнегі-холі? Я сидів, загіпнотизований музикою Енджел Лам – талановитою молодою китайською композиторкою, яка втілює «орієнталізацію» класики. Так, мабуть, наприкінці першого десятиліття ХХІ століття я ясно зрозумів: західній могутності, яка тривала 500 років, настав кінець» [201, с. 13].

Або ще одна з актуальних думок автора, що показує майбутнє світу: «пануванням та можливим занепадом Американської імперії, мені стало ясно, що у неї 3 недоліки:

- 1) дефіцит людських ресурсів (недостатня військова присутність в Афганістані та Іраку);
- 2) дефіцит уваги (недостатнє натхнення у суспільстві щодо довгострокової окупації завойованих країн);
- 3) фінансовий дефіцит (заощаджень недостатньо на протипагу капіталовкладень, а доходів від оподаткування недостатньо на протипагу державних витрат).

У книзі «Колос: піднесення і крах Американської імперії» (2004) я вказував: США непомітно прийшли до того, що змушені спиратися на східноазіатський капітал для підтримки платіжного та бюджетного балансу. Тому причинами занепаду і руйнування неформальної Американської імперії можуть стати не терористи, а фінансова криза в серці імперії» [201, с. 51].

І вже нова робота Н. Фергюсона, його стаття в журналі «The Economist» у серпні 2021 р., про кінець американської імперії, який не буде мирним. Автор зазначає, що у світі може початися велика війна через крах панування США. Протистояння відбудеться між США та Китаєм, який представляє серйозну конкуренцію, зокрема в економічному плані. Через зміну балансу сил у Східній Азії між Пекіном і Вашингтоном може статися серйозний військовий конфлікт за контроль над Тайванем, припускає Н. Фергюсон [65]. Але поки кривавий конфлікт геополітичних інтересів між «центрами» і «периферіями» відбувається на території України.

Не тільки М. Фергюсон, а багато західноєвропейських політологів і соціальних філософів, соціологів презентують ймовірні моделі геополітичного переформатування, трансформації світопорядку. Серед експертів наведемо американського політолога індійського походження А. Ачарія [2], Дж. Джозефа Миршаймера [62], крупного американського китаїста О. Шелла [79], помічника міністерства оборони США Г. Еллісона [5] та багатьох інших дослідників та експертів. І всі вони єдині в бажанні презентувати ймовірні сценарії переходу світового порядку в більш-менш стабільні «стаціонарні стани», які можуть стати фундаментом майбутнього світоустрою.

А саме: сценарій «Нової однополярності». Експерти Дослідницької служби Конгресу США зазначають, що сьогодні монополюсний (американоцентричний) світопорядок, який позиціонується також як «ліберальний світопорядок» (liberalorder), «відкритий світопорядок» (openorder) або «світопорядок, заснований на правилах» (rules-basedinternationalsystem), перебуває у передкризовому стані. В американській політичній еліті превалює думка, що така ситуація зумовлена діяльністю Китаю та Росії, а також інших «ревізіоністських держав» щодо перегляду та підриву основних принципів світоустрою, що склався на користь Вашингтона [68].

І тому в діяльності нинішньої адміністрації США простежується прагнення відновити американоцентричний світовий порядок, що похитнувся,

вже не стільки збереженням ліберальних цінностей у світі, скільки акцентувати на підтримці союзників і партнерів. Що конкретно ми і бачимо, на прикладі боротьби України проти путінської росії в умовах повномасштабної війни. США і ЄС – є і залишаються союзниками і партнерами для України.

І тому, геополітичний сценарій «Поліцентричного світопорядку», у країнах західно-європейського простору не склався в цілісну теоретичну концепцію, через складність проблеми, пов'язаних із слабо прогнозованими наслідками цифровізації, активної технізації, динамічними змінами у соціально-економічній та геополітичній структурі держав.

Проте західноєвропейські вітчизняні аналітики визнають, що актуальні тенденції міжнародного життя не виключають встановлення поліцентричного, багатопольярного світу в якомусь із форматів. Вони називають це по-різному: «кооперативна багатопольярність», «нова Вестфальська система», «багатоплановий світопорядок». Разом із тим більшість фахівців пов'язує можливість поліцентричності з досить усіченим історичним періодом [2, с. 127].

Г. Кіссенджер у книзі «Світовий порядок» вказував на вразливість однопольярності. Автор зазначав, що всі основні центри сили на планеті використовують тією чи іншою мірою елементи Вестфальського порядку, але жоден не вважає себе природженим поборником цієї системи. Усі зазначені центри (тут автор має на увазі європейську систему, ісламську систему, китайську та американоцентричну) зазнають значних внутрішніх змін.

У цьому випадку Г. Кіссенджер вбачає можливість еволюційної (не військової) адаптації однополюсного світопорядку до поліцентричної структури. Експерт запитує: чи здатні регіони з такими різними культурами, історією та традиційними для себе теоріями світового порядку прийняти як закон якусь глобальну систему?

Автор зазначає, що успіх у досягненні подібної мети вимагає підходу, який поважає як різноманітність традицій людства, так і вкорінене у людській

природі прагнення свободи. Саме в цьому сенсі можна говорити про світовий порядок, але він не може бути нав'язаний. Безсумнівною є ця думка в епоху миттєвої комунікації та революційних політичних змін: «... будь-який світовий порядок, щоб виявитися життєздатним, має сприйматися як справедливий – не лише лідерами, а й простими громадянами. Він повинен відбивати дві істини: порядок без волі, навіть схвалений спочатку, у пориві екзальтації, зрештою породжує власну протилежність; проте свобода може бути забезпечена і закріплена без «каркаса» порядку, покликаного допомогти зберегти мир. Порядок і свободу, які іноді трактуються як протилежні полюси шкали людського досвіду, слід розглядати як взаємозалежні сутності» [43, с. 7].

Вказана цитата Г. Кіссенджера лише підтверджує цивілізаційну ідентичність кожного світового актора у глобальному світі, і показує реалізацію та життєстійкість ліберальної системи.

Американський політолог індійського походження А. Ачарія, описуючи геополітичну трансформацію світу підкреслює, що «елементи ліберального порядку виживають, але включаються до комплексу багатьох міжнародних порядків, що перетинаються» [2].

Вчений також не виключає, що світ скоро трансформується в комплекс перехресних і конкуруючих «глобалізмів», які будуть перебувати у матриці ліберального міжнародного порядку, і тому А. Ачарія вказує: «Ідея ліберального міжнародного порядку спирається на чотири ключові елементи: вільна торгівля; повоєнні багатосторонні інститути; зростання демократії; та ліберальні цінності»

Парадоксально, що хоча засновники ліберального порядку відступають (принаймні тимчасово), а сам порядок слабшає, деякі з держав, особливо Китай, які, як передбачається, кидають виклик лібералізації, пропонують підтримку, і дуже кваліфіковану. У своєму виступі в Давосі в січні 2017 року президент Китаю Сі Цзіньпін рішуче виступив проти протекціонізму, а китайські політики (такі як Хе Яфей, колишній заступник міністра

закордонних справ) говорять про свою країну як про глобалізацію, що очолює нову хвилю. Це не повинно викликати подиву, оскільки громадська думка в Китаї та Індії рішуче підтримує глобалізацію [2].

Тим часом, на думку вченого, держави, які претендують на роль лідерів, нездатні форсувати перехід світу до поліцентричного, тому єдиним засобом для них залишиться збереження чинних міжнародних інститутів [2, с. 271-285].

Проте геополітичне переформатування не обмежується представленими ймовірнісними сценаріями. Експерти, політологи, соціальні філософи говорять і про модель біполярності світу, і систему безполюсного світу.

Одними з перших, про двополюсний світ зазначатимуть Н. Фергюсон [26], З. Бжезінський [103].

Двополюсний світ – це світ американо-китайського протистояння. Так, у роботі «Велика шахівниця», ще у 1997 р. З. Бжезінський звертав увагу на активний розвиток Китаю та ідеологічну складову протистояння Америки та Китаю, зрозуміло, що в основі ідеологічного протистояння лежить економічна взаємозалежність Вашингтона та Пекіна. Автор не відводить Китаю провідної ролі глобального актора в системі міжнародних відносин, зазначаючи, що Китай навіть до 2020 року, і за найкращих умов, не зможе стати дійсно конкурентоздатним щодо ключових вимірів глобальної сили.

Проте автор справедливо зазначає, що «Китай надійно прямує шляхом до верховної регіональної влади у Східній Азії. Він уже геополітично домінує на материку. Його військова і економічна сила перетворює на карликів найближчих сусідів, за винятком Індії. Тому цілком природньо, що Китай дедалі більше утверджуватиметься регіонально, дотримуючись велінь своєї історії, географії та економіки» [103, с. 177]. І, найголовнішою загрозою для світової гегемонії США може стати «велика коаліція» Китаю, Росії, Казахстану, Киргизстану і Таджикистану, які у 1996 р. підписали спільну угоду про кордони, «і під час візиту президента Чжан Дземіня до Казахстану в червні того ж року китайська сторона, як цитують, запевнила у підтримці

Китаєм зусиль Казахстану відстояти свою незалежність, суверенітет і територіальну цілісність» [103, с. 179].

Останнім часом у вітчизняній та західноєвропейській дослідницькій літературі досить активно пропагується ідея відродження геополітичної моделі світу без полюсів. Як зазначав О. Дроздов: «... ця картина світу сформувалася наприкінці ХХ ст., ставши наслідком процесів глобалізації. Її сутність представляють постмодерністські тези про те, що сучасний глобальний політичний простір втрачає чітку визначеність (визначеність кордонів, ієрархічність структури, топографічну визначеність), а замість цього формується багатостороння, децентралізована, неупорядкована, хаотична модель світу» [127, с. 37].

Ще одним дослідником геополітичного переформатування, з концептом «світу без полюсів», є Р. Хаас. У книзі «Світовий безлад», концепція світового ладу, як і сам термін «світовий лад», займають визначальне місце, і автор, розглядаючи цей термін, дає йому свою оцінку та тлумачення. У його інтерпретації це слово слід застосовувати і розуміти нейтрально, описово, як індикатор стану світу, як відображення характеру міжнародних відносин у певний момент часу. Автор зазначає: «Плодом нинішніх смутних часів може стати новий світовий порядок, нова ера – вільніша від загрози тероризму, більш впевнена прагненням справедливості, безпечніша внаслідок загального прагнення миру. Це епоха, в якій народи світу, Схід і Захід, Північ і Південь процвітатимуть і житимуть у гармонії. Сотні поколінь марно шукали цей невловимий шлях до світу, а у світі тим часом вирували тисячі воєн. Сьогодні цей новий світ щосили намагається народитися – світ, зовсім відмінний від того, що ми знали. Світ, де верховенство закону тріумфує над правом сильного в джунглях. Світ, де держави визнають спільну відповідальність за збереження свободи та справедливості. Світ, де сильні шанують права слабких» [38].

Р. Хаас, аналізуючи геополітичне переформатування сучасності, наголошує на тому, що становище як сильних держав, так і слабких, посилювалося з розвитком подій на національному рівні. Дедалі більше урядів

стикалося з труднощами у подоланні внутрішньополітичних проблем, викликаних уповільненням темпів економічного зростання, зниженням рівня зайнятості (чи підвищенням рівня безробіття), публічними дебатами у тому, як слід фінансувати пенсійне забезпечення і охорону здоров'я, і посиленням нерівності. Популізм та екстремізм набули поширення у зрілих демократіях, авторитаризм закріпився в інших країнах. У результаті склалося порочне коло: виклики глобалізації сприяли виникненню багатьох проблем у національному масштабі – і ті ж проблеми ускладнювали для урядів ефективну участь у вирішенні глобальних завдань.

Все це говорить про підйом і занепад держав і появу у світовій політиці «акторів поза суверенітетом». Автор зазначає: «Держави, які тривалий час були домінуючими елементами міжнародних відносин, втрачають частину – причому в деяких випадках більшу частину – свого впливу на інші інститути. Влада розподіляється сьогодні набагато ширше, ніж будь-коли в історії. Те саме стосується технологій. Процес прийняття рішень став децентралізованішим. Нові тенденції свідчать, що геополітична конкуренція між великими державами посилюється, кидаючи виклик міжнародним нормам та інститутам» [38].

Такі ідеї співзвучні з прогресивними поглядами Г. Кісінджера, який закликає США винести уроки з досвіду плану Маршалла та Манхеттенського проекту.

На думку Г. Кісінджера, політичним елітам варто докласти зусиль у трьох напрямках:

- вийти на передові рубежі науки та створити адекватні сучасності технології планування дій у надзвичайних ситуаціях;
- сконцентруватися на відновленні світової економіки;
- зберегти непорушність принципів «ліберального світового порядку» [49].

Переходячи до висновків, зазначимо, що вивчаючи геополітичне переформатування з точки зору соціально-філософської специфіки, ми виявляємо детермінанти досліджуваного предмета.

По-перше, соціально-філософський аналіз геополітичного переформатування дозволяє на основі конкретного цивілізаційно-історичного підходу розкрити геополітику як специфічний фактор розвитку сучасного суспільства: взаємодії економічних та політичних систем, внутрішньої та зовнішньої політики, об'єктивних умов та суб'єктивних факторів. По-друге, соціально-філософський підхід чітко обґрунтовує положення про те, що суб'єктом геополітики та геополітичного переформатування завжди виступає держава. У цьому підрозділі держава розглядається як головний геополітичний актор, який відстоює ціннісні основи цивілізаційної ідентичності. Тому, держава завжди буде формувати стратегічне середовище, яке буде складатись зі значущих для неї елементів та структур, що є її суб'єктивною реальністю.

За підсумками аналізу географічних, економічних, політичних, військових, культурологічних досліджень виявляється структура самого геополітичного чинника (індикатора), що охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, держави, країни. Тому геополітика – це компонент соціуму та фактор його функціонування та розвитку. Як справедливо зауважать представники критичного спрямування в методологічній теорії геополітики – геополітика держав формується не під впливом фундаментальних природних законів та структури простору, а через географічну уяву та просторові міфи, тобто, іншими словами, під впливом світу ідеального.

Тому, логічно в нашому дослідженні ми звертаємо увагу на поняття геополітичного простору, і розглядаємо його як проекцію владних відносин на географічний простір. В соціально-філософському дослідженні, предметом якого є геополітика, це має ключове значення, тому що зміна геополітичного курсу країни завжди пов'язана зі знанням просторових характеристик, що визначають як внутрішню структуру країни, так і її місце в оточенні інших

країн. Життєвий простір, мережа внутрішніх комунікацій, умови для вільних спілкувань і пересувань, ресурси, інформація. Все це – умови проживання та діяльності для великих груп населення.

Проаналізовано ідеологію політичного реалізму, як основи геополітичного переформатування, коли враховуються всі геополітичні характеристики реальності і приймаються адекватні рішення, щодо збереження національних інтересів держави. А саме, зазначається, що раціональний вибір, раціональна орієнтація, раціональна зовнішня політика націлені на мінімізацію ризику та максимізацію вигоди; раціоналізація підпорядкована правилам розсудливості та політичного успіху.

У цьому підрозділі аналізуються ймовірні сценарії геополітичних переформатувань, а саме аналізуються сценарії нової однополярності, поліцентричності світопорядку, нової Вестфальської системи, сценарій багатопланового світоустрою, багатополярності. Експерти, політологи, соціальні філософи говорять і про модель біполярності світу, і систему безполюсного світу.

Отже, геополітичне переформатування зумовлене процесами боротьби за простір, коли змінюються властивості та розмір контрольованих державами територій. Також до спектру явищ складових геополітичного переформатування належить боротьба за капітал між суспільствами – ця сфера досліджень представлена методологічною парадигмою світ-системного підходу. Вочевидь, що світ-системна динаміка веде до переформатування, тобто до зміни позиції суспільства у світовій системі. Тому, у цьому контексті аналізується феномен гегемонії у владних дискурсах західноєвропейського геополітичного простору.

2.2. Парадигмальні характеристики геополітичного переформатування в сучасному світі (геоекономіка, цифрова реальність)

Трансформаційні процеси минулого століття ознаменувалися блискучими науково-технічними та економічними здобутками, проривами у різних соціальних сферах: в освіті, охороні здоров'я. Політична сфера ознаменувалася розвитком демократизації та громадянських свобод.

Але в той же час ХХ століття увійшло в історію як століття воєн, ядерної загрози, екологічних катастроф глобальних масштабів, що викликало необхідність ефективної міжнародної співпраці та відмову держав від частини суверенітету над своєю територією заради вирішення екологічних проблем. І звичайно ж ХХ століття увійшло у світову історію як століття ідеології капіталізму, американізації, магдоналізації. На думку Дж. Рітцера «Тут головне – ідея глобалізації (доповнення до поняття глокалізації) або імперіалістичних амбіцій націй, корпорацій, організацій тощо, а також їхнє бажання дійсно нав'язувати себе в різних географічних галузях... Їхній головний інтерес полягає в тому, щоб побачити силу, вплив, а в деяких випадках зростання прибутку (звідси і термін глобалізація) по всьому світу. Глобалізація включає безліч підпроцесів. Три з них – капіталізм, американізація та макдональдизація, – є центральними рушійними силами в глобалізації і мають велике значення у поширенні нікчемності в усьому світі» [181, с. 408-409].

Світові тенденції глобалізації породжують регіональну дезінтеграцію та реінтеграцію, які стають дедалі інтенсивнішими. Тому в рамках цього підрозділу ми проаналізуємо причини трансформаційних процесів сучасної геополітичної картини світу – у переході від геополітики до геоекономіки. І визначимо нову якість взаємовідносин держави та капіталу як сучасної геополітичної моделі, в якій результат зумовлений не військовими, силовими способами, а економічними засобами.

Почнемо з історичного ракурсу, щоб розуміти логіку поставленої задачі цього підрозділу. Подальший розвиток світу продовжився в концепті сучасної

геополітичної теорії, яка презентує тенденції як десуверенізація та криза Вестфальської системи. Суверенітет національних держав всіляко дескредитований глобалізаційними процесами, у світі керує не міжнародне право, а неформальні, колуарні домовленості про розподіл сфер впливу. Формується сучасний формат учасників глобальної конкурентної боротьби, світова картографія нового геополітичного, а точніше сказати геоекономічного простору.

І тому, методологічна специфіка соціальної філософії дозволяє розкрити закономірності становлення тих чи інших напрямів геополітичної думки з метою більш глибокого та всебічного розуміння їхнього сучасного стану, ідейних принципів, структури та евристичного потенціалу. Соціально-філософський дискурс дозволяє розглянути геополітику з позиції теорій суспільства, соціального суб'єкта, в яких представлено причинно-наслідкові механізми трансформації економічних, політичних, соціокультурних, цивілізаційних систем, об'єктивних умов та суб'єктивних факторів. Соціально-філософський аналіз геополітики спрямований на виявлення світоглядних основ геополітичного мислення та формування на його основі певних політичних установок, способів їх реалізації у конкретних політичних діях та поведінці.

На основі аналізу географічних, економічних, політичних, військових, культурологічних досліджень виявляється структура самого геополітичного фактора, що охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, від природничих до історичних та соціальних законів розвитку. Як зауважував С. Хантінгтон, уперше в історії глобальна політика і багатополюсна, і поліцивілізаційна; модернізація відокремлена від «вестернізації» – поширення західних ідеалів і норм не призводить ні до виникнення загальної цивілізації в точному значенні цього слова, ні до вестернізації незахідних суспільств [46, с. 16].

Аналіз сучасної геополітичної трансформації презентує новий статус провідної тенденції, який показує, що світова глобалізація набула його у світовій економіці. Тобто, сьогоднішня геополітика переходить у

геоекономіку, що забезпечує їй насамперед той факт, що цей напрямок, мабуть, присутній навіть у тих державах, де інші тенденції нинішньої світової економіки виражені слабо і малопомітно. Зокрема, відсталі та малорозвинені країни майже не задіяні в таких процесах як постіндустріалізація, інтеграція чи транснаціоналізація, проте водночас вони включені до процесу глобалізації світових ринків та значною мірою орієнтовані на зовнішні ринки: послуг, товарів, робочої сили, активний експорт знань, капіталу, одержання допомоги.

Розкриваючи специфіку геополітики та геоекономіки як соціально-філософської категорії, викладемо спочатку кілька рамкових міркувань, які уточнюють вихідні передумови заявленої теми.

Соціально-філософські аспекти взаємообумовленості економіки, історії, культури та географічного простору можна зустріти у працях різних вчених XIX-XX ст. У широкому діапазоні від ранніх концепцій М. Вебера [106], який виявив закономірності та тенденції в геоекономічному у просторі, що пояснюють раціональні та ефективні дії виробників на основі наявних ресурсів до Ф. Ліста [28] (автаркія великих просторів) і звичайно Е. Лютвака [57], який у 1990 р. геніально позначив перехід до геоекономіки: «все, схоже, тепер згодні з тим, що методи торгівлі витісняють військові методи – з капіталом замість вогневої могутності, цивільними інноваціями замість військово-технічного прогресу і проникненням на ринок замість гарнізонів та баз» [57, с. 19].

Науковці А. Бхаттачарія, Х.-П. Бюркнер, А. Біджапуркар [8], Т. Кальченко та А. Остапюк [141], Е. Лютвак [57], Ж.-К. Савонна [134], Н. Хачатрян та Х. Саргсян [67] вбачають у сучасній геополітиці царину знань, що буде вивчати комплекс економічних, демографічних, соціокультурних факторів, які взаємодіють між собою і впливають на стратегічний потенціал держави.

Тому говорити про новий феномен «геоекономіку», в нинішніх умовах надактуально. Прийшла епоха держави та капіталу.

У результаті катастрофи геополітичного статусу виникає проблема вироблення нової геополітичної ідеї, яка служила б, природним чином, кристалізації держави-нації в умовах кризи Вестфальської системи.

Як зазначає наша вітчизняна дослідниця А. Остапюк: «Вестфальська система у багатьох випадках просто не працює, коли ми маємо справу з новими політичними явищами сучасності – і в першу чергу з так званим «мережевим управлінням», яке могутні держави здійснюють над іншими країнами» [141, с. 79]. В умовах глобалізації та однополярності світу процеси десоверенізації вступили у завершальну стадію.

Представлені тези підтримує І. Ощипок, зазначаючи, що Вестфальська система не забезпечила ідеальний суверенітет. «Система міждержавних відносин стала включати в себе слабоструктуровані та слабкі незалежні держави. Суверенітет таких держав проблематичний, територіальні межі не делімітовані або оскаржуються сусідами. Зовнішній правовий суверенітет далеко не завжди пов'язаний із внутрішнім. Значний суверенітет зберегли лише великі регіональні держави, а невеликі держави стали повністю залежати у своїх політичних рішеннях від зовнішніх інстанцій. Для багатьох країн такою інстанцією знову стали США. Ця обставина зумовлює трансформацію міжнародної системи, а процеси глобалізації сприяють значному перерозподілу ресурсів влади від урядів до інших суб'єктів світової політики» [171, с. 56].

Отже, принцип безумовного суверенітету держави призводив до масових порушень прав людини, заохочуючи тиранів на все більші звірства. У зв'язку з цим висувається ідея управління за мережевим принципом та побудовою за таким же принципом організацій, покликаних вирішувати глобальні проблеми. І. Ощипок наголошує: «ідеологи «мережевих структур» визнають, що «нове мислення» не застраховане від серйозних прорахунків. Але це, на їхню думку, «необхідна ціна, яку доводиться платити». Іншими словами, з точки зору такої ідеології «під знесення» призначено все: Вестфальська система, державний суверенітет, територіальна цілісність а, отже, і система

міжнародного права, що склалася. І все це виявиться тією необхідною ціною, яку треба платити» [171, с. 59].

У цій соціально-політичній моделі сучасний світ потребує нових форм співіснування. Ідеальні, метафізичні сенси «ідеологічних суверенів», поступаються місцем «економічноцентричній матеріалізації». На думку Ж.-К. Савонни процес глобалізації пояснюється тим, що територіальні кордони держав значною мірою втратили свій економічний потенціал, відбулася детериторизація та дематеріалізація багатства, а лібералізація світової торгівлі, зниження тарифних бар'єрів у скороченні обмежень руху капіталів позбавили національно-територіальні держави частини їх повноважень, контролю над економікою, тобто частини їхнього суверенітету в економічній галузі» [134, с. 7]. Автор вказаної роботи чітко зазначає, що в сучасних умовах міжнародної конкуренції головною дійовою особою будуть не промислові корпорації або банки, а суверенні держави.

Хоча робота була написана досить давно, її основні сенси є актуальними як ніколи. Нинішня пандемія, новий виток світової економічної кризи, війна на території України, ще більше оголили політичні контрасти у світі та презентували нові моделі геополітичного порядку, де кожна сильна держава активно бореться і буде боротися за реалізацію своїх власних інтересів.

Отже, щоб не настало «нове середньовіччя», мається на увазі суверенний той, хто вводить надзвичайний стан, або стан війни, ситуація в якій немає правил, ситуація військової сили, ми чітко повинні розуміти, що нова парадигма геополітики основним визначальним параметром міжнародного порядку поставила економіку.

Ж.-К. Савонна зазначає: «З геоекономічної точки зору, держава є системою – країною, яка змагається з іншою системою. Причому це змагання розгортається на глобальному рівні і проходить не довільно, а за певними правилами, у тому числі підкріпленими багатосторонніми договорами про вільну торгівлю» [134, с. 199].

Тому феномен геоекономіки, на рівні повсякденної свідомості асоціюється з глобальним «кругообігом» ключових ресурсів (сировинних, технологічних, людських, фінансових) та «глобальним менеджментом».

Виходячи з цього, можна припустити, що на поведінку світової спільноти починають впливати нові геоекономічні імперативи розвитку.

Геоекономіка відображає основну тенденцію в розвитку сучасного світу – всеосяжну глобалізацію. Для держав центральним пріоритетом і стратегією розвитку стає оперування в геоекономічному форматі, який і визначає принципові контури геополітики і геостратегії. Як зазначають вітчизняні дослідники Т. Кальченко, А. Остапук: «Геоекономіка – це не просто сукупність національних економік, а нова економічна популяція – наднаціональна, що охоплює транскордонні системи у всіх сферах. Розуміння, що світ перерозподіляється щодня без застосування військової або політичної сили, дає новий рівень розуміння системи стосунків держав у мережі кордонів. Для збереження суверенітету і налагодження стосунків держав із наднаціональними утвореннями національні економіки стають ланками різноманітних відтворювальних світових циклів, а національні інтереси закріплюються не на політичних, а на економічних кордонах, завдяки активізації процесів транс націоналізації, мета яких полягає, в тому числі, і в захисті національних інтересів» [141, с. 80].

Так повинна виглядати ідеальна геополітична модель глобального розвитку прогресивного людства. А яка реальність?

Розмежування і класифікація інтересів за цивілізаційними пріоритетами, відходить на другий план в умовах сучасної стратегії розвитку геоекономічного простору. Оскільки за твердженням С. Хантінгтона, держави-нації гратимуть, як і раніше, головну роль у міжнародних справах. А вирішальні світові політичні конфлікти відбуватимуться між націями та групами, що належать різним цивілізаціям. Зіткнення цивілізацій домінуватиме у світовій політиці.

Автор зазначає: «Основними гравцями на полі світової політики залишаються національні держави. Їхня поведінка, як і в минулому, визначається прагненням до могутності та процвітання, але і культурними уподобаннями, спільностями та відмінностями.

Із підвищенням могутності та впевненості у собі не-західні країни дедалі більше стверджують свої власні цінності та відкидають ті, які «нав'язує» їм Захід [46, с. 18].

За С. Хантінгтоном, основний методологічний акцент у геополітичних трансформаціях ставиться на цивілізаційно-культурологічному аспекті. На нашу думку, це досить вузьке та симулятивне бачення проблем «зіткнення цивілізацій». Культурні, цивілізаційні протиріччя актуальні до того часу, доки не стосуються економічних інтересів тієї чи іншої держави.

Тому І. Валлерстайн підкреслює особливість сучасної світової системи. «Таємною силою», що забезпечила сучасній світ-економіці довголіття, став взаємозв'язок капіталізму з національною державою. Стійкість системи було зумовлено, з одного боку, прагненням її основних суб'єктів – капіталістичних груп, – мобілізувати сили країн із метою зміцнення своїх власних позицій у світ-економіці, із другого боку, їх зацікавленістю у сегментації політичного простору.

Сегментація світового політичного простору та здатність буржуазії впливати на держави, призводять до того, що «зіткнення всередині буржуазного класу набувають форми міждержавних зіткнень» [89, с. 4].

У результаті міждержавна система виявляється елементом системи життєзабезпечення світ-економіки. Включаючи в себе безліч структур, наприклад, дипломатію, правила, протоколи, різні наддержавні інститути, міждержавна система утворює матрицю взаємних обмежень суверенітетів держав світу, матрицю, яка «приписана сильними слабким і сильними один для одного» [45, с. 2].

Іншими словами, міждержавна система є політичним виразом простору соціальних відносин світ-економіки, що розширюється. Вона закріплює

економічну поляризацію світу на «ядро – напівпериферію – периферію», що виникає в результаті поділу праці, який збільшує здатність деяких суб'єктів системи, що конкурують між собою, отримувати велику частку прибутку в ланцюжку нерівного обміну.

Саме під егідою «захисту національних інтересів» розгортаються протекціоністські війни, в яких усі великі економіки досягли своєї величі завдяки державному втручанням. А економічний лібералізм із чесною конкуренцією та вільними ринками, є лише ширмою, замаскованою сутністю «сильних світу цього».

Тому замість переходу від глобальної трансформації геоeкономіки в неoeкономіку за сценарієм Ж. Атталі, ми просто входимо в зміст монополістичного капіталізму зразка 1930 р., а саме, політично домінувати, реалізуючи проекти в ключових сферах на своїх умовах. При цьому однією із центральних є енергетична сфера, яка давно перетворилася на арену гострого геополітичного протистояння.

Саме Ж. Атталі презентує у своїх роботах, яку модель майбутнього могло б побачити прогресивне людство. По-перше, на думку автора, ринкові сили заволодівають планетою. Усі нещодавні потрясіння історії пояснюються тріумфальною ходою грошей. Ринок знищить держави, у тому числі США, створивши гіперімперію, в якій людина спочатку перетвориться виключно на споживача, а потім взагалі загубиться. Якщо людство спробує силою покласти край глобалізації, настане нова варварська епоха – гіперконфлікт. Якщо ж глобалізацію та ринок вдасться взяти під контроль, не відкидаючи, то відкриється шлях до гіпердемократії, що призведе до встановлення світового демократичного уряду.

До 2035 р. настане кінець панування американської імперії, вважає автор. Потім планетою прокотяться три хвили майбутнього: гіперімперія, гіперконфлікт, гіпердемократія. «Я вірю в перемогу близько 2060 року гіпердемократії – вищої форми організації людства, останнього вираження двигуна історії – свободи», – пише Ж. Атталі. Адже історія розвивається в

одному напрямку – а саме: в симулятивно-гуманістичному. Додамо від себе: «кожна епоха проголошує примат людяності та індивідуальної свободи, над всіма іншими цінностями» [47, с. 78].

Як показує реальність, узяти під контроль глобалізацію та ринок не вдається, формується нова проблематика на загальноцивілізаційному рівні. Відбувається зміна домінант: переходу від загального універсалізму та глобалізму до різноманіття та самодостатності у виборі цінностей життя та пріоритетів розвитку.

Як зазначає С. Краполь, «... можна виділити дві основні причини, що дозволили зробити висновок про закінчення глобалізації. По-перше, це посилення протекціонізму у світовій торгівлі та інвестиціях, яке вже почали називати «економічним націоналізмом». По-друге, значно активізувалися процеси регіоналізації, особливо у посткризовий період, транс регіоналізації» [54].

Тож, сучасна геополітична картина вибудовується як боротьба за регіональне ресурсне забезпечення та формування механізмів геополітики.

Реалістичне розуміння національного інтересу дозволило Р. Арону, а слідом за ним К. Полотні перейти від концепції «національних інтересів» безпосередньо до зовнішньої політики, замінивши категорію «національний інтерес» на зміст геополітичних завдань-цілей, побудованих у певній послідовності, залежно від їхньої значимості, варіантності та терміновості. Так у Р. Арона це вічні цілі, або абстрактні, або конкретні [98; 99], а у К. Холстіце – фундаментальні середньострокові та довгострокові цілі [44].

На конкретному рівні до фундаментальних цілей відносяться: національна безпека, територіальна цілісність, політична незалежність та добробут громадян. Ці цінності необхідно захищати будь-якими доступними засобами постійно. Середньострокові цілі означають розвиток міждержавного співробітництва, регіональне домінування. Довгострокові цілі – формування правил взаємодії держав у системі міжнародних відносин, вибудовування геостратегії національної держави.

І основними константами даного розвитку будуть механізми національно-державних цілей та протекції держави, тобто, настає час економічного націоналізму. Ця тема не нова, ще Ф. Ліст у роботі «Національна система політичної економії» зазначав, що принцип вільної торгівлі закріплює переваги розвинених країн, а країнам модернізації, що наздоганяють, потрібен державний протекціонізм для підйому економіки. Ф. Ліст у своїх роботах наполягає на державному протекціонізмі для нарощування конкурентоспроможності у світовій торгівлі [29].

Характер протекціонізму змінюється, але до нього вдаються різні країни, різні історичні періоди. І наш час не виявився винятком.

Президент США Д. Трамп на 73 сесії Генасамблеї ООН 25.09.2018 заявив: «Америкою керують американці. Ми відкидаємо ідеологію глобалізму, застосовуючи доктрину патріотизму. У всьому світі відповідальні народи повинні захищатися проти загроз суверенітету, причому не лише з боку світових урядів, а й від інших форм примусу та домінування» [179].

Економічний націоналізм є сучасною формою протекціонізму, яка стала актуальною у багатьох частинах світу. Підтвердження цієї тези знаходимо в аналітичній доповіді, проведеній Global Trade Alert. У вказаному документі зазначається, що аналіз торгівельної політики країн G20 показав, що ними було використано 4707 протекціоністських практик, тоді як кількість лібералізаційних заходів становила 1660, тобто, цифра втричі менша [23, с. 29-34].

Протекціонізм можна розглядати як опозицію вільному руху товарів, послуг, капіталу чи людей (з причин, відмінних від справжнього захисту національної безпеки). Економічні націоналісти засуджують вільну торгівлю і незмінно критикують глобалізацію, розглядаючи її як відповідальну за економічні, соціальні та культурні проблеми, що торкаються нації. Протекціонізм є одним із заходів захисту державою національного капіталізму.

Як зазначить у дисертаційній роботі українська дослідниця Н. Павленко, економічний націоналізм суперечить силам глобалізації. Адже, як відомо, саме глобалізація намагалася демонтувати економічні бар'єри між національними державами. Нездорова конкурентна боротьба у глобальних масштабах призвела до того, що на роль індивідів, яким мають бути надані права та доступ до суспільного блага, в умовах глобалізації претендують тепер держави, які бачать глобальну демократію як надання прав та можливостей участі всім державам у конкурентній боротьбі на глобальному ринку і у висловленні своєї думки з питання про світовий порядок та поточні події [172].

На думку І. Валлерстайна [89], і ми вже зазначали, що солідаризуємось з автором в цих думках, лібералізм і демократія, проповідуючи «владу найкращих» (заради справедливості, зазначимо, не залежно від народження) породила проблеми, пов'язані з величезною нерівністю в системі світового порядку, а це означає, що демократія, лібералізм, цивілізаційно-культурна ідеологія – все це ширма, симуляція, яка загострює протиріччя між багатими та бідними країнами. На фоні цих думок навіть наші коментарі з приводу повномасштабної війни Росії проти України, стають зайвими. Та як дана геополітична ситуація показує глобальну світову кризу, в основі якої лежить «примат сили», «примат боротьби за ресурси».

У дисертаційній роботі вітчизняної дослідниці Н. Венцель чітко представлена аналітика загострення протиріччя між багатими та бідними країнами. Авторка зазначає, що розпад колоніальних імперій не став кінцем у боротьбі між найбагатшими країнами за важелі впливу у світі, а багато конфліктів, маючи політичний характер, приховують економічні цілі міжнародних акторів. Наприклад, війна в Афганістані дозволила США закріпитися у тій частині світ-системи, яка має нафтові інтереси та утримує їх торгові мережі. Свого часу за таким само принципом відбувся колоніальний поділ Африки і Південно-Східної Азії між розвинутими країнами світу.

Водночас, зазначає авторка, «сучасні глобалізаційні процеси структурують геополітичну реальність світ-системи, тому механізм впливу

країн центру, ТНК, урядових та неурядових міжнародних акторів на політичні, економічні та соціокультурні відносини країн периферії значно відрізняється від впливу колоніальних держав. При цьому розпад колоніальних імперій вивів на новий рівень впливу міжнародних фінансових акторів та транснаціональні корпорації, які не є підвладними лише політичним або економічним силам світ-системи в особі країн «золотого мільярду», а створюють нову геополітичну реальність, яка поглиблює нелінійність розвитку світ-системи» [108, с. 126].

Ось чому і набувають чинності процеси регіоналізації та транс регіоналізації. Формування економічних спілок створюють сприятливі умови для розвитку держав, у рамках яких знімаються майже всі бар'єри для вільного руху товарів, послуг та інвестицій, і що створює певні перешкоди для не членів, тобто, для розвитку відповідних глобальних потоків, активів.

Пошук нового типу раціональності в геополітичному, геоекономічному просторі є одним з найважливіших завдань соціально-філософського дискурсу. Криза сучасного світу потребує перегляду базисних засад власного розвитку та прийняття відповідальних інноваційних рішень. І як пише Р. Райх у роботі «Порятунок капіталізму»: «Своїй власній країні слід віддавати перевагу перед всіма іншими, оскільки всі ми насамперед її діти та громадяни» [180, с. 172].

Новий світовий порядок очевидно зумовлений і пандемією коронавірусу, як зазначає низка вітчизняних та зарубіжних дослідників. Глобальна епідемія «позбавляє» будь-яку державу необхідності шукати зручний привід для вирішення торгових суперечок поза рамками провідних міжнародних організацій, насамперед СОТ. Як констатує The Economist «Багато того, що сприяло глобалізації на нинішньому етапі, більше не має значення» [65].

Тож, епідемія та війна в Україні об'єктивно надають зручну можливість для легітимізації філософії нового геополітичного переформатування, заснованого на егоїзмі та протекціонізмі. Тепер ці тенденції та настрої набувають нового потужного імпульсу.

Визначаючи збитки світової економіки через пандемію коронавірусу і на прикладі економічних взаємовідносин США та Китаю, Д. Долбнева показує зміну як бізнес інтересів так і геополітичних стратегій: «Аналітики прогнозують, що збитки світової економіки через пандемію коронавірусу за найгіршого сценарію можуть досягнути межі у \$ 2,7 трлн. Однак точно розрахувати очікувані втрати неможливо, адже кожного дня до списку країн-жертв коронавірусу доєднуються все нові і нові країни.

Вплив Китаю на США буде подвійним – як споживача американських товарів і як світового виробника. Китайське споживання іноземних товарів піде на спад, що вплине на деякі компанії більше, ніж на інші (у лютому 2020 р. продаж автомобілів впав на 92 %). Більш відчутним буде ефект від перебоїв у китайській промисловості. Китай у лютому 2020 р. повідомив про свої найгірші в історії виробничі показники, які є нижчими, ніж за часів світової економічної кризи 2008 р. Америка імпортує з Китаю товари загальною вартістю близько \$ 350 млрд, зокрема, і компоненти для великої кількості іншої продукції, яку вже виробляють компанії США» [125].

У рамках висновку напрошується відповідь, позбавлення «китайської залежності» має пройти без особливих проблем, оскільки «домінування» КНР у багатьох секторах економіки почалося лише 10-15 років тому. Тож, коронавірус та війна лише висвітлили ситуацію гранично відвертого «егоїзму і протекціонізму», які стали основними ідеологеми сучасної геополітичної тактики та стратегії.

І тому основними чинниками майбутніх геополітичних переформатувань буде глобальний капіталізм, заснований на економічному націоналізмі та цифровій інтеграції соціально-політичних просторів світових держав, що ускладнює адекватні рішення, щодо «миру без війн».

Хоча теоретично, дані фактори мають побудувати майбутнє, як ми знаємо, суть справжнього капіталізму полягає не стільки у приватній власності, скільки у вільному доступі та конкуренції. Тому роль держави для

формування такого балансу має бути не надто активною, але й не надто обмеженою.

Продовжуючи соціально-філософську аналітику геополітичного переформатування, визначення об'єктивних чинників, таких як: економіка, цифровізація, ми маємо відповісти на запитання, яке задають експерти всього світу «Чи може цифрове майбутнє стати нашим домом?».

Як зауважить Ш. Зубофф, у роботі «Епоха надзорного капіталізму. Битва за людське майбутнє на кордонах влади», що мережевий світ, звеличується сучасним людством, за ті нові можливості та перспективи, які він відкриває, але водночас цей світ породив великі нові території тривоги, небезпеки та насильства, тоді як почуття передбачуваного майбутнього вислизає від нас [139, с. 12].

Соціально-філософський дискурс геополітичного переформатування представляє основний понятійно-категоріальний апарат, який має відображати переосмислення взаємозв'язку між цифровими технологіями та такими геополітичними явищами як сила, влада, дипломатія, безпека та глобальний порядок.

Вплив цифровізації та великих даних (Big Data) на геополітику, міжнародні відносини, формування кіберпростору, абсолютно актуальна тематика і заслуговує на окреме дисертаційне дослідження. Концептуальну рамку досліджень проблем кіберпростору, цифровізації, Big Data у геополітичному сенсі створюють дослідження інформаційного суспільства та його похідних. Крім «класичних» робіт М. Кастельс [10], Ф. Махлупа [24], Е. Тоффлера [194], Ф. Фукуями [30], на увагу заслуговують роботи В.В оронкової та В. Нікітенко [114], Д. Дубова та М. Ожевана [158], В. Калініна [140], Н. Ковтуна та Н. Венцель [143], А. Луценка [157], Ж. Панченка [174].

На думку вітчизняних науковців Д. Дубова та М. Ожевана, «держави загалом мають принципово переосмислити пріоритети національних інтересів і саморозуміння, зважаючи на те, що захист інтересів держави та нації в

інформаційному суспільстві якісно вирізняється від традиційного розуміння безпеки як «стану захищеності». Оскільки світ перманентно перебуватиме під впливом різноманітних криз, то й про жодну «захищеність» у цьому світі не можна ставити питання. Ітиметься, вочевидь, лише про послаблення загроз та зниження вразливості до прийняттого рівня. Хоча цифрові кордони держав дедалі менше збігаються з їх географічними кордонами, захист цих кордонів і цифрового суверенітету стає проблемою дедалі актуальнішою» [158].

Інформаційно-комунікаційні технології радикально змінюють як соціально-економічні відносини, так і геополітичні, тому що інформаційний обмін та відносини між країнами неможливі без нових методів політичних комунікацій та соціального інжинірингу, заснованого на можливостях глобальної мережі. Цифрова геополітика, дипломатія, з одного боку – формують громадську думку щодо зовнішньополітичної діяльності держави, а з іншого – протистоять таким новим формам міжнародних конфліктів, як інформаційно-мережеві війни.

Технологічний розвиток людства (передусім в інформаційній сфері та можливостях ведення більш якісних розвідувальних дій), зазначають науковці Д. Дубов, М. Ожеван, змушує сторони геополітичних конфліктів розглядати як поля можливого конфлікту не стільки «класичні» географічні простори, скільки простори суміжні – економічний, культурний, інформаційний тощо [158,с. 25].

На цю обставину звертає увагу Ж. Панченко: «сучасна геополітична теорія має узгоджуватися з новими світовими реаліями, якісними трансформаціями в розвитку суспільства, пов'язаними передусім з науково-технічним прогресом, пануванням інформаційних технологій та новітніми засобами комунікацій, які впливають на всі сфери життя суспільства» [174, с. 6].

Я. Волков теж підкреслює «інформаційно-комунікативну» трансформацію геополітики, зауважуючи, що «інформаційна революція внесла у сферу геополітики нове – віртуальний вимір простору, змусивши нас

заново переосмислити всі норми та правила геополітичної боротьби» [113, с. 1].

У науковій роботі В. Дубова, М. Ожевана, присвяченій аналітиці сучасного геополітичного кіберпростору, відзначаються кіберконфлікти, поділені на три великі категорії:

- хактивізм, або політично вмотивовані хакерські атаки;
- кібершпигунські акції;
- кібердиверсії.

Хактивізм визначається як сучасна форма громадянської непокори, політика хакінгу чи створення технологій для досягнення політичних або соціальних цілей [158, с. 115]. Наприклад, найпоширенішою формою здійснення атак хактивістів є DDoS-атаки (атака на зразок «відмова в обслуговуванні» – від англ. Distributed Denial of Service) – атаки на обчислювальну систему з метою доведення її до відмови виконувати завдання, тобто, створення умов, за яких легальні користувачі системи не можуть отримати доступ до системних ресурсів (сервісів) або цей доступ є ускладненим. У найпростішому вигляді це створення надзвичайно великої кількості запитів (які генеруються, зокрема, через спеціальні системи) до сайту або іншого ресурсу мережі інтернет [158, с. 115-116].

Тож, сьогодні у фокусі наукової дискусії про вплив технологій на геополітичне переформатування знаходиться революційний потенціал «великих даних» та можливості штучного інтелекту.

Автори змальовують картину як безліч великих і маленьких обчислювальних пристроїв, якими наповнений сучасний світ, щомиті генерують гігантські масиви цифрової інформації. І як інформація, зібрана разом та проаналізована за допомогою сучасних високопродуктивних комп'ютерів, дозволяє отримати якісно нове розуміння того, що містить ця інформація. І як зрештою це дозволяє відповідати на питання, які раніше не мали відповіді.

Тим часом, ми вже живемо у новій епосі – епосі великих даних. Зміни, які мають нові інформаційні технології, торкаються життя кожної людини. «Великі дані» – це безліч нових завдань, що стосуються громадської безпеки, глобальних економічних моделей, недоторканності приватного життя, моральних правил, правових відносин людини, бізнесу та держави. Схоже, що в найближчому майбутньому нам усім доведеться зіткнутися зі фантастичним рівнем прозорості всього нашого життя, дій та вчинків. Етичні питання, що виникають у зв'язку з цим, частково можна сформулювати, як і можливі відповіді на них, проте життя покаже, наскільки правильно ми бачимо всі ризики і проблеми.

Так, на думку Ш. Зубофф, цифрова реальність може набувати різних форм залежно від соціальної та економічної логіки, яка дає їй життя. Капіталізм, а не технологія встановлює ціну підпорядкування та безпорадності. Цитата Ш. Зубофф: «Той факт, що надзорний капіталізм – це логіка дії, а не технологія – момент життєво важливий, тому що наглядові, надзорні капіталісти хочуть, щоб ми думали, що їхні практики є неминучим виразом технологій, які вони використовують. Наприклад, у 2009 році громадськість вперше дізналася, що Google зберігає наші історії пошуку без обмежень за часом: дані, які доступні як сировина, також доступні спецслужбам і правоохоронним органам» [139, с. 26], – чітко показує логіку геополітичного зламу та можливості подальших змін, які, на жаль, досить песимістичні.

Далі автор зазначає, що зберігання інформації здійснюється не пошуковими системами, а «інформацію зберігає наглядовий (надзорний) капіталізм». Найголовніше, підкреслює дослідниця, що практики наглядового капіталізму підносяться як щось неминуче, хоча насправді це ретельно розраховані та щедро фінансовані механізми для просування комерційних цілей. «У сучасному капіталістичному суспільстві технологія була, є і завжди буде вираженням економічних цілей, які наводять її на дію. Спробуйте

видалити слово «технологія» зі свого словника, і ви побачите, як швидко оголюються цілі капіталізму» [139, с. 27].

Представлена соціально-філософська, соціально-політична логіка формування геополітичної стратегії та тактики корелюється з іншими кіберконфліктами як кібершпигунські акції та кібердиверсії.

Звертаючись до наукової роботи В. Дубова, знаходимо підтвердження того, як використовуються інформаційно-комунікаційні технології в геополітиці. Автор пише: «... кібершпигунство – під ним розуміємо заходи в кіберпросторі, спрямовані на отримання конфіденційної, секретної або просто чутливої для об'єкта атаки інформації. На сьогоднішній день можна стверджувати, що кібершпигунство стає очевидною домінантною ознакою «холодної війни v2.0», а за своєю суттю реалізується у вигляді «точкових» акцій проти конкретних компаній і масованих довгострокових вторгнень» [158, с. 120].

І всі ці операції можливі при використанні великих даних. Здатність Big Data полягає у можливостях вказувати на певні закономірності у поведінці людини, виявляти кореляцію. Дані, інформація та Big Data перетинаються, як і питання, які пов'язані з керуванням ними. Ці питання варіюються від тих, що здаються прозовими, наприклад, «у якій країні будуть розташовані центри обробки даних?», до питань, що стосуються самої природи демократії, «як і ким контролюватимуть хибні новини та мову ворожнечі?». Тією мірою, якою здійснюється керування даними, це керування є фракталом того, як здійснюється управління Інтернетом.

Тому сучасна геополітика, що формується кіберпростором, потребує пошуку нормативного поля. Але, як відзначать два видатних теоретика конструктивізму М. Фіннемор і Д. Холліс, провідні держави ухиляються від вироблення та підписання будь-яких юридичних угод щодо кібернорм, і на це є свої причини. Зусилля зі створення нових і кращих кібернорм повинні починатися з пристосування або принаймні визнання існуючих контекстів, в яких будуть формуватись нові норми. Адже для багатьох геополітичних

акторів існують лише цілі, саме ціль і буде функцією норми. У зв'язку з цим автори зазначають, що працюючи над кібербезпекою не треба забувати, гармонізації не буде, важливий процес, пошук діалогу та компромісу.

Кіберпростір вже має надійний та різноманітний набір норм. Національні правила, міжнародні закони, професійні стандарти, політичні угоди та технічні протоколи розкидані по території кібербезпеки, і всі вони пов'язані зі суттєвими нормативними зобов'язаннями на різних стадіях розробки та розповсюдження. Цей ландшафт показує, що кібербезпека не є єдиним набором проблем, кібернорми не мають єдиного «контексту». Натомість ландшафт ІКТ є різноманітним набором проблем, що сягають корінням у різноманітні спільноти дійових осіб – неоднорідність, яких потребує різних нормативних рішень [27].

А. Пітерсі, чи, А. Хіндоха у статті «Глобальне співробітництво США в галузі кіберзлочинності», наголошують, що ні уряд, ні бізнес не очікували швидкості технологічної революції та проблем, які вона створить. У результаті Інтернет, як і раніше, використовує вразливі протоколи, що з'явилися ще у 1960-х рр. За прогнозами, зазначають автори, «... до 2021 року лише кіберзлочинність обійдеться світовій економіці 6 трильйонами доларів. Кібернетичні вторгнення загрожують не тільки бізнес-операціям та ланцюжкам поставок, але також фінансовій та комунікаційній інфраструктурі, національній безпеці, конфіденційності, торгівлі та комерції» [72].

Вартість кібершпигунства і кібервійни важко оцінити, але ці методи широко поширені. Держави, залучені до шпигунства, як і злочинці, причетні до злочинів, намагаються приховати свою особистість або принаймні підтримувати правдоподібне заперечення.

Більше того, коли атрибуція можлива, країни можуть переслідувати винних у кіберзлочинах, але не у шпигунстві – такі дії залишаються темною областю таємних операцій. Навіть коли досягнуто згоди про відсутність шпигунства, вона часто виявляється неефективною.

Підбиваючи підсумки висловленого відзначимо, повсюдне поширення даних та штучного інтелекту (ШІ) кардинально змінить геополітику, дипломатію за рахунок збільшення як числа неурядових суб'єктів, що впливають на формальну дипломатію, так і цілей, для яких ці дані використовуються. Уявіть, наприклад, що етнічні чистки колишньої Югославії у 1990-х роках відбувалися у присутності повсюдних камер мобільних телефонів. Свіжі могили, такі як місця різанини в Сребрениці, відразу були б задокументовані для загального огляду. Більше даних для більшої кількості учасників зробить формальну дипломатію більш безладною та менш передбачуваною: зверніть увагу, як у 2013 році Едвард Сноуден розкрив програми спостереження Агентства національної безпеки, які він виправдав як викриття, і які, зрештою, відіграли певну роль у формуванні громадської думки, об'єднують людей в громадські організації, як, наприклад, Глобальна співпраця США з кіберзлочинністю [72].

Поки що цифрова епоха більше ставить питань і створює проблеми геополітичного та філософського характеру, які неможливо вирішити в існуючій глобальній архітектурі, яка не уявляє як саме розвиватиметься світ. Ми вирішуємо проблеми ХХІ ст., використовуючи мислення, підхід та інструментарій ХХ ст.

Цей тривожний геополітичний контекст вимагає серйозної аналітики, щоб гарантувати, що найпрогресивніші технології нашого часу, не вирвуться з-під контролю у світовий порядок, про що ми будемо шкодувати.

Підбиваючи підсумки цього підрозділу зазначимо, що тенденції становлення сучасної держави як глобальний гео економічний центр зумовлені різними соціально-політичними факторами: науково-технологічними, військово-політичними, макроекономічними, інституційними. Розвиток вказаних факторів на гео економічному фундаменті дає можливість сформувати багатополярну архітектоніку світу, в якій кожна країна презентуватиме унікальні риси, пов'язані зі специфікою глобалізації та регіоналізації. Хоча, задля справедливості варто було б відзначити, що

регіоналізація та політика економічного націоналізму лише посилять своє існування в геополітичному дискурсі. Але ключова роль у світовому порядку все ще належатиме вузькій групі великих держав або їх альянсів. До їхніх взаємин, що характеризуються поєднанням конкуренції, співробітництва та компромісів, будуть залучені бідні країни, які не мають можливості конкурувати із країнами-центрами, країнами гіперспоживання, яке вони будуть зберігати і тим самим постійно вести політику «боротьби за ресурси».

Саме під егідою «захисту національних інтересів» розгортаються протекціоністські війни, в яких усі великі економіки досягли своєї величі завдяки державному втручанню. А економічний лібералізм із чесною конкуренцією та вільними ринками є лише ширмою, замаскованою сутністю «сильних світу цього».

Питання суверенітету і реальної міжнародно-політичної суб'єктності багатьох держав залишається відкритим. Саме держави-центри та відносини між ними будуть формувати порядок денний периферій та полу-периферій. Головною проблемою сучасної геополітики буде розбалансування між справедливістю та ефективністю. Бажане багатьма країнами світу – гармонійне поєднання цих двох принципів на основі міжнародних інституцій, знову може бути підмінене пануванням ефективності над справедливістю – забезпеченням порядку через баланс сил і жорстку ієрархію. Тому, питання впровадження економічного націоналізму в сучасних умовах, стає геополітичним і гео економічним пріоритетом більшості держав світу, що породжує геополітичну, вже навіть не кризу, а війну, «кривавою передовою» якої є Україна.

Визначено основні проблеми ефективного використання цифрового інструментарію у геополітичному переформатуванні. Зазначається, що використання геополітичного простору Big Data полягає у здатності вказувати на певні закономірності в поведінці людини, виявляти кореляцію. Дані, інформація та великі дані перетинаються, як і питання, пов'язані з керуванням ними.

Соціально-філософський дискурс геополітичного переформатування представляє основний понятійно-категоріальний апарат, який має відображати переосмислення взаємозв'язку між цифровими технологіями та такими геополітичними явищами як сила, влада, дипломатія, безпека та глобальний порядок. У цьому підрозділі зазначається, що держави загалом мають принципово переосмислити пріоритети національних інтересів і саморозуміння, зважаючи на те, що захист інтересів держави та нації в інформаційному суспільстві якісно вирізняється від традиційного розуміння безпеки як «стану захищеності».

Тому сучасна геополітика, що формується кіберпростором, потребує пошуку нормативного поля. Але провідні держави ухиляються від вироблення та підписання будь-яких юридичних угод щодо кібернорм, і на це є свої причини. Зусилля зі створення нових і кращих кібернорм повинні починатися з пристосування або принаймні визнання існуючих контекстів, у яких шукаються норми. Адже для багатьох геополітичних акторів існують лише цілі, саме ціль і буде функцією норми.

Висновки до другого розділу

Переходячи до висновків, зазначимо, що досліджуючи геополітичне переформатування з точки зору соціально-філософської специфіки, ми виявляємо детермінанти досліджуваного предмета.

По-перше, соціально-філософський аналіз геополітичного переформатування дозволяє на основі конкретного цивілізаційно-історичного підходу розкрити геополітику як специфічний фактор розвитку сучасного суспільства: взаємодії економічних та політичних систем, внутрішньої та зовнішньої політики, об'єктивних умов та суб'єктивних факторів.

По-друге, соціально-філософський підхід чітко обґрунтовує положення про те, що суб'єктом геополітики та геополітичного переформатування завжди виступає держава. У цьому розділі держава розглядається, як головний геополітичний актор, який відстоює ціннісні основи цивілізаційної

ідентичності. Тому, держава завжди буде формувати стратегічне середовище, яке буде складатись зі значущих для неї елементів та структур, що є її суб'єктивною реальністю.

За підсумками аналізу географічних, економічних, політичних, військових, культурологічних досліджень виявляється структура самого геополітичного чинника (індикатора), що охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, держави, країни. Тому геополітика – це компонент соціуму та фактор його функціонування та розвитку. Як справедливо зауважать представники критичного спрямування в методологічній теорії геополітики – геополітика держав формується не під впливом фундаментальних природних законів та структури простору, а через географічну уяву та просторові міфи, тобто, іншими словами, під впливом світу ідеального.

Тому, логічно в нашому дослідженні ми звертаємо увагу на поняття геополітичного простору і розглядаємо його як проекцію владних відносин на географічний простір. В соціально-філософському дослідженні, предметом якого є геополітика, це має ключове значення, тому що зміна геополітичного курсу країни завжди пов'язана зі знанням просторових характеристик, що визначають внутрішню структуру країни, так і її місце в оточенні інших країн. Життєвий простір, мережа внутрішніх комунікацій, умови для вільних спілкувань і пересувань, ресурси, інформація – все це умови проживання та діяльності для великих груп населення.

Проаналізовано ідеологію політичного реалізму, як основи геополітичного переформатування, коли враховуються всі геополітичні характеристики реальності і приймаються адекватні рішення щодо збереження національних інтересів держави. А саме, зазначається, що раціональний вибір, раціональна орієнтація, раціональна зовнішня політика націлені на мінімізацію ризику та максимізацію вигоди, а раціоналізація підпорядкована правилам розсудливості та політичного успіху.

У другому розділі аналізуються ймовірні сценарії геополітичних переформатувань, а саме аналізуються сценарії нової однополярності,

поліцентричності світопорядку, нової Вестфальської системи, сценарій багатопланового світоустрою, багатополлярності. Експерти, політологи, соціальні філософи говорять і про модель біполярності світу, і систему безполюсного світу.

Отже, геополітичне переформатування зумовлено процесами боротьби за простір, коли змінюються властивості та розмір контрольованих державами територій. Також до спектру явищ складових геополітичного переформатування належить боротьба за капітал між суспільствами – ця сфера досліджень представлена методологічною парадигмою світ-системного підходу. Вочевидь, що світ-системна динаміка веде до переформатування, тобто, до зміни позиції суспільства у світовій системі. Тому, в цьому контексті аналізується феномен гегемонії у владних дискурсах західноєвропейського геополітичного простору.

Зазначимо, що тенденції становлення сучасної держави як глобального геоекономічного центру зумовлені різними соціально-політичними факторами: науково-технологічними, військово-політичними, макроекономічними, інституційними. Розвиток цих факторів на геоекономічному фундаменті дає можливість сформувати багатополярну архітектоніку світу, в якій кожна країна презентуватиме унікальні риси, пов'язані зі специфікою глобалізації та регіоналізації. Хоча, задля справедливості варто було б відзначити, що регіоналізація та політика економічного націоналізму лише посилять своє існування в геополітичному дискурсі. Але ключова роль у світовому порядку все ще належатиме вузькій групі великих держав або їх альянсів. До їхніх взаємин, що характеризуються поєднанням конкуренції, співробітництва та компромісів, будуть залучені бідні країни, які не мають можливості конкурувати із країнами-центрами, країнами гіперспоживання, яке вони будуть зберігати і тим самим постійно вести політику «боротьби за ресурси».

Саме під егідою «захисту національних інтересів» розгортаються протекціоністські війни, в яких усі великі економіки досягли своєї величі

завдяки державному втручанню. А економічний лібералізм із чесною конкуренцією та вільними ринками є лише ширмою, замаскованою сутністю «сильних світу цього».

Питання суверенітету і реальної міжнародно-політичної суб'єктності багатьох держав залишається відкритим. Саме держави-центри та відносини між ними будуть формувати порядок денний периферій та полу-периферій. Головною проблемою сучасної геополітики буде розбалансування між справедливістю та ефективністю. Бажане багатьма країнами світу – гармонійне поєднання цих двох принципів на основі міжнародних інституцій, знову може бути підмінене пануванням ефективності над справедливістю – забезпеченням порядку через баланс сил і жорстку ієрархію. Тому, питання впровадження економічного націоналізму в сучасних умовах, стає геополітичним і геоекономічним пріоритетом більшості держав світу, що породжує геополітичну, вже навіть не кризу, а війну, «кривавою передовою» якої є Україна.

Визначено основні проблеми ефективного використання цифрового інструментарію у геополітичному переформатуванні. Зазначається, що використання геополітичного простору Big Data полягає у здатності вказувати на певні закономірності в поведінці людини, виявляти кореляцію. Дані, інформація та великі дані перетинаються, як і питання, пов'язані з керуванням ними.

Соціально-філософський дискурс геополітичного переформатування представляє основний понятійно-категоріальний апарат, який має відображати переосмислення взаємозв'язку між цифровими технологіями та такими геополітичними явищами як сила, влада, дипломатія, безпека та глобальний порядок. У цьому розділі зазначається, що держави загалом мають принципово переосмислити пріоритети національних інтересів і саморозуміння, зважаючи на те, що захист інтересів держави та нації в інформаційному суспільстві якісно вирізняється від традиційного розуміння безпеки як «стану захищеності».

Тому сучасна геополітика, що формується кіберпростором, потребує пошуку нормативного поля. Але провідні держави ухиляються від вироблення та підписання будь-яких юридичних угод щодо кібернорм, і на це є свої причини. Зусилля зі створення нових і кращих кібернорм повинні починатися з пристосування або принаймні визнання існуючих контекстів, у яких шукаються норми. Адже для багатьох геополітичних акторів існують лише цілі, саме ціль і буде функцією норми.

РОЗДІЛ 3

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ОПТИМІЗАЦІЇ

3.1. Геополітичні вектори українських (гео)стратегій у сучасних реаліях глобалізованого світу

Для того щоб краще розкрити особливості геополітичного переформатування сучасного світу варто звернути увагу на певні конкретні контексти та прослідкувати, що саме змінилося і які перспективи чекають Україну в якості суб'єкта геополітичних відносин. Маємо розглянути цілий ряд факторів, що розглядається як геополітикою так і геофілософією, адже будемо вивчати не тільки воєнно-політичну міць нашої держави, її сусідів, потенційних та реальних союзників, й ворогів, а й площину набагато ширшу, яка включає в себе питання ролі України у світ системному устрої: нові форми контролю технологіями, комунікаціями, інформацією, тощо. Багатополарність геополітики вимагає розглянути ситуацію української держави в цивілізаційних реаліях, соціокультурній площині, врахувати економічні фактори.

Як ми вже зазначали у попередніх розділах, у глобальній геополітиці, акторами виступають не тільки держави, але й транснаціональні корпорації, міжнародні та міжурядові організації, геочивілізації. Тому, варто максимально широко оглянути проблему українських реалій у геополітиці сучасного світу. А саме – її майбутнє в рамках відносин з Європою, в першу чергу з Європейським Союзом, з Росією, а, відтак, з європейською та євразійською регіональними системами. Її стосунки в рамках світ-системного підходу, коли ми можемо говорити про сформовані два геополітичні світи сьогоденного глобалізованого світу – Атлантичний, в який входять Європа, США та Росія та Тихоокеанський світ азійських країн та азійської культури. Важливе питання – яке місце Україна посіла у геополітичній грі глобального світу з тих часів, коли були опубліковані роботи З. Бзежинського та С. Хантінгтона.

Безумовно, з цього впливатимуть й інші завдання – визначити пріоритети майбутньої геостратегії нашої держави, адже ця робота несе і практичне значення – виявити правильні вектори зовнішньої політики та зовнішньоекономічних стосунків України задля її збереження та збільшення могутності.

Ми вже відмічали той факт, що сучасний глобалізований світ характеризується двома тенденціями: глобалізація в поєднанні з регіоналізацією. Одні регіони активізуються та набирають політичної, економічної міці, а інші – її втрачають. Спостерігається трансформація всієї геополітичної системи світу в якому обертів набирає тенденція зменшення питомої ваги національних держав, натомість збільшення впливу та сили наднаціональних та міжнаціональних об'єднань. А. Уткін у роботі, присвяченій проблемі глобалізації вказує на чотири основні рушійні сили, які трансформують світову геополітичну систему: транснаціональні компанії, недержавні організації, самовизначення нових націй та активна мобільність великої частини населення світу [198, с. 110]. На фоні таких глобальних змін і продовжує набирати сил Україна в якості суб'єкту геополітичних відносин. На жаль, шлях нашої держави ускладнений через її історичну пам'ять травматизованого суспільства, слабку політичну еліту, корупцію, яка псує політичний імідж країни для інших держав та, безумовно, підбивну експансійну діяльність Росії по відношенню до України і вже повномасштабну війну Росії проти України.

Для повноцінного геополітичного аналізу необхідно виявити проблемність геополітичної ситуації, визначити цілі до яких варто прагнути у геополітичному управлінні та досягнення яких мало б вирішити цілу низку питань для країни. Продукування та прийняття програми геополітичного управління, визначення оптимального варіанту геополітичного проекту для України має базуватися на максимально об'ємному та глибокому аналізі всіх складових із їх інтерпретацією.

Українське питання насправді є таким, що цікавить не тільки Україну, але саме для її громадян, логічно, воно постає особливо гострим, адже корінним чином вже найближчий час впливатиме на їх життя та майбутнє їх нащадків. І це питання складається з великої кількості складових, які ми маємо детально розглянути в цій роботі. Не можна не враховувати всі можливі трансформації глобальної міжнародної системи, але все ж таки ми розглядаємо світ через призму самоорганізаційної парадигми і розуміємо, що варіабельність сучасного глобального співтовариства є доволі високою. Світ все частіше відчуває флуктуації, які приводять до біфуркаційних станів не окремі держави, а цілі системи, цілі світи, які можуть з великою долею вірогідності змінити свій вектор і почати рухатись до нового атрактору. Свідком цьому стали події 2014, 2022 рр., коли російська агресія на Україну змінила українське суспільство і призвела до цілої низки нових, більш категоричних рішень, заяв та дій української держави, змінюючи її геополітичний вектор.

Варто відмітити, наприклад, той факт, що опрацьовуючи матеріали останнього десятиліття нами була виявлена тенденція, яка розділяє публікації з проблематики надруковані до російської агресії 2014 року та після. Тому, акцентуємо увагу на монографіях та періодичних виданнях останніх шести років. Але є багато цінного і у виданнях попередніх років, що говорить про можливість більш якісно прогнозувати ситуації, події і динаміку світової геополітики, спираючись на зміни, які ми можемо спостерігати. В одному з найвідоміших геополітичних досліджень кінця ХХ ст. С. Хантінгтон звертав увагу на те, що культурні конфлікти продовжують посилюватись та в майбутньому гратимуть одну із провідних ролей, ставатимуть набагато більш загрозливими, ніж коли-небудь в історії. Особливою силою наділяє автор конфлікти, що роздмухуються вздовж ліній цивілізаційних розколів: «... основними гравцями на полі світової політики залишаються національні держави. Їх поведінка, як і в минулому, визначається прагненням до могутності та процвітання, але визначається вона ще і культурними

вподобаннями, спільним та різним <...> У цьому новому світі локальна політика є політикою етнічної, або расової приналежності; глобальна політика – це політика цивілізацій» [46, с. 17].

У публікаціях, присвячених проблемам пошуку українського шляху, українського майбутнього, як правило, визначають декілька можливих варіантів розвитку подій. Це пов'язано із чітким усвідомленням, що саме відбувається у світовій геополітиці останнього десятиліття, що бажає кожний актор і які перспективи має Україна у цій складній політичній грі **з огляду на плани інших держав.**

У першу чергу, звичайно, місце України розглядається у європейському геополітичному просторі в рамках діяльності та сфери впливу Європейського Союзу, який продовжує формувати європейський простір на засадах своїх цінностей.

А. Умланд у своєму дослідженні, опублікованому у грудні 2017 року презентує декілька сценаріїв розвитку геополітичного майбутнього України, акцентуючи увагу на тому, що українське питання не є суто європейською проблематикою, а впливає на світ загалом і піднімає проблему нерозповсюдження ядерної зброї світом. На думку А. Умланда найбільш вірогідним є сценарій України як «сірої зони» Європи, а підтримка європейського суспільства буде суто номінальною. В таких саме «сірих кольорах» постає разом з Україною майбутнє Грузії і Молдови, які мають виступати певною буферною зоною між Росією та Заходом. А. Умланд стверджує, що сильна Україна – це наївна мрія, яка навряд чи здійсниться через те, що сама держава не впорається з російською агресією.

Другий вектор розвитку подій також не вбачає в українській державі суб'єкта геополітичних стосунків, адже, на думку А. Умланда, можливий певний договір Заходу з Росією, коли Україна отримує собі певні гарантії безпеки в обмін на частину своєї території (можливо, Росія припиняє свою агресію на Донбасі в обмін на Крим за що з неї знімаються західні санкції). На нашу думку, такий варіант видається вкрай неетичним та малоімовірним

через наявність діючого юридичного права у цивілізованому світі до якого повністю належить Західна Європа та потужною кількістю держав, які навряд чи підтримають такий варіант розвитку подій через особисті ризики зустрітися з агресією російської держави, яка зрозуміє, що може залишатися безкарною.

Ще один вектор української геополітики, прогнозований А. Умландом – це прийняття України та Грузії в НАТО, що, безумовно є більш прийнятним для нашої держави, але, натомість, категорично неприйнятним для Росії. На жаль, для того, щоб Україна увійшла в НАТО всі члени організації (29 країн) мають дати свою згоду, що малоймовірно на даному етапі розвитку подій.

Наступний ймовірний варіант – приєднання України до ЄС, що також має ряд своїх «але» на даний момент часу. Єдиний аспект, що Європейський Союз навряд чи надасть гарантії безпеки Україні від російської агресії.

Розглядається і варіант отримання від США статусу основного союзника, що можливо без вступу країни в НАТО, але в такому випадку Україна втягнена у більш жорстокий воєнний конфлікт і ми є свідками такої реальності.

А. Умланд пропонує ще один варіант розвитку геополітичного майбутнього України, коли вона може увійти разом із Грузією, Молдовою та декількома іншими посткомуністичними країнами у певну коаліцію «Міжмор'я». Якщо вважати, що розширення ЄС дійшло певних меж свого формування, то увага геополітичних сил сьогодні дійсно деяким чином змінює вектор на країни нової Європи, а саме маємо на увазі «Ініціативу трьох морів», що зародилась ще й як наслідок російської агресії в Україні.

Також актуалізується проект «Балтійсько-Чорноморської вісі» так зване «Міжмор'я». Саме США висунула ініціативу у 2015 році щодо певного об'єднання країн Балтійського, Чорного та Адріатичного морів, а підґрунтям цієї системи стала військово-політична присутність США у Польщі, Румунії та Болгарії. «Ініціативу трьох морів» можна розглядати як політичне підсилення євроатлантичної солідарності. Ключову інтегруючу роль у обох проєктах – «Ініціатива трьох морів» і «Міжмор'я» – відіграє Польща, –

вказують у статті С. Віднянський та А. Мартинов, підкреслюючи, що за Польщею найближчим часом місце головного та найбільш послідовного партнера США [111, с. 12]. Автори статті стверджують, що обидва проекти конкурують із існуючими проектами в регіонах ЄС і «трансформують гомогенність європейського простору, контрольованого ЄС» [111, с. 15]. У липні 2020 року було анонсовано створення нового актора геостратегічних стосунків майбутнього – «Люблінський трикутник» у склад якого ввійшли Україна, Польща та Литва, як реалізація давньої історичної пам'яті про Річ Посполиту та Литовське князівство. Проблемою для реалізації Балтійсько-Чорноморської вісі постає російсько-орієнтована Білорусь та доволі активна мілітаризація Росією Калінінградської області. Можемо стверджувати, що Україна посідає чи не найважливіше місце у цих проектах Чорноморсько-Каспійського регіону: «Фактично Україна через проєкт ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) є сполучною ланкою між проєктами «Міжмор'я» і «Тримор'я» [111, с. 16]. І, скоріш за все, чітко усвідомлюючи важливість України, Велика Британія наприкінці 2020 року, у жовтні місяці підписала з Україною угоду про стратегічне партнерство.

Цікаво, що Чорноморську орієнтацію розглядав детально у своїх дослідженнях ще М. Грушевський: «Важливим кроком у цьому напрямі, на думку М. Грушевського, може бути «власна творчість» України в тих краях, які подібно їй зазнали на собі впливів східної культури і знаходяться у сфері української чорноморської орієнтації. Ці краї об'єднані Чорним морем як центром комунікації та різноманітних культур і політичних відносин» [214]. На думку М. Грушевського, Україні необхідне співробітництво з державами Чорноморського регіону як певне протиставлення Росії і таке співробітництво не тільки створюватиме економічну міць, але й допоможе налагодити старі природні торговельні шляхи до Середньої Азії, Китаю, Перської затоки, Аравії, Єгипту та Індії. У цьому контексті вбачалося стати певним посередником для країн, що, як сама Україна знаходяться під впливом східних, орієнтальних культурних смислів та цінностей і західноєвропейським світом. А це певним

чином заперечує головну тезу російської ідеї євразійського домінування, що саме Росія начебто покликана бути посередницею між Європою та Євразією. І. Лисяк-Рудницький стверджував, що Україна прив'язана до Росії своїми слабкостями і певне «очищення» західної та південної проблеми дасть Україні можливість дихати на повні груди: «боротьба проти турків і татар та боротьба проти польської шляхти – традиційні підстави залежності України від Росії» [156, с. 326].

У спільній статті В. Манжолі, С. Андрущенко та К. Денисенко [160] автори акцентують увагу на двох першорядних сусідах України – Російській Федерації та Європейському Союзу, які відрізняються структурно як актори геополітичних стосунків. А Україну називають рубіжним простором для обох цих акторів, що представлять Європу та Євразію. Це робить нашу державу такою, що постійно підпадає під вплив обох сторін і саме «такий геополітичний простір уже тривалий час зумовлює балансування зовнішньополітичних векторів України: стратегічний курс на ЄС із паралельним розвитком відносин стратегічного партнерства з Росією» [160, с. 40]. Але звертаємо увагу, що стаття відбивала ситуацію 2011 року, за декілька років до Революції Гідності. Хоча далі у статті чітко відображається схожість прагнень геополітичних стратегій двох протилежних акторів – «створення підконтрольної прикордонної зони (зовнішньої периферії, близького зарубіжжя)» [160, с. 40]. Європейський Союз прагне створити певну зону безпеки, Росія розширити зону впливу знову ж таки для своєї безпеки, у результаті чого Україна постає не стільки суб'єктом, скільки об'єктом міжнародних відносин та геополітичних планів. В такій ситуації варто пригадати і третього актора – США, що системно впливає на формування та діяльність західноєвропейського простору. Саме тому, на думку авторів, місце України визначається стосунками певного геополітичного трикутника: ЄС – Росія – США і стратегії кожного актора «спрямовані на послаблення позиції однієї зі сторін через зближення з іншою складовою» [160, с. 41]. Далі автори висловлюють надію, що все ж таки як США так і ЄС прагнуть оточити Росію

наскільки це можливо поясом підконтрольних держав, щоб мати можливість здійснювати певний тиск на євразійський континентальний простір і мати далекоглядні наміри впливати на інших акторів світової геополітики, які вже заявили свої претензії на статус держави світового рівня – Індія, Китай. І позитивна площина для України у цих планах розглядається у контексті здійснення успішних реформ в українській державі, розбудові демократичного правового суспільства, яке не пропустить російську експансію зі Сходу. Хоча позитивна сторона не така яскрава, адже Європейський Союз має свої наміри економічного і політичного формату, які в першу чергу захищають особисті інтереси системи, її прагнення до економічного зростання без зайвих перешкод. Натомість США воліла б якомога швидше бачити Україну в ЄС через своє бажання присутності на Європейському континенті в політичному та воєнно-стратегічному контексті.

Тож, входження України в ЄС для певних акторів у самому Євросоюзі є автоматично розширенням потенціалу американського впливу. Адже яскраво виражено певне лобювання інтересів США хоча б у тому, що вступ у НАТО стає однією з передумов вступу до ЄС. Тобто, ЄС бажає створити в Україні безконфліктну буферну зону, яка б не надто виражала свої особисті бажання і прагнення в економічному та політичному ракурсі, в той самий момент прагне консенсусу зі США, маючи певні інтереси як актор у грі євроатлантичного та європейського світів. Євросоюзу краще, коли у стосунках між Росією та Україною немає відвертої загрози та напруги, що вилитиметься у воєнні конфлікти, але й тісного зближення, яке може виглядати тільки у вигляді поглинання Росією того, що вона вважає своїм згідно з її імперськими настроями, вона не бажає. Є ще один важливий момент: «тенденція зближення інтересів Росії з ЄС або зі США призводить до активізації механізмів «м'якої ізоляції» України, що є наслідком різких коливань у зовнішньополітичній стратегії останньої від одного напрямку до іншого» [160, с. 42]. Чим слабше актор геополітичних стосунків, тим більш невиваженим є його зовнішньополітична стратегія і тим більше він стикається з новими викликами

і проблемами, що в свою чергу робить його ще більш слабким. Замкнуте коло з якого варто шукати виходу тільки одним шляхом – формувати в собі силу повноцінного суб’єкту геополітичних стосунків. Навіть незалежно від питання пов’язаного з постійною грою щодо транспортування газу і нафти з Євразії до Європи. На думку В. Манжоли, С. Андрущенко та К. Денисенко виходом із ситуації залежності від геополітичних стратегій трикутника ЄС – США – Росія може стати «взаємопов’язаний, синхронізований, скоординований розвиток інтеграційного процесу в обох напрямках із формуванням справді спільного економічного простору на засадах європейських *aquis*» [160, с. 43]. І насправді дилема Європа чи Євразія замінюється на співпраці в обох напрямках. Але, нагадаємо, що ця ідея озвучена за декілька років до подій 2014-го, і 2022-го, коли Україна вийшла на конкретний вектор свого вже суто європейського розвитку з більшою долею інтересів у площині євроатлантичних відносин.

Автори підручника з геополітики опублікували своє бачення чотирьох основних напрямків геополітичного розвитку України: Євразійський або Східний, центром якого постає Росія; Євро-Атлантичний або Західний з головними силами в якості НАТО та ЄС; Північний, що має фокусування на країнах Балтії; Чорноморський або Південний з групою країн в регіоні Чорного моря та Середнього Сходу [118]. Всі ці напрямки в жодному разі не виключають існування один одного, а, скоріше, є взаємодоповнюючими. Щонайкраще мати стосунки з країнами, які вже бачать Україну як рівного собі суб’єкта геополітичних відносин, і будувати взаємовигідні партнерські стосунки з кожним, але це ідеал до якого потрібно прагнути не виключаючи всі нюанси нашого сьогоденного буття у глобалізованому світі.

Х. Марціхів у статті, опублікованій у 2020 році стверджував, що «зміцнення державного суверенітету України у зовнішньополітичній площині означає утвердження її у світовому цивілізаційному просторі як повноцінного та активного суб’єкта геополітики» [161, с. 121]. За рівнем соціально-економічного розвитку всі сусідні держави належать до країн із перехідною економікою, які переживають складні процеси соціально-політичної

трансформації. Найбільших успіхів на цьому шляху досягли Польща та Угорщина, дещо гірше йдуть Словаччина та Румунія, а найбільше проблем у Росії, Білорусі та Молдови. Україна належить до третьої групи в усіх економічних аспектах.

І. Тодоров та Н. Тодорова [192], визначають сприйняття України деякими силами у Європі як проблеми для ЄС, але це більшою мірою пов'язано з ілюзіями європейського суспільства щодо Росії. Україна завдяки трагічним подіям, що розпочались у 2022 році та безпосередньо пов'язані з Росією позбулася останніх ілюзій, особливо щодо начебто демократичної політики Російської Федерації. Держава, в якій існує авторитарна нецивілізована влада, за визначенням не може бути цивілізованою країною. Ті, хто це чітко розуміє і усвідомлює, готові надавати підтримку Україні.

Якщо зробити певні узагальнення щодо особливостей геополітичної стратегії потужних акторів глобального сьогодення, виявляється певна особливість: «провідні країни світу» на даному етапі «розглядають «миробудівництво» та його реформування у якості головного напрямку координації власних технологічних, комунікаційних і економічних зусиль. При цьому, керівники найбільш впливових державних утворень виробляють (практикують) «узгоджені між собою» підходи (без урахування об'єктивних стану речей і критеріїв) стосовно запобігання різної природи суттєвих і визначальних конфліктів, дестабілізації та «м'якого» приєднання (інкорпорації, захоплення, анексії тощо) до своїх територій пост-конфліктних зон» [167, с. 204]. Крім того, якщо говорити про наддержавні утворення, які володіють великими фінансовими, кадровими, інформаційними ресурсами, вони в жодному разі не прагнуть активно втручатись у конфліктогенні середовища і активно занурюватись у розв'язання чужих проблем. Хоча, сильні актори потерпають від флуктуаційних коливань, спричинених слабшими країнами в яких розгортаються великі конфлікти – чи то економічні, чи то воєнні, але їм легше впоратися з відлунням конфлікту, а можливо й використати його в майбутньому собі на користь. «Тому, приведені вище

трактування та фактичні дії **не повинні дозволяти національним корелянтам сприймати будь-які «завіряння»** про імовірнісну когнітивно-інформаційну чи фінансову підтримку загальноекономічного і соціального розвитку (нашої держави чи країн, які знаходяться у скрутних умовах), **як об'єктивну й універсальну силу**, яка реально спроможна забезпечити стабільність, збалансованість, стійкість до загроз та загальноекономічне відродження на локальній території» [167, с. 204]. Коротко кажучи, Україна має усвідомити той факт, що справа формування її як сильного геополітичного актора – суто її справа та її відповідальність. Ніхто не прагне зайвий раз допомагати, ніхто не прагне до того, щоб поряд із ним був сильний конкурент, який може диктувати міжнародні відносини на своїх умовах та ще й впливати ззовні на саму систему. А наші мрії про прогнозований світ із прозорими стосунками між світовими акторами вже час забути та поховати разом із минулим радянських часів. Адже тільки в часи двополярного світу, коли існувала діалектична протилежність соціалістичного та «імперіалістичного» (капіталістичного) світу була можливість хоч щось передбачити через більш структуровану та очікувану поведінку двох різних систем.

Навіть зараз ми можемо спостерігати певні зрушення у Європейському Союзі, коли після, здавалось, стрімких та ґрунтовних успіхів створення європейської системи міждержавних відносин маємо поглиблення внутрішніх конфліктів та розбіжностей, неготовність членів ЄС підтримувати економічні стосунки на рівних, чимось поступатись заради загального. Намагаючись описати сучасний світ та процеси, що відбуваються в ньому, О. Неклеса пише: «Логіка відносин всередині постсучасного універсуму відрізняється від організаційних засад світу, що минає... Відбувається маргіналізація «легальної влади», національної публічної політики, її помітне пониження альтернативною системою соціальної регуляції – владою «неформальною», транснаціональною, геоекономічною. І паралельно – відбувається експансія мережевих структур, строкатого конгломерату соціальних, політичних, економічних, культурних організмів, в надрах яких вимальовуються кордони

«зіткнення цивілізацій» – конфлікту між централізованою ієрархією і мережевою культурою, між адміністратором і творцем, між доцентровими і відцентровими тенденціями» [168, с. 227].

У роботі «Антропологічний код української культури і цивілізації» автори систематизують зміни у геополітичному сегменті, що відбулися з Україною після Революції гідності: 1) підписання асоціації з ЄС, «що стало геополітичною переорієнтацією України із Росії на Європу і привело до впровадження європейських стандартів, але пришвидшило прихід європейського та світового бізнесу на ринок України» [95, с. 477];

2) запровадження безвізового режиму України з ЄС, що, на жаль, привело і до негативного наслідку – відтоку людських ресурсів і втрати Україною великої кількості висококваліфікованих кадрів; 3) у питаннях війни з Росією, Україна тепер орієнтується більше на США, ніж на Європу через низку конфліктів із сусідніми країнами, що ще не вирішені (наприклад, Польща, Румунія, Угорщина); 4) через відсутність чіткої концепції зовнішньої безпеки країни залишаються не вирішеними питання «ядерної парасольки», проблема військового блоку (НАТО). І нарешті, найцікавіше – «немає усвідомлення масштабу кризи Європи, щодо викликів якої потрібно формулювати принципово нову політику інтеграції в ЄС (чи, можливо, навіть життя України в ситуації дезінтеграції ЄС)» [95, с. 477];

У загальних рисах маємо зробити перші висновки щодо тяжіння геополітики України в сучасному світі, який продовжує свою трансформацію. До 2022 року українські настрої розподіляли свої вподобання більшою мірою в двох протилежних напрямках: Схід та Захід, тобто, Росія та Євросоюз відповідно. Північні та південні вектори міжнародної політики не мали такої питомої ваги як Схід-Захід саме через те, що Україна географічно знаходиться на перехресті двох геочивілізацій. З. Бжезінський вказував, що без України Росія взагалі не може вважатись євразійською імперією, хоч вона і може продовжувати боротьбу за імперський статус без України, але то вже буде суто азійська імперія. Після того, що сталося з частиною української території,

після вторгнення Росії в Україну, вектор українських настроїв було категорично спрямовано суто в західному напрямку. Маємо дослідити, що саме на сьогодні представляє для України європейський вектор взаємодії та трансформації для уточнення аспектів вітчизняної геостратегії.

Всебічне дослідження та порівняльний аналіз всіх особливостей розвитку країн ЄС та України, виходить за рамки однієї наукової роботи з соціальної філософії, тому маємо акцентувати увагу на певних найголовніших на нашу думку категоріях. Філософське мислення є просторовим, адже висловлює дух конкретного народу в умовних та реальних кордонах національної держави.

С. Хантінгтон вказував, що водорозділи головних міжцивілізаційних конфліктів знаходяться в першу чергу у сфері культури. Ані економіка, ані ідеологія не грають такої провідної ролі, яку відіграє культура. Для того, щоб геополітична аналітика мала повноцінне та розлоге розуміння про місце та роль людини в ній, ми і використовуємо філософію. Адже не бажаємо бути лише об'єктами у геополітичній світовій історії. «Людина – це і носій локального цивілізаційного генотипу, і висловлювач соціокультурної домінанти в господарській діяльності, мові, образі думок, і виконувач політичної волі» [46].

Усвідомлюючи прагнення України до європейського світу маємо проаналізувати, що саме являє собою цей світ в останні роки та яким чином, наскільки ми можемо і, головне, маємо вписатися у нього. Розуміючи загрозу та амбітність Росії маємо дослідити і цей напрям геополітичної активності. Що чекає саму Росію та що Україна має використати собі на користь?

Якщо використовувати риторіку світ-системного підходу: що саме буде являти собою Україна найближчим часом, чиєю периферією ми будемо, або ж напівпериферією і яким чином нам найкраще прагнути до ядра світової системи?

Європа

С. Пролеев говорить, що євроінтеграція для українського суспільства вкрай важлива, адже сутність її в першу чергу не в розвитку співробітництва, а в «перетворенні всіх сфер життя українського суспільства відповідно до системи цінностей, історично напрацьованих європейською цивілізацією» [178, с. 65-66].

Автори монографії, присвяченої пошукам шляхів розбудови Україною своєї суб'єктності, стверджують, що Україна завжди знаходилась на «розломі цивілізацій», певному цивілізаційному фронті з постійними конфліктними станами та взаємовпливами між двома світами, двома цивілізаціями – євроатлантичною та євразійською. «В умовах сучасних глобальних трансформаційних змін євроатлантичні цінності є більш універсальними, конкурентоспроможними й наближеними до загальнолюдських цінностей, що і визначає модель державності в Україні, яка найбільшою мірою сприяє цивілізаційній суб'єктності нашої країни» [196, с. 63].

Ми часто ототожнюємо вхід в ЄС, як вхід у європейську цивілізацію, прийняття до клубу обраних де всі питання почнуть вирішуватись самі собою. Натомість, це означає зовсім інше – рух до європейського суспільства має не просторове, а «якісне перетворення нашого власного, українського буття – економічного, політичного, соціального» [178, с. 66]. Але, що собою зараз являє Європа до якої ми прагнемо?

Європа займає досить специфічне й особливе місце на Землі, географічне положення та історія зробили її особливим актором геочивілізаційної історії людства. Зараз вона перенаселена та фрагментована настільки, що продовжує внутрішні трансформаційні процеси доволі активно, не зважаючи на той факт, що начебто вже завершила формування себе в якості геополітичного, геочивілізаційного актора. Крім того, через свою фрагментарність вона має неймовірну кількість прикордонних областей, які завжди були місцем змішування декількох культур, які Дж. Фрідман характеризує як «гарячі точки» та «місця, де народжуються війни». «Люди,

народи, що піддаються страшним спогадам, страхам та передчуттям виявились тим сухим хмизом, який був підпалений в «гарячих точках» та привів до єдиного веспалення», – описує Дж. Фрідман причини світових воєн, які народились саме тут, у Європі [204, с. 4]. Науковець стверджує, що Європа живе так, ніби нічого страшного в минулому і не відбувалось, ніби вже назавжди позбулись хоч якихось причин наслідками яких може стати третя і остання Світова війна. Неймовірно нестандартною для українського дослідника, який звик до чіткого розрізнення «гарних» та «поганих» сусідів є майже поетичне порівняння Дж. Фрідмана Європи з інтелектуалом, який готовий у будь-який момент обернутися на головоріза [204, с. 35], адже ми звикли до іншого розуміння європейської культури з її цінностями, які заявлені ще на стягах Великої французької революції – «свобода, рівність, братерство». На початку ХХ ст. Європа відчувала себе певною мірою переможцем, але саме ті риси, які піднімали велич європейського суспільства призвели до найбільших трагедій. Ніцшеанська констатація смерті Бога відображає знищення загальної для всіх моралі, що закарбувалась у європейському скептицизмі, а активний розвиток науки призвів до швидкого стрибка не лише мирного підприємництва, але й воєнних технологій, створення зброї нових поколінь. Взаємозалежність націй та народів, що населяють Європу – підґрунтя не тільки для партнерської взаємодії, але і для формування «політичної заздрості», коли один із партнерів може отримати дещо більше і краще, а інший шукає можливості покращення свого стану за рахунок інших. Крім того, європейська впевненість у своїй першорядності та праві домінування, підкріплена колоніальною системою, призвела до бажання насаджувати свої ідеології, що, у свою чергу, може викликати обурення та відторгнення чужорідного устрою та часто призводять до революцій.

Дж. Фрідман стверджує, що Європа вітала нації, які звільнились з-під СРСР, хоча завжди побоювалась націоналізму і з народженням нових суверенних держав у своїй східній частині отримала нові проблеми. Інтеграційні процеси нових акторів у європейське суспільство вимагали

моральної та культурної інтеграції, можливо в першу чергу, порівняно з економічними взаємозв'язками. Та, на жаль, настрої європейського суспільства не сповнені емпатії до нових акторів – європейці «намагаються забути Югославію та Кавказ. Вони ігнорують Україну. Стару звичку важко подолати» [204, с. 35], Балканські проблеми та Кавказ, на думку багатьох у ЄС, не є європейськими проблемами, щодо України, то анексія Криму та війна в країні призвели до певних економічних санкцій та активного висловлювання про занепокоєння без вираженої динаміки політичної категоричності по відношенню до загарбника. Зі свого боку українське суспільство очікувало на рішучі дії, більш активну допомогу та іноді майже обурювалося європейським індиферентним «занепокоєнням». Хоча варто було б задати питання самим собі – а що буде у випадку руйнування системи Європейського Союзу та хто саме буде стримувати різноспрямовані процеси в самій Європі та однозначно очікувану (за умови сучасного стану речей з владою у Російській Федерації) експансію Росії на захід, у першу чергу далі – на Європейські країни? На думку спадає такий міцний світовий гравець як США, який все частіше фокусує свою увагу на Європейському континенті та Євразії загалом. Лінія розділу Європи та Євразії проходить по Україні, де Захід та Росія продовжують свою боротьбу за домінування, намагаючись перетворити її на буферну зону, маючи різні уявлення про безпеку. «Якщо заходу вдасться перемогти у цій сутичці, головна європейська прикордонна територія зрушиться далі на схід – туди, де проходить офіційний кордон Росії та України. ... результат боротьби за Україну, скоріше за все, визначить дислокацію американських військ протягом життя наступного покоління» [204, с. 127].

За умови, якщо Україна таки стане членом ЄС або ж НАТО, Росія може опинитися перед чималою геополітичною загрозою як з боку Балтії, так і з боку України. Логічно, що Росія буде робити все можливе і майже неможливе, щоб не допустити такого для України. Щодо України, то тут були застосовані як відкриті так і «підкилимні» політичні тиски, які мали успіх за рахунок нестабільної ситуації в країні. «Найважливіший конфлікт вже розпалено – це

боротьба півострова та материку в прикордонній зоні між ними. Головне поле битви – Україна, адже Прибалтика вже є частиною ЄС та НАТО» [204 с. 191-192].

У результаті маємо ситуацію в якій за багатьма критеріями Україна виступає для Європи та Росії як буферна зона, що вимушена виконувати роль «пом'якшувача» їх геополітичних намірів відносно одна одної, що не дає надії на повноцінне процвітання української землі та її повноцінну суб'єктність у рамках світової геополітики. Тоді теза С. Пролєєва (загострена до краю) постає не як авантюрний виклик, а як розуміння дещо нового вектору розвитку України: «нам взагалі не потрібні європейські країни та європейські структури; хай вони нас не знають, а ми їх; хай вони не співпрацюють з нами, а ми так само обійдемося без них. Але без історично виробленої європейської системи цінностей, у центрі якої перебуває гідна поваги особистість і громадянин, Україна не може існувати – просто не має завтрашнього дня» [178, с. 66].

Росія

Не варто нехтувати й вивченням протилежної сторони з її баченням та її намірами щодо України. Росія, що представляє собою Євразійський континентальний макро-регіон менше знаходиться під впливом тих процесів, що протікають у Європі як економічного так і культурного характеру. І. Кефелі стверджує, що найближчим часом буде розгортатися все більше протистояння двох головних акторів глобального світу – Атлантичного полюсу, який включає в себе США та Європу і Тихоокеанського з Японією, Китаєм та Індією в якості провідних країн. Натомість, Росію та майже весь пострадянський простір він називає «Великою Росією», яка має йти своїм шляхом і не приєднуватись до жодного з полюсів [142, с. 17]. Під час становлення нової геополітичної мапи світу держави намагаються та прагнуть зайняти почесне місце центрів регіонального тяжіння чим реалізують процес «кристалізації» великого простору. Як стверджує І. Кефелі, підґрунтям для становлення таких великих просторів має ставати не тільки економічне та політичне єднання

держав, але й цивілізаційне єднання «етнічних та конфесійних груп в масштабах сучасних геочивілізацій» [142, с. 20-21]. Що цікаво, у цитованій нами статті, яка була видана у 2011 році представлено мапу під назвою «Сучасна Росія» в якій Україна є частиною Росії і жодним чином не відрізняючись кольором чи якимись іншими позначками, щоб фіксували кордони незалежної суверенної держави [142, с. 22]. Для збереження та примноження своєї міці в якості «Великої Росії» пропонується реалізувати такі стратегічні напрямки, в яких Євразійський митний союз має розширюватись, створюватись четверта гео економічна зона з континентальними країнами дальнього зарубіжжя, здійснюватись моніторинг геополітичної безпеки та перехід до мобілізаційного режиму в стратегічних сферах економіки. А якщо цього не здійснювати, то можливе здійснення сумного для Росії сценарію, що було представлено Інститутом прикладної математики ім. М.В. Келдиша РАН РФ за яким до 2030 року (за умови збереження низьких показників в економіці) від Росії можуть відокремитись Карелія, Чечня, Інгушетія, Дагестан, Калмикія, Кабардино-Балкарія, Карачаєво-Черкесія, Татарстан, Башкірія, велика територія на Дальньому Сході відійде Китаю, а Японія може отримати Курильські острови, Сахалін та частину західного узбережжя. Прогностична мапа Росії на 2030 рік вже не вміщує в себе територію України та Білорусії [142, с. 23]. Хоча в самій статті автор ніяким чином не коментує цю зміну, але зрозумілим є те, що бачити Україну у якості очевидної частини своєї території є нормальним явищем для російського науковця.

С. Хантінгтон ще у 90-х рр. минулого століття запропонував різні варіанти можливостей взаємовідносин України та Росії [46, с. 41], що пов'язано з парадигмальними підходами щодо вивчення ситуації.

Дж. Мірсхаймер на основі статистичного підходу стверджував варіант суперництва між двома державами через питання безпеки. Якщо гармонія і можлива, то вона буде досягнута дуже особливим і неочікуваним шляхом. А поліцивілізаційний підхід навпаки, дає можливість акцентувати увагу на спільностях двох сусідніх країн – культурних та історичних зв'язках. Але тут

проблема виникає у аспекті внутрішнього культурного різноманіття України з її східним православ'ям та уніатським Заходом.

Отже, глобалізаційні процеси в сьогоднішньому світі призвели до формування нових акторів, нових форм влади, що використовує нові технології впливу, які дозволяють дистанційно змінювати, трансформувати та володарювати. Якщо раніше у геофілософії домінувала версія класичного фундаментального дуалізму – теллуократія проти талассократії, то на сьогоднішній момент ситуація дещо змінилася і сили почали формуватися кооперацією суші та моря. Тим не менш, певні дослідники продовжують визначати Росію як представника теллуократії протиставляючи її талассократії США [150, с. 16].

Говорячи про сьогодення світової геополітики можна стверджувати, що дуже довгий час, від Вестфальського мирного договору 1648 р. головна роль у геополітичних стосунках відводилась державам-націям. Країни створювали тимчасові асоціації, блоки, союзи задля вирішення певних актуальних питань, починаючи з воєнних альянсів та продовжуючи торгово-економічними союзами. Але ці утворення не мали сили більшої за окремі держави-нації. Так тенденція зберігалась навіть протягом першої половини ХХ ст., під час обох світових воєн. З тих пір як було зруйновано тоталітарну систему СРСР та знищено стосунки двополярного світу, система зазнала кардинальних змін. Це відбулося через поступову втрату самостійності окремими державами та зміщення осі міжнародних стосунків на геоцивілізації. «До стратегічних цілей геоцивілізацій ми відносимо прагнення до світового панування, розширення зони політичного, економічного, фінансового, військового впливу, експансію на всі сфери життя інших геоцивілізацій, подолання (або знищення) всіх можливих кордонів, які перешкоджають експансії», – стверджує С. Коч [146, с. 20-21] та продовжує свою ідею про те, що експансія має наміри продовжуватись настільки довго, наскільки швидко буде досягнуто контролю над всіма процесами у світі і засоби цієї експансії будуть максимально різноманітними, включаючи моральне, ідеологічне, а подекуди ще й

буквально фізичне знищення інших геочивілізацій через те, що вони є носіями інших чужорідних цивілізаційних ДНК.

Глобалізація відкрила багато кордонів, автоматично ліквідуючи будь-які обмеження та дала можливість стрімко перетікати інформації, людським ресурсам, технологіям із однієї території на іншу. І домінування одних над іншими та можливість успішної експансії викарбовується не стільки в економічному форматі, скільки в психологічному. «В прийнятті чи неприйнятті єдиних норм і полягають політико-психологічні закономірності, що визначають перебіг геополітичних процесів, які можуть розвиватися в формі гегемонізму (суперництва), співпраці, компромісу, уникнення або пристосування» [146, с. 22].

С. Хантінгтон стверджував, що сучасний світовий порядок існує на цивілізаційних засадах, а отже, суспільства краще взаємодіють у випадку спільності їх культурних характеристик, вони об'єднуються за принципом загальних культурних цінностей і навряд чи будуть успішними у тісному спілкуванні з носіями інших культурних ДНК. А вся глобальна геополітика починає виглядати як поліцивілізаційне явище в якому назрівають зміни в сторону більш швидкого та успішного розвитку азійського регіону на противагу західному світу. «У цьому новому світі найбільш масштабні, важливі і небезпечні конфлікти відбудуться не між соціальними класами, бідними і багатими, а між народами різної культурної ідентичності.. Зіткнення і спалахи насильства між країнами різної цивілізаційної приналежності несуть з собою потенціал ескалації» [46, с. 14].

Висновки С. Хантінгтона в його видатній праці про зіткнення цивілізацій, у першу чергу, звичайно, стосується Західної цивілізації та США, де США має знову підтвердити свою приналежність до Західної цивілізації, а Західній цивілізації варто визнати, що вона не універсальне явище, яке має розповсюджувати свою парадигму на весь інший світ, а унікальне утворення, що має свої особливі характеристики, але завжди готове до діалогу з іншими цивілізаціями заради підтримки світового порядку та протистояння хаосу.

Українська держава доволі молода, адже 30 років незалежності – це тільки початок свого суверенного шляху суб'єкта геополітики. Тим не менш, ми спостерігаємо часи, коли держави поступово втрачають свою національну ідентичність, причини цього процесу намагається охарактеризувати А. Уткін у своїй праці. Серед головних проблем втрати державної ідентичності, автор наголошує на відсутності чіткого бачення суспільством держави, як необхідного та незамінного явища, суспільної організації, через це держава просто втрачає лояльність своїх же громадян. Крім того, А. Уткін вказує на суттєве зростання кількості та питомої ваги недержавних організацій, які починають активно впливати на міжнародні стосунки та на внутрішнє життя різних країн, тим самим обмежують суверенність держав. Із цим також пов'язані зміни у фінансовому бутті сучасного світу, коли окремі країни втрачають можливість повноцінно контролювати фінанси своїх держав. Не варто нехтувати і легкою можливістю переміщення людських ресурсів, що останніми десятиліттями суттєво вплинуло на життя як багатих, так і бідних країн світу [199]. У такі специфічні трансформаційні часи багато держав намагаються підсилити свою ідентичність і повертаються до своїх культурних основ набагато активніше ніж колись раніше, шукаючи підтримки в національних традиціях, історії, релігії, особливостях національного світогляду та менталітету. Здається, що це ті основи, які дають можливість не зробити світ гомогенним та пласким, де різниця буде тільки у контексті провладних і безвладних, багатих та бідних. С. Хантінгтон вважав, що «національні держави є і залишаться найбільш важливими гравцями на міжнародній сцені, але їх інтереси, союзи і конфлікти між ними в значній мірі визначаються культурним і цивілізаційним факторами» [46, с. 21].

Щодо цивілізаційного підходу, то в рамках його послідовників можемо відмітити таку структурацію євразійського протистояння: західна та православно-слов'янська цивілізації за С. Хантінгтоном (хоча, сам автор підкреслює високий ступінь складності світу в якому не варто обмежуватись формальними протиставленнями Схід-Захід); західно-християнська проти

православної (з витокami у Візантії) згідно з А. Тойнбі; германо-романська та русько-слов'янська згідно з М. Данилевським. З чого витікає логічне питання – до якої з визначених цивілізацій справді належить Україна? Чи можливо з часів, коли була написана робота С. Хантінгтона світ уже встиг знову змінитись і жодна з тих систем, яка була представлена раніше вже не задовольняє нас?

Базуючись на цивілізаційних матрицях О. Плебанек, С. Коч вибудовує певну порівняльну таблицю східно-християнської та західно-християнської цивілізацій [146, с. 124]. Для східно-християнської традиції характерними рисами є: спільність, релігія в якості ідеології; общинно-егалітарна власність та матеріальні цінності, які вступають у протиріччя з духовним ідеалом; колективна відповідальність; політика у вигляді «колективного гріха». Для західно-християнської традиції, відповідно: індивідуалізм; розмежування світського та релігійного; приватна власність, як основа життя; індивідуальна відповідальність та громадянське суспільство. У підрозділі 3.2. детальніше розглянемо до якої цивілізаційної парадигми належить Україна.

Підтримуючи традиційний цивілізаційний підхід А. Тойнбі, С. Хантінгтона, М. Данилевського ми все ж таки намагаємось віднайти місце України в рамках культурно-історичної спільноти і розглянути її геополітичне переформатування з точки зору не тільки соціальної філософії, але й філософської антропології – зрозуміти особливості сучасної української людини з її культурними кодами, ментальністю, культурою, духом та настроєм.

Геополітика – це і про нові інтереси наднаціональних акторів – транснаціональних компаній та заангажованість у цих фінансово-економічних іграх провладних структур держави. Геополітика – це про старі зв'язки, які не відпускають, а накладають певні характеристики, можливо залишають травми, які маємо лікувати. Геополітика – це і нові інтереси українського суспільства у співвідношенні до нових інтересів інших. Загалом, українська держава – це неймовірна складна, нелінійна система, що, маючи свій специфічний

гомеостаз, постійно піддається хаосу зовнішнього середовища. Геополітика України – це про нашу державу, як суб’єкт міжнародних відносин, який не тільки дослухається до думки та прагнень інших, а й той, хто висловлює свою особисту позицію, несе в собі світову місію по збереженню та процвітанню української нації. Українське «Я» має бути висловлено на світовому рівні повноцінно та свідомо, як людина, яка з дорослішанням починає чітко усвідомлювати своє Я, заявляти про свої права та інтереси, відтак інші починають дослухатися до її точки зору та поважати її життя.

3.2. Особливості України як цивілізаційного суб’єкта сучасних міжнародних відносин: фактори оптимізації

3.2.1. Транскордонність як особливість української ідентичності: pro et contra у геополітиці глобалізованого світу

Від початку свого шляху у якості суверенної держави, Україні довелося вирішувати велику кількість найрізноманітніших квестів від внутрішніх до цивілізаційних та глобальних. Молода держава мала розбудовувати нові системоутворюючі елементи, долати травми минулого та вливатися в інтеграційні процеси світової спільноти. Ми вже говорили про те, що міць держави в площині геополітичного життя пов’язана з цілою низкою складових: *територія* (розмір та географічне положення, наявність природних ресурсів), *населення* (кількість, приналежність до різних етнічних груп, тощо) *політичний режим*, *історичні зв’язки* з іншими акторами в минулому і бачення цими іншими майбутнього держави, *рівень національної безпеки* та воєнний потенціал, *соціально-економічний рівень* розвитку та багато іншого. Для того, щоб робити певні прогнози щодо майбутнього України у великій грі цивілізацій глобалізованого світу, варто охарактеризувати потенціал нашої держави бути повноцінним суб’єктом цієї гри.

Найголовніше, що ми маємо усвідомлювати, така складна відкрита нелінійна система як суверенна держава, має вивчатись за багатьма складовими для отримання якісного результату. Адже підтримувати життєздатність та цілісність такої системи доволі важко. Світ генерує ентропійні виклики, які система має відбивати. У самій системі немає однорідності, тому деякі її частини більш активно реагують на ентропійні виклики, інші стійкіші до тиску. Якщо атаки ззовні доволі сильні, надто структурована система через свою крихкість може зруйнуватись, а система сповнена внутрішніми негараздами (внутрішньою ентропією) також не витримає і вимушена буде перестати існувати у вигляді цілого. Внутрішня мета системи – підтримати свою життєздатність, балансувати, тримаючи себе в рамках гомеостазу, але з іншого боку крім балансу та збереження, система має змінюватись, еволюціонувати від кожного зіткнення із черговим зовнішнім ентропійним викликом та йти до певної мети.

У сучасному світі вже не достатньо буде вивчати надійність життєдіяльності складної системи та її здатність до виживання під впливом силових тисків ззовні (воєнні дії, економічні кризи і т. п.). Така позиція виглядає зараз дещо застарілою, адже ми маємо враховувати багато того, що принесла з собою у світ ера Постмодерну: інформаційні технології, глобальна мережа яких дала можливість без особливої напруги впливати на багатьох рівнях – від фінансових операцій до маніпулювання свідомістю. «Глобалізація як процес формування всесвітнього інформаційно-економічного і соціального простору змінює просторово-часові параметри ризиків і за рахунок їх інтерференції породжує загрози синтезованого типу. Сформована постмодерна ментальність диктує необхідність взаємодії і синтезу різних наукових парадигм», – стверджує С. Тепляков [191, с. 208-209].

Усе вищезазначене призводить до головного висновку – які б сильні, або слабкі не були інші актори геополітичних стосунків сьогодення, держава в першу чергу сама відповідальна за те, сильна вона чи слабка. І якщо вона в змозі контролювати ситуацію внутрішньо, то й у зовнішніх стосунках

вона буде успішною. Адже навіть внутрішнє і зовнішнє з інформаційними технологіями сьогодення втрачають чіткість своїх контурів та меж. Інформаційні технології дали змогу максимального взаємопроникнення різних систем, національні інфраструктури опиняються під їх контролем, змінюються самі механізми влади. І саме на такі часи припадає розбудова молодій українській держави. Можливо саме в ці часи варто замислитись над тим, щоб змінити амплуа «буферної», «сірої» зони між двома цивілізаціями, перестати бути яблуком розбрату та інструментом торгів між іншими державами та глобальними силами та заявити про себе як про певний міст між двома силами Сходу й Заходу, який увібрав у себе мудрість Київської Русі бути центром, а не периферією, чітко усвідомлюючи свою національну ідентичність.

Для аналізу перспектив розвитку України в системі геополітичних відносин пропонуємо акцентувати увагу саме на концепті ідентичності української держави. Вивчення проблематики ідентичності починається з кінця ХХ сторіччя, як методологія, яка допомагає вивчати взаємодію держав за принципом «свій-інший», адже навіть прийняття політичних рішень тісно залежить від того, як певні нації сприймають щось або когось. Така позиція, до речі, притаманна як ментальна риса українському народу, який доволі часто ділить світ на свій – чужий, що, логічно пов'язано з географічним положенням українських земель на вічній межі двох різних культур та цивілізацій. А. Вендт базує своє бачення геополітичних стосунків на тому, що вони прямим чином залежать від ідентичності кожної держави, що включає в себе культурні особливості, територіальні особливості. Державна національна ідентичність визначає стратегію державної політики та пріоритети, інтереси держави на міжнародному рівні. Саме завдяки своїм особливостям держава реалізує той чи інший крок у міжнародних стосунках, обирає певний вектор розвитку [90]. У термінології самоорганізаційної методології – національна ідентичність держави-нації – це її гомеостаз, базові показники складної системи, що

визначають пріоритетність стратегічних рішень та впливають на вибір певного атрактору, коли система обирає новий шлях у точці біфуркації.

«Кілька держав можуть формувати колективну ідентичність, що дозволяє їм встановлювати мирні відносини один із одним. Також поширення спільних цінностей формує колективну ідентичність різних товариств, наприклад, такий принцип лежить в основі формування європейської колективної ідентичності», – стверджують автори статті, присвяченої вивченню проблеми ідентифікації в геополітиці [132]. Так само ідентичність можна вивчати, як причини конфліктних ситуацій в міжнародних відносинах.

Ідентичність держави, закарбована в її ментальності, світогляді, етнічних особливостях, мові, релігії та культурі. Тому, варто дослідити українську державну міжнародну політику та стратегічні координати нашого майбутнього через цей феномен. Адже, «культура, яка проявляє ідентичність того чи іншого суб'єкта міжнародних відносин фактично здатна забезпечувати як стійкість ... так і експансію» [132].

Однією із найособливіших характеристик України є її географічне положення та історія, що пов'язана з цим. Територія України – це зіткнення двох цивілізаційних локусів – Європи та Євразії, і позначається терміном «лімітроф» (від грецького «на межі з»). Якщо зробити невеликий ретроспективний аналіз історії українських земель, то, буквально з прадавніх часів, це було місце, яке населяли декілька видатних в аспекті світової історії культур (Трипілля, Скіфія, слов'янські племена та виникнення Київської Русі). З початку XIII сторіччя через активізацію монгольських завоювань під керівництвом Чингізидів на нашій території поступово формується, як стверджує О. Базалук, «комунікаційний простір з високою рубіжною енергетикою, своєрідний стик європейської та азійської культури» [101, с. 145]. Автор вказує на те, що за 250 років монгольської окупації на нашій території народились покоління в яких буквально домінували азійські ціннісні елементи: повага до культури та шанування традицій; повага до старших; віра у сильну владу та велика послужливість до її носіїв; загальне,

общинне домінує над індивідуальним; мінімальні матеріальні забаганки. Тому, коли історія монгольського іґа завершила свою ходу Східною Європою, українські землі та народ зберегли у своєму ДНК ці азійські риси. Київська Русь не змогла відродитись і Україна продовжила історію свого життя в якості порубіжної землі між Московським князівством, Великим князівством Литовським та іншими державами Європи. І в Україні, і в Росії існують багаточисельні риси азійської культури, яка накладалась на культуру Візантії. Але в українській культурі набагато ґрунтовніше присутні європейська культура та пам'ять поколінь про видатні часи Київської Русі, що категорично відрізняє Україну від Росії.

Важливо, що і в наші часи українська держава, яка має тільки більше 30 років історії своєї незалежності, є доволі специфічною країною щодо її зовнішнього положення по відношенню до інших земель та внутрішнього життя, пов'язаного з темою особливої важливості кордонів.

У статті 2016 року О. Базалук наводить такі дані: приблизно 55% населення України ментально більше схиляються до візантійсько-азійського локусу (тобто, Росії, яка є носієм його рис), а 45% – відповідно, до європейського [101, с. 150]. Хоча, далі у статті, автор стверджує – на даний момент українському локусу не вистачає національної ідеї та маркерів культурної ідентифікації для того, щоб закріпити цей локус та зробити його цілісним. Одна з найважливіших характеристик України – її внутрішнє розділення між двома цивілізаціями і питання стоїть набагато глибше ніж «до якого світу належати?». Скоріше, наше українське питання – який світ вміщуємо в себе ми? Чому і як саме ми особливі, і як така ідентичність впливає та впливатиме на наше міжнародне становище, на наше майбутнє у цьому світові? Для відповіді на ці питання варто звернути увагу на проблему кордонів. Кордон – це політико-правовий інститут, що «запаковує» державу та забезпечує умови стабільності міжнародних відносин», – стверджує С. Коч [146, с. 7] Але те, що зараз ми спостерігаємо у Європейському Союзі вказує нам на неймовірний феномен постмодерного світу – знищення кордонів та

формування безмежного суспільства. Кордон втрачає свою матеріальну оболонку, перестає бути конкретною матеріальною лінією на політичній мапі і віддає головні позиції іншим речам, що фактично замінюють матеріальні державні кордони – залишаються певні мовні, культурні, етнічні, ментальні рубежі, які не втрачають своєї актуальності. Якщо вся Україна являє собою лімітрофну, або ж буферну зону між двома світами, то і в самій країні присутні свої «лімітрофи», особливі території з вельми особливими характеристиками, і ці території великі за обсягом та кількістю населення грають велику роль у трансформаційних процесах всього українського суспільства. Як на Сході, так і на Заході України існують певні прикордонні території, які не підпорядковуються традиційним визначенням української ідентичності. С. Коч, стверджує, що такі локальності мають свою власну волю, власний інтерес, що впливає на всі сторони життя та репрезентації таких територій для своєї ж держави. «Прикордонні режими можуть сприяти або обмежувати соціальні практики, що впливає на соціальну структуру груп, інституціалізацію і варіативність меж взаємодії локальних суб'єктів» [146, с. 98]. І такі простори можуть формуватися у якості противаги глобальному, «як рівень субнаціонального, регіонального простору», або ж просто як сталі «солідарні відносини».

Різноманіття в прикордонних територіях (які набагато ширші за те, що ми типово називаємо «прикордонням», адже говоримо як про великі західні так і про великі східні регіони) спричинено тим, що ці території постійно переживають певні процеси, які не є типовими для центру країни. Взаємовплив декількох культур, взаємодія певних, іноді протилежних, культурних змістів; зміна позиції самого регіону (в минулому певні території входили до структури іншої держави, несли на собі інші адміністративні функції), зміна ставлення держави до цих територій і т. ін. Держава, у свою чергу вбачає за головний свій функціональний обов'язок – довести локальні, регіональні осередки до стандартів центру. «Національне конструювання передбачає інтегрування прикордонних регіонів у коло стандартів

політичного центру, обмежуючи їх попередні соціальні транскордонні зв'язки, що залишає ці регіони в периферійному та маргінальному положенні», стверджує С. Коч [146, с. 99]. Але такі процеси не змінюють транскордонні території кардинально, а, скоріше, виглядають як косметичний ремонт у зруйнованій будівлі, тим самим підтримують хаос маргінальних територій та тільки заглиблюють конфлікти між центром та периферією. С. Коч, аналізуючи умови формування певних історичних регіонів серед яких і деякі територіальні зони Західної України, стверджує, що більшість із них є такими історико-культурними центрами, які отримали свою соціально-політичну ідентичність ще до того, як сформувалась українська держава, «а відтак, політичні технології, які зорієнтовані на формування політичної ідентичності та лояльності до національної влади з боку суб'єктів таких просторів, має враховувати їх досвід політичного життя» [146, с. 100].

Найголовніший висновок, який має бути зроблений в аспекті транскордонних територій це той факт, що колишні територіальні кордони, які фактично вже відійшли в історію де-юре (кордони Російської імперії, кордони Пруської, Габсбурзької, і, навіть, Османської імперій) продовжують де-факто формувати суспільство на своїх вже не існуючих територіях, структурувати життя таким чином, начебто ці кордони ще існують. Тобто, ми говоримо про існування України не тільки на межі тектонічного розлому двох цивілізацій, а й про тектонічні зсуви всередині самої держави. І, якщо Наддніпрянщина більшою мірою вважається ядром українського етногенезу, то Слобожанщину, Таврію, Бессарабію, всю Західну Україну можна вважати типовим прикордонням. «Так, історія територій України пов'язана з колонізацією просторів Північного Причорномор'я та Бессарабії, які пантюркістська ідеологія включає в зону «тюркської дуги», а історія Польщі асоціює з частиною «східних кресів», які охоплюють більшу частину сучасної України, Білорусі та Литви» [146, с. 105]. Звичайно, такий феномен знайомий майже всім державам Європи в якій багато держав, які не мають великої території, а етноси, близькі до певної країни живуть на території сусідніх держав. Для

того, щоб вирішити проблему такої строкатої соціально-політичної мапи Європи і було створено гнучкі децентралізовані системи в яких взаємодія відбувається на різних рівнях на засадах лібералізму. З іншого боку, ці ж території залишаються «полем битви» за домінування, де нащадки великих імперій, сповнені прагненнями відродити великі держави та реалізувати історичну справедливість намагаються вплинути на населення попри моральні та юридичні межі своїх повноважень на території сусідських країн. Можемо підкреслити той факт, що крім імперських зазіхань Росії існують і певні інтереси Польщі, Румунії, Болгарії, спрямовані на населення транскордоння, а відтак і на українські території де проживає етнічно споріднене населення. Тобто, якщо говорити про всі західні території України, то вони в тій чи іншій мірі є транскордонними регіонами, що зумовлено особливостями історичного розвитку та змішуванням певних етнічних культур, а «еволюція практик інтеграції споріднених груп та історичних земель набули значення політичних і навіть національних стратегій» [146, с. 130]. Щоб закріпити свій вплив на території України держави-сусіди вже багато в чому інтерпретували свої національні стратегії політики в транснаціональні, що дозволяє їм впливати на формування специфічної ідентичності (свої особливі цінності, традиції, норми і т. ін.) у цих регіонах, тим самим закріплюючи свій вплив серед населення.

У результаті ми маємо підсилення конфліктів центру з прикордонними регіонами, і як внутрішня проблема і української держави з сусідами, і як зовнішня проблема. Держава перестає повністю контролювати ситуацію на своїй території, норми і стандарти національного рівня розмиваються та перестають домінувати. Протистояти таким тенденціям може тільки тоталітарна система, але, на щастя, це не наш варіант розвитку політичних подій. Тому, варто усвідомити, що краще не протистояти, а взаємодіяти. Природні процеси регіональної ідентичності в прикордонні, які розпочались сто та більше років тому, набагато сильніші за державні процеси суверенної України, якій виповнюється тільки 30 років. Необхідно усвідомити, що Україна – це надто складна та багаторівнева нелінійна система в якій існує

багато підсистем, що різняться ступенем своєї свободи та своїм баченням української державності. Насаджувати домінуючі принципи центру означатиме вводити систему в стан великих флуктуацій, нарощуючи дисбаланс та напружуючи стосунки із сусідніми державами. Натомість, дати аж надто багато свободи означатиме допустити в систему великий відсоток хаотизації, що так само згубно вплине на її стабільність і може знищити систему взагалі. С. Коч вказує на ще один вкрай важливий елемент – у транскордонних просторах формується людина особливого маргінального типу в якій «широкі горизонти» мислення та незалежні погляди: «для культурної маргінальності в буферних, контактних, транскордонних просторах характерні гнучкість поведінкових стереотипів, які не обмежують соціальну мобільність в жодному з контактуючих соціокультурних просторів, надаючи групам додаткові ресурси для формування адаптивних механізмів» [146, с. 140]. Такий образ маргінала, на думку дослідника, схожий на образ дипломата, який вміє інтерпретувати смисли. Це особливий спосіб виживання в певному «гібридному» просторі, але це означає, що маргінальність тлумачиться лише з позиції центру, а з позиції умов існування в сучасному світі з розмитими кордонами така культурна маргінальність є обов'язковою умовою виживання людини.

У роботі «Антропологічний код української культури і цивілізації» ця категорія людей піддається активній критиці і звинуваченню у їх конформізмі, коли йдеться про жителів Донбасу. Адже у цьому регіоні не було здійснено становлення органів місцевого самоврядування, натомість, монополію влади отримала так звана «Новоросійська спільнота», що взяла під свій контроль всі сфери життя. «Брак культури, тяжка фізична праця, втрата етнічності, гнітюча фабрично-заводська система й інші фактори сформували типаж мешканця краю – людини, що не має власної історії і традиції, сталих гуманістичних цінностей, особи, що була налаштована ставити матеріальні цінності понад ідеальні та духовні, що значною мірою викривленими настановами створює навколо себе певну маргінальну культуру, яка, з одного боку, є суцільним

відокремленням тутешніх мешканців від традицій та цінностей інших культур, а з іншого – утвердженням специфічного виміру існування в площині буттєвої тимчасовості, відчуженості людей від творчої праці, влади, культури, історії» [95, с. 438]. На жаль, автори цього дослідження дещо знехтували іншою стороною ситуації, яка склалася на Донбасі на початку російської агресії. На цій території виявилась велика кількість людей з яскраво вираженою національною українською ідентичністю, які активно опиралися «руському міру». Багато з них постраждало, але навіть розуміючи, що вони наражаються на небезпеку, ці люди щиро та відкрито висловлювали свою позицію проти ворога. У тих регіонах де продовжуються воєнні дії все ще залишається багато людей патріотично налаштованих, дехто не зміг змиритися з окупацією та покинув рідну землю, переміщуючись далі на західні землі України. Натомість, багато людей, які живуть на Західній Україні через пошуки кращого заробітку покинули свої оселі та давно працюють в різних європейських країнах, допомагаючи своїм близьким матеріально з-за кордону.

Варто відмітити, що не тільки з Росії йде активна культурна експансія на Схід України, яка вже отримала яскравий результат у ситуації з Кримом (важко уявити, що під час атаків російськими військами кордонів України на території Криму українські прикордонники не чинили озброєний опір, що було б логічно під час вторгнення на територію однієї держави військових сусідньої держави і це в першу чергу пов'язано зі специфічною ідентифікацією тих, хто жив на транскордонних територіях – глибока впевненість у існуванні братських стосунків із загарбниками). Російська Федерація весь період незалежності України проводить свою чітко спрямовану програму на розмивання та знищення української ідентичності там де тільки може доторкнутися свідомості наших громадян російська машина пропаганди. Але й на Західній Україні є схожі проблеми пов'язані з тим, що країни Східної Європи налаштовані на певне «маркування» простору, яке на їх думку належить до їх культури та історії. Вся національна ідеологія європейських країн, особливо східноєвропейських, була останнім часом

переглянута з метою збереження та підсилення впливу на сусідніх територіях, де живуть етнічно близькі, культурно близькі громадяни сусідніх країн.

Р. Додонов наводить статистичні дані соціологічного опитування 1994, 1995 та 1996 років, які демонструють різну ментальність жителів різних регіонів України, які доволі сильно відрізняються своїми ментальними кодами: «Київ, Галичина (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області), Захід без Галичини (Волинська, Закарпатська, Рівненська та Чернівецька області), Правобережний Центр (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Хмельницька та Черкаська області), Південь (Одеська, Миколаївська, Херсонська області), Північний Схід (Полтавська, Сумська та Чернігівська області), Схід без Донбасу (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області), Донбас (Донецька та Луганська області), нарешті, Крим (АР Крим та м. Севастополь)» [124, с. 228]. Використовуючи шкалу «національні настрої vs проросійські» – Захід України займає провідну позицію у патріотичних настроях, Донбас і Крим знаходяться в опозиції до таких настроїв, а Схід, Південь та Північний Схід знаходяться по центру, прагнучи до нейтрального положення своїх настроїв.

Та якщо говорити про конкретні транскордонні території України, то ані Північ, ані Південь не входять до цих територій, адже йдеться саме про порубіжжя із протилежними культурами – Європи та Євразії і вони є такою територією, де люди навчились особливим чином виживати і звинувачувати їх у ренегатстві, конформізмі та поступливості зовсім не коректно, на нашу думку, це їх спосіб буття. І якщо вони все ж таки залишились на рідній землі, то це найкращим чином доводить їх українську національну ідентифікацію. Насправді, по-іншому такі люди не зуміли б просто вижити на цій території, вони мали стати певними космополітами, порівняно з тими, хто, живучи в центрі країни не зазнавав впливів ззовні і має чітку систему цінностей продержавного формату національної ідентичності. До військової експансії, не зважаючи на великий вплив російської економіки та культури Схід України успішно розвивався та мав непогані показники розвитку різних сфер. Захід,

отримує фінанси від своїх громадян з-за кордону та розбудовує міста і села. Україна є державою з великими транскордонними територіями, які попри специфічні риси своєї ідентифікації мають великий потенціал своїх людських ресурсів. Тому, ігнорування цього феномену транскордонності та намагання повністю підвести всіх громадян великої за територією та дуже різноманітної за ментальністю, культурою, історією під «один знаменник» є категорично невірним і помилковим у державній політиці, яка має зберегти цілісність нашої країни та зробити її сильним та значним суб'єктом геополітичних стосунків.

Необхідно не зводити все до примусу розділити з центром ідею української ідентифікації, а знайти більш гнучку і складну систему національної політики, яка б не дала зрадити українську ідею та зберегла автентичність і особливість громадян, які населяють транскордонні території.

Відтак, можемо говорити про те, що в національній політиці потрібно знаходити нові засоби, підходи до розбудови більш складної системи відносин, адже Україна є державою-системою в якій доволі велика кількість підсистем, що пов'язані між собою іноді доволі специфічно, різняться різним ступенем свободи та мають свої гомеостатичні показники, що не вміщуються в межі загальноприйнятого гомеостазу системи. Такий проміжний висновок може наштовхнути на ще один доволі важливий елемент геополітики. Ми звикли, що з часів Переяславської Ради Україна знаходиться у стані постійного пошуку одного партнера, який допомагає захищатись від іншого. І така категоричність завжди призводить до однобічної політики, яка не залишає багатовекторного вибору своїх рішень та свободи захищати свої цінності та інтереси. Приєднуючись категорично до одного геополітичного партнера ми немов би стаємо заручниками цих стосунків, немов беремо шлюб у часи Домострою, де смерть краще сприймається суспільством, ніж розлучення. Але однобічність не раз призводила до великих проблем після короткого етапу полегшення та отримання певних бонусів від альянсу. Тому, виникає питання – а чи не час вже Україні, зважаючи на її особливу рису – транскордонність у великому масштабі, не обирати собі одного вектору як партнера на все життя

«допоки смерть не розлучить»? Транскордонність – реалії сьогоденного світу, на сто відсотків реалії європейського суспільства, світ давно втратив чіткість своїх контурів, епоха Постмодерну дає тільки натяки на певні межі, але більшість систем розмиті, плавкі та швидкозмінні. Адже велика кількість хаосу зовнішнього світу впливає на різні структури, на акторів геополітичних стосунків настільки швидко, що частина вчорашнього хаосу може сьогодні стати гомеостатичним параметром. Згідно з самоорганізаційною парадигмою, для системи важливі як порядок, так і хаос, їх баланс дає можливість вижити, стати стійкішою та витривалішою. У часи Постмодерну хаос тільки збільшується і тому зробити вигляд, що його немає, немає ніякої загрози, продовжувати сприймати світ як чорне та біле без відтінків, означає приректи себе (свою державу) на загибель, швидку та болісну. Якщо ж хаос (транскордонність із усіма її особливостями) в системі вже існує, то треба з цим не боротися, а прийняти, як частину гомеостазу системи і використовувати, щоб тримати «на плаву» українську державу.

Автори «Антропологічного коду» стверджують, що «маніакальна зацикленість на минулому відбиває лише його нездатність увійти у майбутнє» [95, с. 431]. Хотілося б продовжити, що постсовкізм залишився притаманним і ментальності сучасної української людини, яка є патріотом своєї країни, але не в змозі визнати, що майбутнє може бути не тільки за старою схемою «приєднаємось до сильнішого, щоб перемогти ворога, а далі щось та й буде», а й з більш глибокою стратегією поведінки, коли ти чітко усвідомлюєш – не буде у світі нікого іншого, крім тебе самого, хто б тобі бажав кращого і не бажав мати з цього зиск. Тому, варто ставати сильнішим самому та саме таким чином оптимально отримувати незалежність вже на світовому рівні – економічну, політичну, культурну.

Звичайно, вибір європейських цінностей є найпродуктивнішим для нашої країни зараз, на тому етапі нашого розвитку, зважаючи на події на Сході України, які зв'язують руки нашої дипломатії та повноцінному життю. Але у виборі європейського вектору дуже важливо не помилитись і не забути, що

однозначність шляху може стати катастрофою, адже Європейський Союз не дуже прагне мати в сусідах величезну за територією сильну країну, яка б могла сама диктувати умови стосунків на своїх правах. Тому, є небезпека поступово загрузнути у стані, коли ти де-юре суб'єкт геополітичних стосунків, а де-факто всі поведуться начеб то ти об'єкт, не гребуючи надиктувати тобі свої умови.

С. Пролєєв вказує, що європеїзація України – це взагалі спосіб відбутися і, що нас має приваблювати не сама Європа, а її спосіб життя, та культура, ментальність, цінності, які стали підґрунтям для формування сьогднішньої успішної Європи, яку ми знаємо [178, с. 66]. Багато хто в Україні побоюється, що європеїзація може призвести до втрати своєї української самобутності, певного культурного підґрунтя, але ж українська система цінностей багато у чому є спорідненою з європейською, конкуренції та конфлікту не має статися. Хоча, на думку інших європейські цінності важко назвати такими, що мають національну забарвленість. «Вони створюють основу для ефективного й плідного самовизначення кожного народу чи країни, вони дають змогу кожному бути самим собою – гідно і впевнено», – зазначає С. Пролєєв [178, с. 67]. Тому, на думку автора статті, євроінтеграційні процеси в українському суспільстві в жодному разі не означатимуть підлаштування українців під цінності якоїсь іншої європейської країни. Європеїзація означає можливість реалізувати свої національні інтереси та підтримувати свої цінності, а не потурати забаганкам інших акторів геополітичних стосунків. Україна має усвідомлювати, що обираючи європейський вектор ми обираємо не інфантильні стосунки нашої доволі молоді суверенної держави зі «старшими братами» у Європі, що дуже вірогідно через те, що маємо травматизоване суспільство з пострадянським синдромом молодшого та комплексом меншовартості, який нам активно впроваджували. Ми обираємо шлях повноцінного дорослого суб'єкта міжнародних відносин, який буде відстоювати свої національні інтереси, якщо хтось стане зазіхати на них. «У царині культури євроінтеграція для України означає подолання історичної відмежованості від світових цивілізаційних процесів, засвоєння

загальноновизнаних у світовому співтоваристві стандартів життя, відносин, ведення справ» [178, с. 67] і такий стан речей, логічно, має бути дороговказом для побудови повноцінних стосунків не тільки з європейським суспільством, але й з усім світом. Маємо брати краще від усіх. Якщо Україна вступає на широкий шлях геополітичних стосунків зі світом у стані зовсім молодій та ще не дуже освіченої у міжнародних реаліях країни, то вона має обирати свій особливий шлях. У неї немає часу на таку розбудову демократичного європейського суспільства який мала Європа, йдучи до сьогоднішнього стану цивілізованого суспільства крізь свої криваві революційні ешафоти та економічні реформи. Україна має швидко вчитись, беручи у своїх історичних компаньйонів по материка тільки найкраще, а для цього необхідна мудра стратегія та чітке розуміння не тільки того, що саме ми бажаємо (тут ми майже визначились із пріоритетами), а й що ми маємо у якості нашого особливого потенціалу, з чого беремо старт у світових відносинах із іншими акторами світової геополітики.

Не варто забувати, що Європейський Союз і сам переживає зараз певні кризові стани: «досягнувши очевидних успіхів у формуванні принципово нової моделі розбудови міждержавних суспільно-політичних і економічних відносин, наразі, вже вступив у **більш складний період** власного розвитку» [167, с. 205]. На даний момент ми можемо спостерігати неготовність країн Західної Європи підтримувати ту систему заради якої і було створено Євросоюз, систему економічної та політичної узгодженості. Країни, що входять до складу ЄС все більше намагаються лобіювати суто свої інтереси, захищаючи свої національні економіки та підтримуючи свою національну безпеку.

Тому, Україні не варто повністю покладатись на міць та мудрість Європейського Союзу, яка стає хиткою та не надійною спорудою. Нам необхідно розбудовувати державу, яка на рівних вступає до геополітичних стосунків. Почнемо хоча б з того, що величезна за обсягом територія України не має бути «Диким Полем», яке виконує функцію буферної зони між двома

світами. Автори монографії, присвяченій незалежній Україні, досить вірно підмітили, що «Україну та українців штучно підведено під прірву «безнадійності», неспроможності нацією навіть на ментальному, духовному та політичному рівні творити осмислено-свідоме державотворення» [167, с. 93]. На жаль, «безнадійність», не без допомоги російських ЗМІ та внутрішніх корупційних трагедій у владі та економіці, стала афірмацією для нашої держави, але це в жодному разі не є вироком лікаря у ліжка важкохворого. Це те, що ми можемо прибрати зі своєї свідомості разом із поступовим лікуванням травматичного синдрому пострадянської країни. Нам є чим пишатися.

Україна, що знаходилась довгий історичний період у стані постійної відповіді на багаточисельні виклики, на хаос, який постійно примушував нашу країну тремтіти та флюктувати, мала чудовий досвід для формування особливого гомеостазу. Українська держава, у першу чергу, українські люди, громадяни своєї країни навчилися виживати у таких умовах, в яких «запестуваний» благами цивілізації європейець навряд чи вижив би. Постійні виклики ззовні, постійна зовнішня ентропія та внутрішні конфлікти з одного боку зробили систему менш стабільною, але з іншого – більш гнучкою, що дає вищий ступінь виживання. Постійні контакти з іншими, конфлікти та помилки у зовнішній політиці, транскордонність, як внутрішній стан країн – це ряд вакцинацій ентропією, що дає більший імунітет. Класична ніцшеанська версія про те, що те, що нас не вб'є зробить нас сильнішими, у цьому випадку стає для нас доленосною. Адже, наприклад, ситуація в країні пов'язана з Революцією Гідності, з боротьбою проти російської агресії, чітко показала на що здатна Україна та українці, ми прийшли у цей час та в цю ситуацію навчені суворим досвідом минулих стосунків з Російською Федерацією і зробили вибір на користь європейського атрактору. Стрижень української ідентичності вже існує, як гомеостаз системи, її порядок, те що є підґрунтям держави і те що не так легко зруйнувати, але те, що має певну пластичність і продовжує трансформуватися завдяки все новим урокам історії та геополітики.

О. Базалук пише: «Київ, як давній та найбагатший культурний центр з певною територією впливу і український народ, як охоронець і носій цієї культури, претендує (і небезпідставно!) на роль не придатка до чужої культури, тим більше до культури раніше васального Московського князівства, а до відродження самостійного локусу» [101, с. 148]. Починаючи з XIII століття українці намагаються зібрати свої землі та стати незалежними. І всі етапи відродження Київської державності, починаючи від Галицько-Волинського князівства (Руське королівство), продовжуючи Литовсько-Руською державою, часи Великого князівства Литовського, Запорозькою Січчю та сучасним етапом суверенності, розгорталися під ідеями Київської Русі, аж ніяк не Москви і Росії. Звичайно це заважає імперським ідеям панєвразійства Російської Федерації, яка категорично не готова примиритися з первинністю Києва, як правонаступника Київської Русі.

О. Базалук наводить такі дані – близько 55% населення України є ментально близьким до візантійсько-азійського локусу, а 45% – до європейського локусу [101, с. 150]. Але тим не менш, це не заважає нам говорити про існування доволі особливого локусу – української цивілізації. «Давній Київ географічно стояв «на межі», чим й визначалась як специфіка його торгівельно-економічного розвитку, так і культурного ландшафту, а отже, й суб'єктність його когнітивного образу самосприйняття, ціннісно-нормативного самоусвідомлення та комунікативного утвердження в очах «варяг», «греків», «західних народів» і «кочових племен» [196, с. 46].

Україну не сприймають як свою ні в Європі ні в Росії, для цих геополітичних акторів Україна постає «своєю» тільки в режимі політичних маніпуляцій, які мають захистити інтереси європейських держав, або ж підтримати євразійську експансію Російської Федерації. І для українців це не є: ані добрим, ані поганим. Це означає лише те, що ми маємо свій самобутній локус і свою особливу національну ідентичність, яка робить нас унікальними. Ми ввібрали в себе елементи двох цивілізацій, двох часто ворогуючих локусів, але залишились унікальними носіями давньоруської культури Київської Русі.

«Національна ідея: Україна – Берегиня, українці – хранителі світу в західній частині Євразійського континенту, не тільки ідентифікує українську націю, згуртовує, наділяє роллю, що дозволяє зайняти гідне місце серед великих народів і культур світу, а й до багато чого зобов'язує. Саме це цивілізаційне навантаження, призначення української нації і є її основовизначальними культурними маркерами», – стверджує О. Базалук [101, с. 153]. З цього автор виводить узагальнюючі обов'язки-призначення для України: висока боєздатність із сильною армією; високий рівень освіти та освіченості; правова держава на засадах законслухняності та дисципліни всіх перед законом; активне громадянське суспільство як реалізація внутрішньої свободи; недоторканість незалежності та суверенітету держави.

Ми погоджуємось із автором статті «Геофілософія України» О. Базалуком у тому, що для України, не зважаючи на зовнішні впливи та взаємопроникнення європейської та візантійсько-азійської культур, спадщина Київської Русі має залишатися основою національної ідентичності, а гостинність та відкритість українського народу не варто плутати із слабкістю і нестабільністю. Україна є відкритою системою, яка вчиться відповідати на зовнішні виклики, маючи міцне підґрунтя тисячолітньої історії, що допомагає їй зберігати свою цілісність. Тому, скоріше за все, Україні не варто прагнути стати проєвропейською так само як і проросійською, вона має залишатися для себе та всього світу проукраїнською, а яким чином це зробити, спробуємо розібратися далі.

Світсистемний підхід говорить нам, що сучасний світ, як і той, що був раніше, ніколи не ділиться на своїх і чужих, на біле та чорне. Все набагато складніше та іноді малоочевидно. Наша країна протягом всієї історії свого суверенного буття, починаючи з 1991 року, більшість зусиль зосереджувала на тому, щоб порозумітися та віднайти вірні вектори стосунків зі своїм найособливішим сусідом – Російською Федерацією. Після подій 2022 року всі сили було кинуте, щоб протидіяти Росії вже як усвідомленому ворогу. Логічна історична ситуація, яка все ж таки демонструє нам не завжди далекоглядну

політику української влади, яка аж надто зосередилась в одній площині, на одному векторі та нехтувала увагою щодо розбудови міжнародних стосунків із країнами світу. В результаті, залишилась майже один на один із російською агресією. Вузьке стратегічне мислення призвело до трагедій.

Крім того, якщо обрано шлях євроінтеграції, коли Україна планує входження до системи Європейського Союзу, варто не забувати, що шлях туди буде кардинально відрізнятись від більшості країн, що вже увійшли до цієї системи. Адже українська держава не мала можливості пережити довгий шлях розвитку капіталізму, знайомий європейському суспільству і доволі новий для українського. Тим не менш, Україна постала перед завданням стати повноцінним суб'єктом геополітичних стосунків, які включають у себе і економічне питання, у світі де панує капіталізм. І хоча у цьому сучасному світі назріла купа криз, капіталістичні відносини залишаються провідними та визначальними. Все це означає тільки одне – нам потрібно вчитися швидко, набагато швидше, ніж це відбувалось із іншими країнами, потрібно бути максимально гнучкими, щоб вчасно та продуктивно відповідати на виклики часу, і зрозуміти, що досвід інших нам не підходить, варто формулювати свою стратегію, яка має відрізнятись від того, що вже бачив Старий Світ Європи.

3.2.2. Наукові інновації та національна безпека як складові успішної геополітики України

У момент написання цього дослідження ми спостерігаємо за новими подіями у світі, які підтверджують існування тектонічних зсувів у геополітиці, а саме – зміна влади у Афганістані, яка відбувається на тлі змін зовнішньої політики США, та найголовніше – це війна в Україні.

О. Конфісахор у дисертаційній роботі писав, що у США, як у держави-лідера західно-християнської цивілізації, сформувалась впевненість в універсальності ідеології демократичного лібералізму і що цінності цієї системи мають бути сприйняті у всьому світі. «Але в багатьох не західних країнах, які представляють інші геочивілізаційні утворення, існує інакше

відношення до цінностей, які нав'язуютьс; яке може приймати різні форми аж до жорстокого протистояння та протидії» [132, с. 55]. Зараз же, Сполучені Штати «скидають баласт» країн Близького Сходу якими «опікувались» протягом двадцяти та більше років і, можливо, планують повністю сконцентрувати свої зусилля на більш потужних акторах світової геополітики – Росії та Китаю. Але такі тектонічні зсуви приводять у дію цілу низку процесів, які знов ж таки не залишать Україну осторонь.

До речі, приклад ситуації з Афганістаном серпня 2021 року – гарний урок для України: США доволі довго підтримували політику провладних сил фінансуванням, але через агресивну корупцію країна залишалась у руїнах протягом всього періоду. Тому, багато хто з населення підтримав талібів під час перевороту. А для України це прямий натяк на те, що скільки б інші країни світу не втручалися у наші внутрішні справи, скільки б фінансування не було надане для реформування, якщо трансформації не відбувається – країна поринає в безкінечну прірву руйнування, система не витримує та знищується, а з нею знищуються залишки демократії, страждають люди. «Цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності можна назвати країну, поступ якої зумовлюється переважно внутрішніми, а не зовнішніми причинами. Це дає країні змогу виступати повноцінним партнером чи сильним опонентом на міжнародній арені, виходячи зі своїми економічними, військово-політичними та духовно-культурними здобутками на світовий рівень» [196, с. 13]. Хоча далі, автори монографії стверджують: якщо Україна вступила у міжнародне життя у якості повноцінного суб'єкта, що посідає важливе стратегічне місце на геополітичній карті, то дуже важливо не увійти у стан замкнутості тільки на своїх державних проблемах. І що «розвиток суб'єктності країни не тотожний розгортанню національного егоїзму» [196, с. 13] та на нашу думку нам саме час побути зараз у ролі геополітичного егоїста і не надто перейматись за імідж у світовій спільноті. Гарний імідж державі робить її внутрішня сила та її особлива національна ідентичність, яку бережуть та цінують тим, що підтримують та зберігають громадян держави. І україно-центристська модель

орієнтації у світових відносинах передбачає домінуючу позицію саме українських національних інтересах як у внутрішній, так і у зовнішній політиці, що близько до того, щоб побути національними егоїстами у стосунках із іншими акторами світової геополітики.

Одним із провідних моментів, який варто усвідомити для підтримки своєї незалежності та підсилення своєї позиції у якості суб'єкта міжнародних відносин є національна безпека, яка, безумовно має багато складових. Одна з головних складових, на якій, як ми згадували раніше, акцентували О. Базалук, І. Доронін, І. Кефелі, С. Пролєєв та багато інших науковців, є проблема озброєння. Можна сказати, що відмова України від ядерної зброї свого часу, змінила хід історії, зробивши нас більш залежними від інших країн, особливо від тих, у кого ця зброя є. Нова ситуація у світі передбачає великі зміни у озброєнні країн. Глобальне озброєння та глобальна безпека зараз створюватимуть принципово нову глобальну систему у якій новими способами будуть тепер вирішуватись питання війни та миру. Йдеться про створення нових видів глобальної зброї, організації та управлінні бойовими операціями та принципах організації глобальної безпеки сучасного світу.

Світові лідери з великих трибун закликають до миру, але в цей самий час приймають безпосередню участь у здійсненні військово-технічної революції: змінюються форми та способи озброєної боротьби.

Це означає, що не варто тужити за відмовою від ядерної зброї і тугою пояснювати всі сьогоденні негаразди у зовнішній політиці та й у внутрішніх проблемах. Це означає, що в Україні є шанс знову стати сильним супротивником, що автоматично підтримує її позицію значного суб'єкта геополітичних стосунків на карті світу. Спеціалісти зі сфери озброєння говорять, що на заміну ядерній зброї приходить зброя, яка використовує клімат та сили природи: атмосферна зброя, гідросферна (гідрофізична), літосферна, геліосферна та геосферна. Кліматична зброя може бути використана в якості руйнівної сили для економіки певної країни або ж цілого континенту. Техногенні катастрофи можуть стати вже не історіями з

футуристичних фільмів, а реальністю сьогодношньої планети Земля. Тому, країни в яких зараз розвиваються такі технології та які вкладають ресурси у створення зброї нового покоління стають серйозною загрозою для світу. Не хотілося б підтримувати ідею активної мілітаризації України, адже все ж таки ми бачимо кращий світ мирним та збалансованим. Але тут ідея полягає у старому прислів'ї «хто хоче миру, той готується до війни». І така мудрість залишається, на жаль. Актуальною і донині стає риторика геополітики сьогодення.

Такої ж думки і автори монографії «Незалежна Україна в координатах сталого розвитку»: «наразі, головною рушійною силою розвитку людства і світогосподарської системи стали не процеси всебічного розширення, поглиблення та інтенсифікації вироблення і практичного застосування знань (когнітивно-інформаційні процеси), а, навпаки – нарощення вимірів обороноздатності державного утворення, і, саме, у реальному трактуванні її цільового призначення [167, с. 206]. Тому, якщо ми плануємо будувати мирну державу з повноцінним громадянським суспільством ми не можемо поки що дозволити собі державний пацифізм із повним нехтуванням проблем озброєння. Адже геополітичний баланс сил спирається на воєнну міць держав як на коригуючий фактор взаємин, що забезпечує країнам міжнародну безпеку, а відтак і соціально-економічний розвиток. Про що йдеться у роботах В. Микитенка [163], С. Шкарлета [212] та авторів монографії «Економіка України» [130].

Серед перспектив регулювання механізмів державної безпеки І. Доронін називає знання та інноватику у сфері генних модифікацій, радіочастотних ресурсів та сувору державну позицію щодо охорони державної таємниці [126, с. 379-380]. Автор також проводить активну наукову розвідку щодо трансформаційних процесів забезпечення національної безпеки України, акцентуючи увагу на тому, що наша держава знаходиться у стані гібридної війни. Не зважаючи на те, що у «Стратегії національної безпеки України» (2012) перераховані багато зовнішніх викликів та загроз, більшість яких все ж

таки пов'язані з Російською Федерацією, найактуальнішими, нагальними проблемами безпеки визначено внутрішні виклики. А це означає, що захист національної безпеки є захистом об'єктів цієї безпеки – людини, суспільства, держави, національних інтересів, які у свою чергу є інтересами людей української держави, що забезпечують державний суверенітет. Держава, яка дає громадянам безпеку, виконує свою головну функцію, якщо продовжувати ідею Т. Гоббса.

«... Саме безпека постає умовою суб'єктності, її потенцією – лише набувши певну міру безпеки, країна здатна розгортати свою суб'єктність як здатність до самостійного цивілізаційного розвитку. Таким чином, слід говорити про глибинну взаємодію національної безпеки та суб'єктності країни, якою має опікуватися справжня еліта країни і яку повинен усвідомлювати її народ», – стверджують автори монографії [196, с. 26]. І, звичайно, для забезпечення національної безпеки та підтримки статусу держави – як суб'єкта міжнародних відносин, країна має постійно дотримуватись балансу між порядком і хаосом, що автоматично включає в себе підтримку національної безпеки конкретними механізмами, в тому числі й інноватикою у озброєнні країни та чітким усвідомленням важливості підтримки збройних сил на високому технологічному і моральному рівні.

Таку позицію можна підтримувати тільки за рахунок патерналістичної політики, адже після отримання Україною незалежності ми доволі довго йшли шляхом лібералізму, а можливо, й ультралібералізму, який супроводжувався втратою контролю держави та встановленням влади кланової олігархії. Натомість, варто не забувати, що економічний націоналізм та патерналістична політика держави «це доктрина, якій судилося служити нації, зробивши її не багатшою, а вільнішою, шляхом заохочення не до матеріального добробуту, але до її незалежності від зовнішніх впливів» [183, с. 27]. Це є політикою національного самозабезпечення без якої важко уявити повноцінну стабільну суб'єктність нашої держави на світовому геополітичному майдані.

Кланово-олігархічні структури, транснаціональні корпорації з їх капіталом зробили свою справу у ліберальній Україні буквально створюючи внутрішню окупацію країни. З позиції самоорганізаційної концепції ці сили являють собою хаотизацію України, як складноорганізованої системи, а лібералізм сам по собі виступив не у ролі рушійної сили підвищення рівня життя громадян, їх соціального захисту, а у ролі ентропії системи. Якщо відсоток ентропії в системі надто великий, вона може бути зруйнована, отже, завдяки чіткому та виваженому контролю держави над усіма стратегічно важливими інститутами національної системи є можливість відродити необхідний баланс у системі. Економічний націоналізм у такому випадку виступатиме як механізм «взаємозв'язку економічного процесу та національної ідентичності, що охоплює політичне використання такої ідентичності з цілями розвитку» [196, с. 45]. Тому, як вказує В. Попова, економічний націоналізм дає можливість захистити внутрішній ринок від активних та руйнівних впливів іноземного капіталу, що стають все більш агресивними з кожним роком. На жаль, доволі довгий час Україна існувала за принципом «держава без держави», нехтуючи національною безпекою, натомість багато розвинених країн продовжує проводити політику активного державного втручання, підтримуючі свої країни у напруженій конкуренції, а відтак, і зберігаючи цілісність держав. Й. Ситник взагалі стверджує, що ліберальна модель вільного ринку насправді є тільки прикриттям для колонізаційної політики, експансії, поглинання ринку та ресурсів більш слабких країн сильнішими [184, с. 83]. До речі, багато хто з дослідників вважає сьогодишню «еліту», а конкретніше українських олігархів «безродними космополітами», а в роботі Х. Фріланд [205] владу цих людей взагалі пояснюють, як плутократію, а плутократи за своєю суттю не мають національної ідентичності. Вони інтернаціональні у сьогодишньому швидкозмінному світі з розмитими кордонами та не визначеними межами. Тому, національна економічна стратегія має бути чітка й підпорядкована суспільству, в якому держава висловлює позицію своїх громадян, а не

придушує їх антисоціальними реформами, низькою зарплатнею та обкраданням національних ресурсів. Парадоксом української демократії є той факт, що малокомпетентна більшість обирає до своєї влади популістів, людей, які жодним чином не захищають національні інтереси, а навпаки реалізують на території України інтереси транснаціональних корпорацій, що підриває її сили та ресурси. Автори національної доповіді «Україна як цивілізаційний суб'єкт» підкреслюють той факт, що пандемія 2019-2021 стала лакмусовим папером проблематики ліберальних суспільств, які у скрутні часи викликів спричинених COVID-19 не в змозі швидко та якісно вирішувати питання національної безпеки, «тоді як патерналістські цивілізаційні системи Сходу, особливо з вираженими мобілізаційними проявами, доволі ефективно проходять ці випробування. До того ж варто визнати, що в розвинених ліберальних країнах сьогодні маємо парадоксальне обмеження демократії, яке поширюється і незалежно від коронавірусної пандемії» [196, с. 65].

3.2.3. Формування повноцінної національної ідентичності як успішна геостратегія України

Ряд дослідників (Л. Алексієвець, О. Бойко, В. Кремінь, В. Литвин, І. Марцинюк, М. Михальченко, В. Табачковський, С. Троян, М. Юрій) намагаються розглянути цивілізаційний статус України, а конкретніше відповісти на питання чи є Україна окремою цивілізацією; деякі з них підтримують точку зору щодо віднесення України до східноєвропейської цивілізації. М. Юрій та Л. Алексієвець стверджують, що Україна є молодою цивілізацією, яка утворилася на лімітрофі, і як кожна молода цивілізація вона поки що є периферійною. «Периферійність і відсутність єдиної підстави створюють багато проблем і бід Україні. Це закономірно, але не вічно. Ціною напруженого історичного зусилля, з покоління в покоління наш народ працює над поєднанням непоєднаних елементів у ефективне динамічне ціле» [215, с. 19].

Сьогодні більшість дослідників приходять до висновку, що вже час переходити до соціокультурних та цивілізаційних методів, зробити акценти на них, порівняно з більш традиційними політтехнологічними та соціально-економічними. «Великі завдання сьогодні можуть бути сформульовані тільки мовою цивілізаційної території, і лише на цьому шляху можливо нарешті знайти ту надихаючу «національну ідею», пошуки якої все ще тривають, а шукати її необхідно не стільки у сфері політичних технологій та піару, скільки в культурі і духовності. Саме культурно-цивілізаційний базис надає суспільству динаміку змін і розвитку» [95, с. 453]. Повертаючись до ідей, висловлених С. Хантігтоном, І. Кефелі та багатьма іншими дослідниками про те, що сучасний вододіл геополітичних конфліктів проходить у сфері культури, варто звернути увагу і на особливості українського менталітету, як важливу складову базових принципів культурної ідентифікації.

Автори монументальної праці «Антропологічний код української культури і цивілізації» стверджують, що «цивілізація як соціокультурне утворення характеризує суспільні умови розвитку людини, її соціальне буття. Цивілізаційний вибір українського народу і суспільства, курс на євроінтеграцію має здійснюватися з урахуванням різниці в темпах реформ країн і народів, які пройшли схожі етапи свого розвитку» [95, с. 412]. І для досягнення нового рівня цивілізаційного розвитку, а відтак і для виходу на новий рівень геополітичних відносин, необхідні кардинальні зміни цивілізаційного масштабу, які обов'язково мають включати ще й позбавлення від наслідків комунізації.

Далі автори зазначають, що Україна є такою регіональною цивілізацією в якій існують сильні рефлексії про знеславлене, хоча і героїчне минуле, що пов'язується з постімперським минулим; у суспільстві яскраво виражений синдром другорядності та «стійка толерантна компонента традиційної свідомості; особливе амбівалентне ставлення до Сходу і Заходу; небажання з наукових позицій подивитися на геополітичне і гео економічне становище України, а також мрійливо-хімерні міркування про її унікальність» [95, с. 413].

Для повноцінної внутрішньої та зовнішньої міжнародної діяльності держави вкрай необхідно мати високу ефективність відтворювальної діяльності громадян, яка проявляється у зниженні внутрішніх небезпек, що дезорганізують країну, а саме – громадянські війни, нецивілізовані методи боротьби за політичну владу, різноманітні етнічні, релігійні, національні конфлікти. З іншого боку, важливою є здатність до сприйняття та ефективного використання інновацій внутрішніх та зовнішніх. Це максимально наближає нас до концепції самоорганізації держави як складної нелінійної системи, яка має з одного боку, зберігати свій гомеостаз, а з іншого – вчасно та влучно відповідати на зовнішні виклики, які несуть із собою з одного боку, підвищення хаотизації, а з іншого – нові можливості зробити систему більш гнучкою та життєздатною. Довгий час Україна всотувала в себе негентропійну інформацію від найближчих сусідів – у першу чергу Росії, Австро-Угорщини, Польщі та Османської імперії. Ця інформація поступово ставала частиною нашого українського державного гомеостазу де, логічно, через історичний контекст, російська складова була домінуючою.

Тому таким важливим є процес декомунізації українського суспільства, що має забезпечити очищення від рис, які заважають Україні обирати свій особистий унікальний шлях розвитку, в тому числі і на міжнародній арені. Адже трагедії, які пережив український народ у ХХ сторіччі є причиною глибокої історичної травми, яка не дає повноцінно виступити в сучасних реаліях молодій українській державі.

Українські дослідниці І. Утюж та Н. Спиця у статті, присвяченій світоглядним проблемам людини в травматизованих суспільствах сьогодення, акцентують увагу на дослідженнях В. Волкана, Р. Інглхарта, М. Решетнікова, К. Хельда, в яких представлено світоглядну складову, як провідну для визначення майбутнього держав [85]. Авторки розкривають сутність травматизації українського суспільства та підказують механізми яким може (має) скористатися влада для розбудови сильної та гідної держави. Йдеться про необхідність нарешті усвідомити українським народом свої страхи та свої

травми, набуті протягом довгих років радянського союзу, двох світових війн, голодоморів та постійних утисків національного начала. Українці продовжують жити в полоні неусвідомлених ментальних кодів, які аж надто прив'язані до болю і страждань, а отже, не можуть бути дороговказами у майбутнє, а є завуальованим минулим, що лише тримає людей у тривожній покорі.

«Держава з такою ідеологією симуляції майбутнього приречена потрапляти все в ті ж капкани своїх ілюзій, не може розвиватися і жити на рівних з тими, хто зумів подолати петлю часу і вийти у справжнє майбутнє. Майбутнє не може формуватися на основі міфів та ментальних кодів, воно формується виключно усвідомлено – чітко усвідомлюючи реалії сьогоdnішнього і від цього чітко формуючи те майбутнє, яке ми можемо і хочемо будувати, де вже завтра ми житимемо» [85, с. 126]. На жаль, для українців типовим не цінувати і не усвідомлювати в повній мірі той факт, що вони вже вийшли переможцями у битві із мороком. І цінність вже не в тому, що було, а в тому, що є і що буде, адже конкретні люди в сучасному світі вже вибудовують своїми діями та рішеннями своє майбутнє. Авторки стверджують, що у кожної країни має бути свій геополітичний код, в якому завжди прописано систему «свій-чужий», із ким варто шукати миру, а кому краще не довіряти. У рамках сьогоdnішньої української ситуації ми спостерігаємо певну імітацію геополітики «коли карти заплутані та неясні» і стає важче знайти тих, хто слабший за нас, а список тих, хто сильніший зростає набагато швидше бажаного. Тому, на думку І. Утюж та Н. Спиці українцям варто швидше подорослішати, позбутися своєї інфантильності, у якій світ аж надто по-дитячому розщеплюється на поганих та добрих персонажів. А самій державі для цього позбутися спекулятивності в ідеології, яка постійно апелює до трагічного минулого та більше наблизитися до реалій сучасного глобалізованого поліцівілізаційного світу. «Необхідне раціональне усвідомлення особистої самості та відповідальності за майбутнє, прийняття до уваги того факту, що для майбутнього країни важливіше усвідомлення Тут і

Зараз, ніж Там і Тоді в минулому часі» [85, с. 129]. Стаття була написана у 2020 році, і взагалі весь матеріал дисертації базується на аналітиці, яка повинна була б показувати владним структурам як формувати внутрішню політику українського соціуму, але на жаль, влада і наука йдуть різними шляхами. І тільки війна, страшна і жорстока, багато що поставила на свої місця. Особливо це торкається, «дорослішання» української нації і правильної ідентифікаційної оцінки – «Ми – сильні, ми – разом, ми – непереможні!»

Е. Сміт стверджує, що найважливішою і основною є національна ідентичність. Всі інші типи ідентичності (расова, релігійна, родова, класова) лише взаємодіють із національною, або накладаючись на неї, поєднуючись із нею, але не протиставляючись їй: «Уряди і держави можуть на якийсь час придушити вияви національних прагнень, але цей захід виявиться надто дорогим, а зрештою й марним. Бо сили, що підтримують національну належність, виявились – імовірно й далі виявлятимуться – дужчими за будь-які супротивні тенденції» [187]. Е. Сміт стверджує, що глобалізація націоналізму є сучасною реальністю, яка зумовлює наш культурний світогляд та політичні прагнення. А націю варто розглядати як одиницю духовної економіки в територіальному та ресурсному розумінні. Автор переконує, що привабливість націй і націоналізму має глобальний характер і націоналізм не втратив за цей час своєї вибухової народної сили і значення. Саме тому таким важливим в геополітичному українському питанні є складова національної ідентифікації громадян країни та її очищення від усього, що може вплинути на вектор розвитку. Автори «Антропологічного коду» [95, с. 427-431] проводять активну наукову розвідку щодо головних рис української «совковості» серед яких: рабська психологія, яка визначається небажанням свободи, що несе з собою відповідальність, відсутністю громадянської позиції; консерватизм, коли свідомість громадян направлена в минуле, натомість присутній страх змін; патерналізм, що визначається певною інфантильністю громадян, які не вірять в те, що вже дорослі і мають право вирішувати; соціальних мазохізм, що проявлено в бажанні «сильної руки»; пошук ворогів як внутрішніх, так і

зовнішніх. Крім того, серед негативних рис «совковості» є соціальна пасивність, відсутність критичного мислення, безальтернативність, відмова від конкретності і, на жаль, навіть моральна ницість. До речі, тут особливий акцент зроблено на транскордонних територіях Донбасу, де соціально-економічні проблеми помножені на олігархізацію та криміналізацію регіону призвели до того, що там утворилася своя особлива регіональна ідентичність, яка ввібрала риси «совковості» і стала домінуючою порівняно з загальнодержавною українською ідентичністю. М. Смуток вказує на те, що на Донбасі утворився дуже особливий регіональний менталітет людини, яка ставить матеріальне понад духовне – заробітчанин, що має виживати у суворому світі тяжкої праці, браку культури та маргінальних стосунків [188]. Скоріше за все, через наявність такої регіональної особливості, на жаль, і стало можливим для Росії реалізувати свої агресорські плани на Сході України.

Але тут важливо усвідомити найголовніше – немає існуючої формули успіху для формування ідеальної національної ідентичності! Неможливо і загрозово використовувати чужі методи та механізми без розуміння своєї унікальності та неповторності. Р. Додонов зазначає, що «втікаючи від «радянської ментальності» ми намагаємося ідентифікувати себе то з людьми нашого історичного минулого: оунівцями, махновцями, запорізькими козаками, навіть із трипільцями, то з іноземцями з «цивілізованого світу», відмовляючись цим від свого «Я» [124, с. 201].

Проблема відсутності повноцінної національної ідентичності, її розмивання на транскордонних територіях приводить до того, що сама країна залишається так званою державою-лімітрофом (термін М. Михальченка) [164]. Лімітроф для України означає те, що вона все продовжує знаходитись у стані становлення і поки що не звільнилась від сильного впливу культур, які впливали на неї у минулому. Країна прагне до того, щоб стати суб'єктом геополітики, але на цей момент частіше виступає у якості об'єкта геополітичних стосунків більш великих гравців на міжнародній арені. Така країна нібито перебуває у сірій зоні, де відчуває брак істинного міжнародного

визнання як рівноправного гравця. «Для лімітності характерний пріоритет інституційних цілей над реальними національно-державними завданнями, як-то: домогтися «входження до СОТ», «членства в НАТО», «асоційованого членства в ЄС», etc, замість того, щоб висувати пріоритети структурних реформ, міжнародної конкурентоспроможності, стабільності і процвітання, підбираючи під них відповідні інституційні рамки та інструменти» [95, с. 417]. І тут ми бачимо ситуацію типову для України – коли реальна економічна політика по забезпеченню незалежності та сили країни підміняється іміджевими механізмами, що насправді нічого не варті і є чистими симулякрами у глобалізованому геополітичному просторі.

Остаточно вирішити питання подолання «совковості» та об'єднати українську націю під гаслами національних українських та проєвропейських цінностей пропонує нам В. Гриневиц у дослідженні щодо подолання тоталітаризму та пост колоніалізму [137]. Автор стверджує, що декомунізація в Україні аж надто затягнулася у часі через те, що два перші президенти не піднімали проблему протягом майже п'ятнадцяти років. Натомість, В. Гриневиц пропонує німецький варіант денацифікації і подолання примар минулого. А саме це проходження чотирьох стадій трансформації історичної пам'яті від «загального забуття», продовжуючи етапом трансформації «пам'ятати, щоб не забути», етапом пам'яті заради подолання і прощення до етапу «діалогічної пам'яті»: «На цьому етапі відбувається внутрішня реконструкція спільнот, що мають спільну історію, а метою процесу є прагнення обговорити минуле і розібратися в ньому. Визнання колишніх злочинів і травматичних подій стало важливим фактором, який докорінно змінює загальносвітовий ландшафт спогадів» [137, с. 393].

Економічна стабільність та людські ресурси є головними силами держави, які визначають та впливають на обрання геополітичних стратегій та дотримання певного обраного курсу. Якщо ми розглядаємо Україну як суб'єкт геополітичних відносин, то маємо чітко усвідомлювати, що самі визначаємо свій шлях у міжнародних стосунках, а не пливемо за течією, яку для нас обрали

більш сильні суб'єкти міжнародних відносин. Національна ідентичність українців, особливості культури та ментальності протягом усіх років незалежності визначають геополітику нашої країни в усіх її «за» і «проти». Р. Додонов стверджує, що ментальність формує певну невидиму сферу «за межі якої люди, що до неї належать, вийти не в змозі. Вони не усвідомлюють і не відчують цих обмежень, оскільки знаходяться всередині даної ментальності та культурної сфери. «Суб'єктивно» вони відчують себе вільними, «об'єктивно» вони їй підпорядковуються [124, с. 74]. Тому, як далі стверджує автор, етнічна ментальність виступає у ролі важливої компоненти, яка може зробити картину наукового дослідження повноцінною та пояснити ефективність, або недолугість функціонування певних соціальних концепцій. Саме в контексті вивчення ментальності виникає нове бачення використання ідеології в країні, яка спрямована на формування національної ідентичності. Ідеологія впорядковує та систематизує інформацію, що має насичувати суспільний інтелект.

Дослідження Р. Додонова спрямовує нас до розуміння того, що ідеологія часто виступає більш скам'янілою та через це – менш ефективною формою, аніж пластична та життєздатна ментальність. Не враховуючи компоненту ментальності в системі геополітичної матриці країни можна прийти до небажаних результатів за умови високих енерговитрат на формування внутрішньої політики а, відтак, і зовнішньої. «Звернення до етнічної ментальності стає актом «ідеологічної корекції», без чого державна ідеологія втрачає свою функціональну значущість та ефективність, а суспільний інтелект перестає переробляти та систематизувати інформацію, що надходить. Етнічна ментальність грає тут роль якогось «історичного гальма», постійно відтворюючи в кризових ситуаціях досвід вирішення (а, швидше за все – відсутність цього досвіду) проблем, що навалилися» [124, с. 198].

Географічне розташування України на перехресті сухопутних шляхів між Сходом та Заходом та річкових шляхів Півдня та Півночі призвели в результаті до постійного пристрасного бажання контролювати, відвойовувати

цю територію, але неуспішність втримати владу на цих стрімких шляхах закарбували врешті-решт певні негативні архетипи у населення українських територій. Природа ментальності вимагає тонкого розуміння та глибокого проникнення у сутність етнічної ментальності не взагалі, а кожної особливо визначеної української території, адже ми вже вказували на особливість транскордонних територій, на величезну різницю між етнічною ментальністю жителів Донбасу та Західної України, порівняно з центральними регіонами. Фундаментальні зрушення у ментальних кодах можливі за умови чогось радикального – у нашому випадку це війна на Сході і тут державна ідеологія має вибудовуватись максимально чітко у відповідності до всього, що вже існує у архетипі жителя того чи іншого регіону України. У свій час М. Слюсаревський, голова Інституту соціальної та політичної психології НАПН України [186], стверджував, що менталітет є найважливішим фактором, що впливає на політичну ситуацію.

У розділі 3.1. ми вже згадували про одне з завдань нашого дослідження – визначитись із тим, до якого цивілізаційного локусу відноситься Україна – до східно-слов'янського (Євразійського) чи західно-слов'янського (Європейського) і перераховували характерні риси обох. Східно-християнська традиція це: спільність, релігія в якості ідеології; общинно-егалітарна власність та матеріальні цінності, які вступають у протиріччя з духовним ідеалом; колективна відповідальність; політика у вигляді «колективного гріха». Західно-християнська: індивідуалізм; розмежування світського та релігійного; приватна власність, як основа життя; індивідуальна відповідальність та громадянське суспільство.

Об'єм нашого дослідження не дозволяє приділити багато уваги окремим характеристикам української ментальності, але ми в змозі скористатися доволі повними дослідженнями інших філософів, соціологів, психологів, які максимально збігаються у ряді висновків. Це дослідження Д. Антоновича, М. Костомарова, А. Кульчицького, В. Липинського, Д. Чижевського, В. Янова, Я. Яреми та сучасні напрацювання О. Барішпольця,

В. Васютинського, В. Горського, Д. Додонова, С. Кримського, М. Слюсаревського, В. Табачковського та інших.

Більшість дослідників називають такі основні риси української ментальності: кордоцентризм, антеїзм, домінування індивідуального над колективним, домінування емоційно-інтуїтивного над раціонально-вольовим, високий рівень соціального фаталізму, що призводить до соціальної пасивності.

Століття тому В. Липинський писав про українців: «Держави ми не маємо тому, що ми не уміємо самі в собі хотіння своєї власної держави розвинути, його в цілім нашім громадянстві розбудити і... здійснити» [155, с. 418]. І далі стверджував, що Україна має найгірше географічне положення в Європі, адже наші землі не захищені і знаходяться на роздоріжжі між різними державами. Українська земля постійно притягувала завойовників та сприяла «дегенерації громадських інстинктів», вона народила «лінивість та нездатність до постійного довгого і методичного зусилля», коли вироджувались «дисципліна, послух, громадська солідарність, здатність до жертв і самопосягати» [155, с. 422]. Навіть у феномені козацтва В. Липинський вбачав не героїзм і свободолюбство, а певну втечу від відповідальності, коли пасивні маси втікали від економічного та державного примусу на окраїнні землі [155, с. 425].

У багатьох дослідників української ментальності зазначається переважання емоціональної складової, чутливості та романтичності над раціональністю та волею. Хоча, що цікаво, В. Янів характеризує українську почуттєвість як певний перехід між Заходом і Сходом і почуттєвість «хоч і домінуюча в житті, не має виключного значення, і вона не заперечує аж ніяк ні дії розуму, ні волі» [166 с. 255]. Далі автор підкреслює українську інтровертивність, яка визначає суб'єктивне як домінуюче, а «почуттєво-душевне життя отримує звичайно вищу оцінку від інтелектуального, підлягаючого законам загально-обов'язуючої логіки» [166, с. 256]. За В. Янівим, інтровертивні народи є творцями культури (вони тісно зв'язані,

наприклад, із релігійністю) на відміну від екстравертивних, що є творцями цивілізацій. Це нашоує на невтішні підозри щодо природної, на рівні ментальності та світогляду, особливості українців бути більше мрійниками ніж практиками на політичній світовій арені. Але тут можна побачити і особливість, яка може стати системоутворючою для геополітичних стосунків у сучасному хаотизованому світі.

Багато українських дослідників присвятили свої роботи вивченню питання сумісності та приналежності української ментальності до європейської і багато з них вважають, що українська ментальність таки співзвучна західноєвропейській (І. Бичко, В. Горський, С. Кримський, А. Лой, В. Табачковський, Ю. Федів, О. Шморгун). Але досвід минулого століття, перебування довгий час у складі Радянського Союзу та пов'язана з цим травматизація всього українського суспільства все ж таки роблять українську ментальність унікальною і неповторною. Р. Додонов влучно підмічає: «Прийшовши в Євразійський простір як європейська спільність, Україна через три століття намагається увійти до Європи як спільність євразійська» [124, с. 242-243].

На нашу думку, Україна в чистому вигляді не належить ні до західно-християнської традиції, ні до східно-християнської. Вона являє собою суміш сутнісних характеристик обох традицій, що робить її унікально пластичною та життєздатною як у геополітичних координатах східного напрямку, так і у напрямку Євро-Атлантичних стосунків. Як стверджують М. Юрій та Л. Алексієвець: «гетерогенність цінностей та норм, багатогранність укладів і форм соціально-економічного життя є одночасно й силою, й слабкістю української цивілізації» [215 с. 27].

Автори «Антропологічного коду» впевнені, що головна причина невдач українських реформ часів незалежності полягає у тому, що реформатори постійно ігнорують глибинні сутнісні особливості української ментальності. Будь які зміни у суспільстві мають враховувати особливості етнічного менталітету, можливо, в першу чергу, «українська ментальність блокує всі

спроби автоматичного і механічного «перемикання» на західну систему цінностей, відштовхує сценарії імітації або імпорту західної моделі високопродуктивної ринкової економіки. Внаслідок такого запозичення відбувається не стільки трансплантація стереотипів соціальної поведінки, ґрунтованих на протестантській етиці «розумної аскези», скільки впровадження в українську культуру тієї психології, носії якої зовсім не готові працювати «як на Заході», але прагнуть «по-західному» споживати» [95, с. 451]. До речі, автори радять спрямувати увагу на досвід японської або ж китайської цивілізації, коли, наприклад, конфуціанська концепція середньо забезпеченої сім'ї зіграла таку ж роль в економічних реформах Китаю, як протестантська етика для західноєвропейського капіталізму.

На жаль, сучасний стан речей демонструє сумну геостратегічну помилку України: «українська держава прагне не стільки існувати, скільки довести всьому світові, що вона існує», – стверджує Р. Додонов [124, с. 204], додаючи, що життя у суспільстві, яке постійно тільки й робить, що порівнює себе з найближчим сусідом – Росією, бажаючи «наздогнати та перегнати», не є щасливим повноцінним життям, а радше схоже на життя у «потьомкінському селі». Натомість, ми маємо неймовірний потенціал, який отримали завдяки найгіршому, що сталося за останні роки для України – війна в Україні!

Це потенціал максимальної концентрації зусиль мільйонів громадян країни, який згуртовує, трансформує і виводить на новий атрактор внутрішніх та зовнішніх умов існування країни. «Особливе значення має те, що сторона, яка зазнає принизливого стану об'єкта чужої волі, може відповісти такою мобілізацією своїх внутрішніх ресурсів, яка здатна якісно змінити співвідношення сил та створити нову політичну реальність. Політична психологія вказує на те, що рівень згуртованості та солідарності переможених і потерпілих, як правило, перевищує відповідні характеристики сторони, що виграла» [132, с. 51]. Так, Україна є потерпілою, але не переможеною стороною, яка має потенцію перетворити свої негаразди і проблеми у великі

плюси, якщо застосувати вірні технології зміни етнонаціональних кодів і буквально запрограмувати українців на націю переможців, а не потерпілих.

Якщо Україна все ж таки прагне переорієнтуватися з Євразійського простору на Європейський, то Р. Додонов пропонує позбутися традиційного роздмухування вічної боротьби слов'янофілів із західниками. Національна єдність має формуватися на конструктивних діях та відмові від конфронтації «бандерівців» із «сталіністами», адже все однобічне веде до розбрату та конфлікту. «Завдання ідеологічного впливу має полягати в тому, щоб, спираючись на певні вузли стабільності у менталітеті української нації, створювати гнучкі механізми адаптації людини до умов, що змінюються, давати їм можливість розкривати свій творчий потенціал» [124, с. 248].

Українські науковці М. Юрій, Л. Алексієвець стверджують, що «підрив суверенітету починається не з відмови від ядерної зброї і не з узяття під контроль іншими державами чи військовими блоками кордонів, стратегічних аеродромів або газотранспортної системи, а саме з контролю над ідентичністю та культурою як важливим генератором ідентичності [215, с. 29-30]. Ми згодні з позицією авторів щодо того, що для сучасної України однаковою загрозою «обнуління» виступає як «малоросієнізація» так і «європеїзація». Очевидні негативні наслідки повернення до статусу «молодшого брата» Російської Федерації, але і проекти євроінтеграції несуть у собі загрози. Дуже часто євроінтеграційні реформи передбачають закріплення України у традиційному для бачення Європи статусі лімітрофа, коли Україна має залишатися у статусі «реципієнта та ретранслятора» чужого.

У нашому дослідженні ми доклали зусиль, щоб охарактеризувати потенційне геополітичне майбутнє України через її національну самоідентифікацію, що визначається етнонаціональною ментальністю громадян, але це тільки одна зі складових нашого потенціалу. Ми не можемо погодитись із твердженням М. Юрія, Л. Алексієвець, що коли глобалізація нівелює державні суверенітети, то саме культурний суверенітет стає особливим і може врятувати майбутнє. «Для виходу зі сучасної кризи потрібні

не стільки нові наукові відкриття і технології, скільки нові стратегії світобудови, що підвищують відповідальність та обмежують споживчий егоїзм», – стверджують автори [215, с. 31], але ми впевнені у тому, що і нові наукові відкриття, і реформи економічного характеру, що підтримують спроможність країни бути гідним суперником на міжнародній економічній арені, і нарощення боєздатності є доленосними складовими для процвітання України.

Висновки до третього розділу

Сучасний світ міжнародних стосунків є світом де впливові держави активно практикують між собою такі підходи, які запобігають розв'язанню суттєвих конфліктів, але через м'яку дестабілізацію можуть впливати на лімітрофні території задля своєї вигоди. Геополітичні суб'єкти сьогодення самі мають у внутрішньополітичних середовищах багато проблем і кризових станів, тому не прагнуть активно ділитись своєю силою з більш слабкими та допомагати у розв'язанні їх соціально-економічних і політичних проблем. Це час, коли треба чітко усвідомити – будуть активно «занепокоюватись» та завіряти у підтримці, але навряд чи реально нададуть підтримку та забезпечать стабільність, збалансованість, стійкість.

Україна, як самостійна незалежна держава – доволі молода, порівняно з багатьма іншими, що вже мають вікову історію. Її геополітичний потенціал насправді є ще не розкритим, він тільки назріває і формується у світі, який переживає величезні за обсягом і силою трансформації. В сучасному світі ми спостерігаємо бурхливе зростання економіки у країнах розвинутої меншості – США, Західна Європа та країни Східної Азії. Крім того маємо велике і швидке економічне зростання Китаю, Індії, Південної Кореї. Держави-нації в цей час переживають не найкращі часи за умови посилення ролі транснаціональних корпорацій та недержавних організацій, діяльність яких є не завжди керованою. У цей самий час багато держав намагаються віднайти стабільність

у пошуку нової ідентичності – повертаються до традицій, які вже здавалося, віджили себе.

Україна має обирати свій шлях у геополітиці, а не чекати на підказки провідних країн. Світова ситуація пов'язана з підвищеною ентропією в глобальній системі міжнародних відносин вносить багато хаосу, але в той самий час, дає нові можливості за умови вірного розуміння ситуації досягти таких результатів, які навряд чи можна отримати у більш стабільну епоху.

Геополітична самостійність, повноцінність України у якості суб'єкта міжнародних стосунків залежить не стільки від зовнішнього, скільки від внутрішнього стану країни, яка обирає свій особистий і особливий шлях. Сила держави базується на реалізації національних інтересів та формуванні автономної сили, яка в нинішніх умовах повинна забезпечити реалізацію її військових потреб.

Багатополосність та поліцивілізаційні характеристики глобального світу приводять Україну до усвідомлення цінності своєї пластичності через багатовікову історію, яка пов'язана з існуванням українських територій як лімітрофних та існуванням великого за територією обсягу транскордонних територій зі своєю специфікою. Це робить Україну, як не дивно, доволі стійкою до зовнішніх викликів. Багатовікова історія існування у різних умовах, накопичення різного за своєю характеристикою досвіду, набуття сутнісних характеристик двох протилежних (часто ворожих) цивілізацій – східно-європейської та західно-європейської, або Євроазійської та Західно-Європейської надає Україні такі якісні характеристики, які навряд чи можуть бути продемонстровані якоюсь іншою країною світу.

С. Хантінгтон стверджував, що порядок сучасного світу базується на цивілізаційних принципах, коли суспільства, що мають культурні подібності намагаються налагоджувати партнерські стосунки. Україна має шанс стати осередком згуртування двох протилежностей, які саме на її території зливаються та трансформуються в єдине ціле. У цьому випадку в проблемі зіткнення цивілізацій ми можемо побачити не тільки диференціацію і

конфлікт, але й інтеграцію та трансформацію з подальшою можливістю розв'язати конфліктні ситуації.

Ми впевнені у тому, що цивілізаційним та геополітичним суб'єктом сучасності Україна виступатиме лише тоді, коли максимально скоординує ряд дій та заходів внутрішньо-політичного та соціально-економічного характеру. Дані заходи мають узгоджуватись з ідеєю україно-центристської моделі орієнтації. А народ виступає в якості головного ресурсу та джерела суб'єктності країни у міжнародних стосунках.

Патерналізм та український економічний націоналізм має бути гнучким та багатовекторним, враховувати всі нюанси сучасного поліцивілізаційного та багатовекторного світу. У цьому випадку варто звернутися до досвіду країн Сходу – Китаю, Японії та Південної Кореї, які вписались у цей глобальний світ на своїх умовах, зберігаючи свої патерналістські цивілізаційні системи.

ВИСНОВКИ

Підкреслюючи визначальну, методологічно центральну роль поняття геополітика, як специфічної форми відношення людини до світу, яка означена усвідомленням, активністю, доцільною зміною, творенням та реалізацією пріоритетів, в дисертаційному дослідженні представлено теоретико-методологічний інструментарій, що дозволяє визначитись із соціально-філософською інтерпретацією феномена «геополітичне переформатування».

Зроблено спробу розкрити ступінь розробленості проблеми геополітичного переформатування, через аналітику соціально-філософського, соціогуманітарного наукового дискурсів. Логіка викладу методологічно привела нас до шляху аналітики від класичних теорій геополітики до теорій світо-системного розуміння причин геополітичного переформатування і також до смислів сучасної наукової критичної думки геополітики XXI століття.

Визначено, що термін «геополітика» у різних випадках завжди перебуває у центрі уваги соціально-філософського і науково-методологічного дискурсів. І сам цей термін, і теорія геополітики мають глибоке історичне і політичне коріння, але набувають нового значення з виникненням, розвитком, формуванням нових історичних ситуацій, зі зміною статусу малих і великих державних утворень, веденням глобальної війни на території європейського простору.

Корінна зміна сучасного світопорядку та геополітичної ситуації на планеті після припинення ідеологічного протистояння двох соціальних систем відбувається на тлі повсюдного посилення загроз безпеці та проявів міжнародного тероризму, що актуалізує необхідність оновлення ідейно-теоретичних та методологічних засад дослідження геополітичних інтересів як важливий чинник сучасного політичного процесу. Тому, пояснюється, що світсистемний підхід не є єдиним вченням, що пояснює геополітичну динаміку сучасного світу, а являє собою дискурс гетерогенних інтелектуальних проєктів, прикладом одного із яких буде теорія критичної геополітики.

У рамках теорії критичної геополітики визначається структура і основні моделі геополітичних переформатувань сучасного світу, а саме: політичний процес вибудовується відповідно до геополітичних інтересів, які в сучасних умовах стають важливими факторами, що детермінують характер відносин між державами, пов'язаними з рішенням територіальних та ресурсних проблем, тому особливо актуальним є розгляд політичного процесу крізь призму геополітичних інтересів.

Актуальним залишається теоретичне осмислення змісту геополітичного переформатування, що лежать в основі сучасного політичного процесу. Визначено, що змінюється характер геополітичних інтересів із перетворенням геополітичної картини світу: відбувається укрупнення суб'єктів політичного процесу, що виражається у створенні спілок, альянсів, блоків, що охоплюють цілі групи країн у межах різних регіонів планети.

Методологічну основу дисертаційного дослідження склали такі підходи як: теорія критичної геополітики, системно-історичний, цивілізаційний, світ-системний, синергетичний підходи до аналізу феномена геополітичного переформатування.

Методологічний інструментарій дозволив дефініціювати поняття геополітичного переформатування, а саме: «геополітичне переформатування» означає значний і часто трансформаційний зсув або реструктуризацію в геополітичному ландшафті. Це зазвичай передбачає зміни в розподілі влади, впливу та альянсів між націями, регіонами або міжнародними акторами. Геополітичне переформатування може бути зумовлене різними факторами, включаючи зміни в урядовому керівництві, в економічних і військових можливостях, в зовнішньополітичних стратегіях і появу нових глобальних викликів.

Цей термін використовується для опису ситуацій, коли встановлений геополітичний порядок зазнає істотної реконфігурації, що призводить до нової динаміки, суперництва та союзів на світовій арені. Геополітичне переформатування може мати далекосяжні наслідки для міжнародних

відносин, глобальної безпеки та економічної стабільності, і воно часто вимагає від держав і політиків адаптуватися до ландшафту, що розвивається, щоб захистити свої інтереси та просувати свої плани.

Аналіз різних підходів до процесів геополітичного переформатування актуальний і в практичному плані у зв'язку з необхідністю концептуалізації феномену геополітичного переформатування та його структур, зокрема, сучасна реальність зумовлена глобальною інтенсифікацією взаємодії між цивілізаціями, з різними комбінаціями етнонаціональних, громадянсько-політичних, релігійно-культурних компонентів. Тому незахідні типи сучасності формуються не просто в результаті копіювання або імітації західних зразків, вони інкорпорують західний досвід у свою цивілізаційну динаміку та модернізаційні процеси, що призводить до формування нового світового порядку.

Саме соціально-філософський аналіз дозволяє краще зрозуміти трансформаційні глобалізаційні процеси сучасного світу в якому складається його нова геополітична структура.

Досліджуючи геополітичне переформатування з точки зору соціально-філософської специфіки, ми виявили детермінанти досліджуваного предмета.

По-перше, соціально-філософський аналіз геополітичного переформатування дозволяє на основі конкретного цивілізаційно-історичного підходу розкрити геополітику як специфічний фактор розвитку сучасного суспільства: взаємодії економічних та політичних систем, внутрішньої та зовнішньої політики, об'єктивних умов та суб'єктивних факторів.

По-друге, соціально-філософський підхід чітко обґрунтовує положення про те, що суб'єктом геополітики та геополітичного переформатування завжди виступає держава. Держава розглядається як головний геополітичний суб'єкт, який відстоює ціннісні основи цивілізаційної ідентичності. Тому, держава завжди буде формувати стратегічне середовище, яке буде складатись зі значущих для неї елементів та структур, це є її суб'єктивна реальність.

За підсумками аналізу географічних, економічних, політичних, військових, культурологічних досліджень виявляється структура самого геополітичного чинника (індикатора), що охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, держави, країни. Тому геополітика – це компонент соціуму та фактор його функціонування й розвитку. Як справедливо зауважать представники критичного спрямування в методологічній теорії геополітики – геополітика держав формується не під впливом фундаментальних природних законів та структури простору, а через географічну уяву та просторові міфи, тобто, іншими словами, під впливом світу ідеального.

Тому, логічно, ми звертаємо увагу на поняття геополітичного простору, і розглядаємо його як проекцію владних відносин на географічний простір. У соціально-філософському дослідженні, предметом якого є геополітика, це має ключове значення, тому що зміна геополітичного курсу країни завжди пов'язана зі знанням просторових характеристик, що визначають як внутрішню структуру країни, так і її місце в оточенні інших країн. Життєвий простір, мережа внутрішніх комунікацій, умови для вільних спілкувань і пересувань, ресурси, інформація – все це умови проживання та діяльності для великих груп населення.

Проаналізовано ідеологію політичного реалізму, як основи геополітичного переформатування, коли враховуються всі геополітичні характеристики реальності і приймаються адекватні рішення щодо збереження національних інтересів держави. А саме, зазначається, що раціональний вибір, раціональна орієнтація, раціональна зовнішня політика націлені на мінімізацію ризику та максимізацію вигоди, а раціоналізація підпорядкована правилам розсудливості та політичного успіху.

Аналізуються ймовірні сценарії геополітичних переформатувань, а саме, розглядаються сценарії нової однополярності, поліцентричності світопорядку, нової Вестфальської системи; багатопланового світоустрою, багатополарності. Експерти, політологи, соціальні філософи говорять і про модель біполярності світу, і систему безполісного світу.

Отже геополітичне переформатування зумовлено процесами боротьби за простір, коли змінюються властивості та розмір контрольованих державами територій. Також до спектру явищ складових «геополітичне переформатування» належить боротьба за капітал між суспільствами – ця сфера досліджень представлена методологічною парадигмою світ-системного підходу. Вочевидь, що світ-системна динаміка веде до переформатування, тобто до зміни позиції суспільства у світовій системі. Тому, в цьому контексті аналізується феномен гегемонії у владних дискурсах західноєвропейського геополітичного простору.

Зазначимо, що тенденції становлення сучасної держави як глобального гео економічного центру зумовлені різними соціально-політичними факторами: науково-технологічними, військово-політичними, макроекономічними, інституційними. Розвиток вказаних факторів на гео економічному фундаменті дає можливість сформувати багатополярну архітектоніку світу, в якій кожна країна презентуватиме унікальні риси, пов'язані зі специфікою глобалізації та регіоналізації. Хоча, задля справедливості варто було б відзначити, що регіоналізація та політика економічного націоналізму лише посилять своє існування в геополітичному дискурсі. Але ключова роль у світовому порядку все ще належатиме вузькій групі великих держав або їх альянсів. До їхніх взаємин, що характеризуються поєднанням конкуренції, співробітництва та компромісів, будуть залучені бідні країни, які не мають можливості конкурувати із країнами-центрами, країнами гіперспоживання, яке вони будуть зберігати і тим самим постійно вести політику «боротьби за ресурси».

Саме під егідою «захисту національних інтересів» розгортаються протекціоністські війни, в яких усі великі економіки досягли своєї величі завдяки державному втручанням. А економічний лібералізм із чесною конкуренцією та вільними ринками є лише ширмою, замаскованою сутністю «сильних світу цього».

Питання суверенітету і реальної міжнародно-політичної суб'єктності багатьох держав залишається відкритим. Саме держави-центри та відносини між ними будуть формувати порядок денний периферій та полу-периферій. Головною проблемою сучасної геополітики буде розбалансування між справедливістю та ефективністю. Бажане багатьма країнами світу гармонійне поєднання цих двох принципів на основі міжнародних інституцій, знову може бути підмінене пануванням ефективності над справедливістю, забезпеченням порядку через баланс сил і жорстку ієрархію. Тому, питання впровадження економічного націоналізму в сучасних умовах, стає геополітичним і геоекономічним пріоритетом більшості держав світу, що породжує геополітичну, вже навіть не кризу, а війну, «кривавою передовою» якої є Україна.

Визначено основні проблеми ефективного використання цифрового інструментарію у геополітичному переформатуванні. Зазначається, що використання геополітичного простору Big Data полягає у здатності вказувати на певні закономірності в поведінці людини, виявляти кореляцію. Дані, інформація та великі дані перетинаються, як і питання, пов'язані з керуванням ними.

Соціально-філософський дискурс геополітичного переформатування представляє основний понятійно-категоріальний апарат, який має відображати переосмислення взаємозв'язку між цифровими технологіями та такими геополітичними явищами як сила, влада, дипломатія, безпека та глобальний порядок. У дисертаційному дослідженні зазначається, що держави загалом мають принципово переосмислити пріоритети національних інтересів і саморозуміння, зважаючи на те, що захист інтересів держави та нації в інформаційному суспільстві якісно вирізняється від традиційного розуміння безпеки як «стану захищеності».

Тому сучасна геополітика, що формується кіберпростором, потребує пошуку нормативного поля. Але провідні держави ухиляються від вироблення та підписання будь-яких юридичних угод щодо кібернорм, і на це є свої

причини. Зусилля зі створення нових і кращих кібернорм повинні починатися з пристосування або принаймні визнання існуючих контекстів із пошуком норм. Адже для багатьох геополітичних суб'єктів існують лише цілі, саме ціль і буде функцією норми.

Показано, що сучасний світ міжнародних стосунків є світом де впливові держави активно практикують між собою такі підходи, які запобігають розв'язанню суттєвих конфліктів, але через м'яку дестабілізацію можуть впливати на лімітрофні території задля своєї вигоди. Геополітичні актори сьогодення самі мають у внутрішньополітичних середовищах багато проблем і кризових станів, тому не прагнуть активно ділитись своєю силою з більш слабкими та допомагати у розв'язанні їх соціально-економічних і політичних проблем. Це час, коли треба чітко усвідомити – будуть активно «занепокоюватись» та завіряти у підтримці, але навряд чи реально нададуть підтримку та забезпечать стабільність, збалансованість, стійкість.

Україна, як самостійна незалежна держава – доволі молода, порівняно з багатьма іншими, що вже мають вікову історію. Її геополітичний потенціал насправді є ще не розкритим, він тільки назріває і формується у світі, який переживає величезні за обсягом і силою трансформації. У сучасному світі ми спостерігаємо бурхливе зростання економіки у країнах розвинутої меншості – США, Західна Європа та країни Східної Азії. Крім того маємо велике і швидке економічне зростання Китаю, Індії, Південної Кореї. Держави-нації в цей час переживають не найкращі часи за умови посилення ролі транснаціональних корпорацій та недержавних організацій, діяльність яких є не завжди керованою. У цей самий час більшість держав намагаються віднайти стабільність у пошуку нової ідентичності – повертаються до традицій, які вже здавалося, віджили себе.

Україна має обирати свій шлях у геополітиці, а не чекати на підказки провідних країн. Світова ситуація, пов'язана з підвищеною ентропією в глобальній системі міжнародних відносин, вносить багато хаосу, але в той

самий час, дає нові можливості за умови вірного розуміння ситуації досягти таких результатів, які навряд чи можна отримати у більш стабільну епоху.

Геополітична самостійність, повноцінність України у якості суб'єкта міжнародних стосунків залежить не стільки від зовнішнього, скільки від внутрішнього стану країни, яка обирає свій особистий і особливий шлях. Сила держави базується на реалізації національних інтересів та формуванні автономної сили, яка в нинішніх умовах повинна забезпечити реалізацію і військових потреб.

Багатополюсність та поліцивілізаційні характеристики глобального світу приводять Україну до усвідомлення цінності своєї пластичності через багатовікову історію яка пов'язана з існуванням українських територій як лімітрофних та існуванням великого за територією обсягу транскордонних територій зі своєю специфікою. Це робить Україну, як не дивно, доволі стійкою до зовнішніх викликів. Багатовікова історія існування у різних умовах, накопичення різного за своєю характеристикою досвіду, набуття сутнісних характеристик двох протилежних (часто ворожих) цивілізацій – східно-європейської та західно-європейської, або Євразійської та Західно-Європейської надає Україні такі якісні характеристики, які навряд чи можуть бути продемонстровані якоюсь іншою країною світу.

Порядок сучасного світу базується на цивілізаційних принципах, коли суспільства, що мають культурні подібності намагаються налагоджувати партнерські стосунки. Україна має шанс стати осередком згуртування двох протилежностей, які саме на її території зливаються та трансформуються в єдине ціле. У цьому випадку в проблемі зіткнення цивілізацій ми можемо побачити не тільки диференціацію і конфлікт, але й інтеграцію та трансформацію з подальшою можливістю розв'язати конфліктні ситуації.

Ми впевнені у тому, що цивілізаційним та геополітичним суб'єктом сучасності Україна виступатиме лише тоді, коли максимально скоординує ряд дій та заходів внутрішньо-політичного та соціально-економічного характеру. Дані заходи мають узгоджуватись із ідеєю україно-центристської моделі

орієнтації. А народ виступає в якості головного ресурсу та джерела суб'єктності країни у міжнародних стосунках.

Патерналізм та український економічний націоналізм має бути гнучким та багатовекторним, враховувати всі нюанси сучасного поліцивілізаційного та багатовекторного світу. У цьому випадку варто звернутися до досвіду країн Сходу – Китаю, Японії та Південної Кореї, які вписались у цей глобальний світ на своїх умовах, зберігаючи свої патерналістські цивілізаційні системи. Отже, синхронна світовим тенденціям раціональна модернізація соціально-економічного потенціалу, генерування прогресивних технологій, знань, інформації створить новий горизонт для геополітичного розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «The Geopolitics of Global Dangers» (2006) Introduction to part 4 of Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge eds. *The Geopolitics Reader (2nd Edition)* London: Routledge, 2006. P. 177-187.
2. Acharya A. After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. *Ethics & International Affairs*. 2017. Vol. 31. № 3. P. 271–285
3. Address by President Obama to the 71st Session of the United Nations General Assembly. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/09/20/address-president-obama-71st-session-united-nations-general-assembly> (дата звернення: 04.10.2020).
4. Agamben J. Means without End: Notes on Politics. *Minneapolis: University of Minnesota Press*, 2000. IX. 153 p.
5. Allison G. Destined for War. Can America and China escape Thucydides's Trap? N. Y.: *Houghton Mifflin Harcourt*, 2017. 384 p.
6. Battler A. Mirologiia. Progress i sila v mirovykh otnosheniakh [Mirology. Progress and force in the world relations]. Moscow, ITRK Publ. Vol. II. Bor'ba vseh protiv vseh [Struggle of all against all]. 672 p.
7. Beck. The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*. 2000. Vol. 51. No.1. P. 79–105.
8. Bhattacharya A., Bürkner H-P., Bijapurkar A. What You Need to Know about Globalization's Radical New Phase. URL: <https://www.bcgperspectives.com/content/articles/> (дата звернення: 04.10.2021).
9. Bodin Jean. Method For The Easy Comprehension of History (English Translation, Beatrice Reynolds), W.W. Norton & Co, New York, 1945. URL: <https://scribd.com/doc/217406158/Bodin-Jean-Method-for-the-Easy-Comprehension-of-History-English-translation-Beatrice-Reynolds-W-W-Norton-Co-New-York-1945#> (дата звернення: 22.01.2022).
10. Castells M. Information Technology, Globalization and Social Development. URL: <https://cutt.ly/BvKVRol> (дата звернення: 22.01.2022).

11. Castels M. *The Network Society: From Knowledge to Policy*. Washington, DC: *Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations*, 2005. P. 11–12.
12. Castels M. *The rise of the network society (The Information Age.)*. Cambridge: *Blackwell Publishing Ltd.* 2010. Vol. I. P. 65–85.
13. Collins R. *Macrohistory: Essays in sociology of the long run*. *Stanford univ. press*, 1999. 328 p.
14. Collins R. Geopolitics in an era if internationalism. *Social evolution & history*. *Studies in evolution of human societies*. 2002. Vol. 1. № 1. P. 118–139.
15. Collins R. *Macrohistory. Essays in sociology of the long run*. California: *Standford Univ. Press*, 1999. 318 p.
16. Collins R., Waller D. Prediction of geopolitical theory and the modern world system. *Questioning geopolitics: political projects in a changing world-system*. Westport: *Preager Press*, 2000. P. 51–66.
17. Colomb P.H. *Naval warfare, its ruling principles and practice historically treated*. (3rd ed.) Annapolis, MD.: *Naval Institute Press*, 1990. 567 p.
18. Creveld M. *The Rise and Decline of the State*. Cambridge: *Cambridge University Press*, 1999. 544 p.
19. Crone, Gerald Roe «Halford Mackinder». *Encyclopedia Britannica*, 02 Mar. 2023. URL:<https://www.britannica.com/biography/Halford-Mackinder>. (дата звернення: 16.09.2023).
20. Derrida J., Stiegler B. *Echographies of Television: Filmed Interviews*. Cambridge, 2002. 184 p.
21. *Discourses on the First Ten Books of Titus Livius, 1,12 / Transl. by C. E. Detmond. The Historical, Political and Diplomatic Writings of Niccola Machiavelli, 4 vols.* Boston and New York, 1891. 496 p.
22. Dominique M. *How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope Are Reshaping the World*. *Doublday, a division of Random House, Inc.*, New York, 2009, 216 p.

23. Evenett S., Fritz J. *Global Trade Plateaus: The 19th Global Trade Alert Report*. London: CEPRPress, 2016. 120 p.
24. F. Machlup. My (Early) Work on International Monetary Problems, в KH. J.A. Kregel (ed.) *Recollections of Eminent Economists*, vol. 2 (Macmillan, 1989). 344 p.
25. Feinstein Charles H., Temin Peter, Toniolo Gianni. (2008) *The world economy between the world wars*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2008. 222 p.
26. Ferguson, N., Schularick, M. “Chimerica” and the global asset market boom. *International Finance*, 2007. Vol. 10 (3). P. 215–239.
27. Finnemore M., Hollis D. Constructing norms for global cybersecurity. *American Journal of International Law*, 2016. № 110 (3). P. 425–479.
28. List Friedrich. *The National System of Political Economy* by Friedrich List, trans. Sampson S. Lloyd, with an Introduction by J. Shield Nicholson (London: Longmans, Green and Co., 1909). URL:<https://oll.libertyfund.org/titles/315> (дата звернення: 10.05.2020).
29. Friedrich L., *The National System of Political Economy* by Friedrich List, trans. Sampson S. Lloyd, with an Introduction by J. Shield Nicholson (London: Longmans, Green and Co., 1909). URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/315> (дата звернення: 10.05.2020).
30. Fukuyama F. *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. NY: Farrar, Straus and Giroux, 2014. 672 p.
31. Gisela da Silva Guevara. *Geostrategic Visions on the South Atlantic: Brazil and Colombia, a Comparative Approach* *Revista mexicana de ciencias políticas y sociales*. 2019. Vol. LXIV. № 237. UNAM, Facultad de Ciencias Políticas y Sociales, División de Estudios de Posgrado. pp. 293-314. URL: https://www.researchgate.net/publication/335467484_Geostrategic_Visions_on_the_South_Atlantic_Brazil_and_Colombia_a_Comparative_Approach (дата звернення: 18.07.2020).

32. Gerace M. Military power, conflict and trade. London: FRANK CASS PUBLISHERS, 2004. 297 p.
33. Giddens A. A Runaway World: How Globalization is Reshaping our Lives. London: Routledge, 1999. 128 p.
34. Global Strategy Hardcover – Import, January 1, 1957, by Air Vice-Marshal E. J. Kingston-McCloughry. 530 p.
35. Goldstein J. Long cycles: prosperity and war in the modern age. New Haven, London: Yale Univ. press, 1988. 433 p.
36. Goldstein J. The real price of war. How you pay for the war on terror. N. Y.; London: New York Univ. Press, 2004. 329 p.
37. Goldstone J. Revolutions: A Very Short Introduction, Very Short Introductions (New York, 2013; online edn, Oxford Academic, 23 Jan. 2014), URL :<https://doi.org/10.1093/actrade/9780199858507.001.0001>, (accessed 13 Sept. 2023). 200 p.
38. Haass Richard Nathan. A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order. Penguin Press, 2017. 320 p.
39. Hardt, M. and Negri, A. Empire, Harvard Univ. Press, Cambridge, MA, 2000. 496 p.
40. Harvey D. Seventeen Contradictions and the End of Capitalism. *Oxford University Press*. 2014. 327 p.
URL :<https://sites.middlebury.edu/hottopicsintheory/files/2014/09/Seventeen> (дата звернення: 18.09.2021).
41. Haushofer K. Geopolitik des pazifischen Ozeans. Studien über die Wechselbeziehungen zwischen Geographie und Geschichte. Heidelberg, Berlin, 1938. 452 p.
42. Haushofer K. Weltpolitik von heute. B: Leinenzustand: *leichte Gebrauchsspuren*. 1934. 269 p.
43. Henry A. Kissinger, World Order. New York: Penguin Press, 2014. 432 p.

44. Holsti Kalevi Jakko. *The State, War, and the State of War*. Cambridge: *Cambridge University Press*. 1997. 131 p.
45. Hopkins T. Wallerstein I. *Commodity chains in the world economy prior to 1800*. *Review*. 1986. Is. 10. Vol. 1. P. 2.
46. Huntington Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: The Free Press, 2002. 603 p.
47. Jacques Attali. *Perspectives géopolitiques. (French Edition) Kindle Edition Express Roularta*. 2012. April 19. 210 p.
48. Khylyk M., Tovmash D. Цілі сталого розвитку як спроба цілеспрямованого програмування гармонії майбутнього людства. *Політологічний вісник*. 2022. (88). С. 36-60. URL: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2022.88.36-60> (дата звернення: 16.10.2022).
49. Kissinger H. *The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order*. *The Wall Street Journal*. 2020. 03.04. URL: <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005> (дата звернення: 12.11.2021)
50. Kocpol T. *Causes of Social Revolutions in France, Russia, and China*. In *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (pp. 45-46). Cambridge: Cambridge University Press 1979. 552 p.
51. Kondratenko O. *Геополітика: сутність феномену та його еволюція. Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2015. № 4. С. 98-107. Retrieved. URL: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/720> (дата звернення: 18.09.2021).
52. Kotoulas I., Pusztai W. *Geopolitics of the War in Ukraine*. *Foreign Affairs Institute*, June 2022. URL: <https://euagenda.eu/upload/publications/geopolitics-of-the-war-in-ukra> (дата звернення: 04.11.2022).

53. Кривега Л.Д., Сухарева К.В. Філософія змін в сучасній Саудівській Аравії. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 148. С. 93-96.
54. Krapohl S. Games regional actors play: dependency, regionalism, and integration theory for the Global South. *J Int Relat Dev* 23. 2020. P. 840–870. URL <https://doi.org/10.1057/s41268-019-00178-4> (дата звернення: 18.09.2021).
55. Kravtsov Y. (2018). Phenomenological ontology component of social reality. *Multiversum. Philosophical Almanac*. 2018. (3-4). P. 3-11. URL :<https://doi.org/10.35423/2078-8142.2016.3-4.01>
56. Lepskiy M., Lepska N. The war in Ukraine as the challenge to NATO: from peace keeping to peace engineering. (Lepskiy, M., & Lepska, N. (2022). *The War in Ukraine and its Challenge to NATO: Peacekeeping to Peace Engineering. American Behavioral Scientist*, Q1 0(0). URL: <https://doi.org/10.1177/00027642221144833> (дата звернення: 18.09.2023).
57. Luttwak, E. N. From geopolitics to geo-economics, Logic of conflict, grammar of commerce. *The National Interest* (20). 1990. С. 17–24.
58. Mackinder H.J. *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*. New York, 1919. 155 p.
59. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. Vol. 23. № 4. (Apr). P. 298–321.
60. Maull O. *Politische Geographie*. Berlin: Gebrüder Borntraeger, 1925. P. 21-24.
61. Mazurenko I. Geopolitical characteristic sasa form of geopolitical implementation. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень*. Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2019. № 2 (66). С. 14–21.
62. Mearsheimer J. Bound to Fail. The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*. 2019. Vol. 43. № 4. P. 7-50.
63. Morgen thau Hans J. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Second Edition, Alfred A. Knopf: New York, 1955. P. 290-292.

64. Ferguson Niall on why the end of America's empire won't be peaceful. *The Economist*. Aug 20th 2021 BY NIALL FERGUSON. Відновлено з: URL: <https://www.economist.com/by-invitation/2021/08/20/niall-ferguson-on-why-the-end-of-americas-empire-wont-be-peaceful> (дата звернення: 18.09.2023).
65. Niall Ferguson on why the end of America's empire won't be peaceful. *The Economist*. 2021. Aug 20th. BY NIALL FERGUSON. URL: <https://www.economist.com/by-invitation/2021/08/20/niall-ferguson-on-why-the-end-of-americas-empire-wont-be-peaceful> (дата звернення: 02.05.2022).
66. Nicholas John Spykman. *America's Strategy in World Politics: the united states and the balance of power*. Publisher: *Harcourt, Brace & Company*. NEWYORK. 1942. 521 p.
67. Nonna KHACHATRYAN, Hrachya SARGSYAN. National Value System Impact on the Economy of Armenia. *WISDOM*. 2020. № 1 (14). (WISDOM is covered in Clarivate Analytics. Emerging Sources Citation Index service). YEREVAN. 2020. P. 105–112.
68. O'Rourke R., Moodie M. *U.S. Role in the World: Background and Issues for Congress*. Congressional Research Service. 2019. URL: <https://fas.org/sgp/crs/row/R44891.pdf> (дата звернення: 18.09.2023).
69. O'Thuthail G. *Imperial Geopolitics. Geopolitical Reader*. Edit: O'Thuthail G., Dalby S., Routledge P. Routledge, 2006. P. 8. 63
70. O'Tuathail G. *The Geopolitics Reader*. Ó Tuathail Gearóid, Simon Dalby, Paul Routledge. Routledge, 2006. 320 p.
71. Palade B. [Review of *The Rise and Decline of the State*, by M. van Creveld]. *Utopian Studies*. Vol. 12 (1). P. 268–270. URL: <http://www.jstor.org/stable/20718302/>. (дата звернення: 28.07.2023).
72. Peter A., Hindocha A. *US Global Cybercrime Cooperation: A Brief Explainer*. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep25041>. (дата звернення: 18.09.2023).
73. Rasler K, Thompson W. War and the economic growth of Major powers. *American J. of Political Science*. 1985. Vol. 29. Is. 3. P. 513–538.

74. Rasler K., Thompson W. The great powers and global struggle, 1490-1990. *Univ. Press of Kentucky*. 1994. 296 p.
75. Ratzel F. Der mitteleuropaeische Wirtschaftsverein, DG, 63, 1904. P. 253–259.
76. Ratzel F. Der Staat und sein Boden, Hirzel, Leipzig, Kessinger Publishing. LLC. 2010, 1896. 258 p.
77. Ratzel F. Dialog der Gesellschaft, Deutschland, Grunow, Leipzig, 1898. 258 p.
78. Ratzel F. Politische Geographie, Oldenbourg, München. 1897. 715 p.
79. Schell O. The Ugly End of Chimerica. *Foreign Policy*. 2020. April. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/04/03/chimerica-ugly-end-coronavirus-china-us-trade-relations/>. (дата звернення: 28.04.2021).
80. Schwab K. Globalization 4.0. *Foreign Affairs*, January 16, 2019. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/globalization-4-0-by-klaus-schwab-2018-11>. (дата звернення: 28.04.2021).
81. Shaffer Edward H. Peace, war and the market. *The Canadian J. of Economics*. 1996. Vol. 29. Special Is.: Part 2. P. 639–643.
82. Toynbee Arnold J. *Civilization on Trial*. London: Oxford University Press, 1948. 263 p.
83. Ukraine's Role and Place In The Future European And Euro-Atlantic Security Systems. The report was prepared by the Razumkov Centre team. Kyiv, 2022. 47 p.
URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_SUNGUROVSKY_01.pdf
(дата звернення: 28.12.2022).
84. Utiuzh I., Sajtarly I., Pavlenko N. The phenomenon of «western» globalization and simulacr umof civilization. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. Філософські науки*. 2022. Вип. 1 (4). С. 5–16.
85. Utiuzh I., Spysia N. World-view problems of existential uncertainty of human being in traumatized modern societies. *Вісник Житомирського*

державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2020. Вип. 1 (87). С. 120-130.

86. Voronkova V., Punchenko. PHILOSOPHY OF THE GEOPOLITICAL REFORMATION OF THE WORLD IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES OF GLOBALIZATION. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2021. № 8 (85). P. 8–19.

87. Wallerstein I. The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations (Studies in Modern Capitalism) / Immanuel Wallerstein. *Cambridge: University Press*, 1984. 191 p.

88. Walter Mignolo. Géopolitique de la sensibilité et du savoir. (Dé)colonialité, pensée frontalière et désobéissance épistémologique. *Mouvements printemps*. 2013. n°73. P. 181 à 190.

89. Wallerstein I. The politics of the world-economy: the states, the movements and the civilizations. *Cambridge: Cambridge Univ. Press*, 1991. 200 p.

90. Wendt A. Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*. Spring, 1992. Vol. 46. No. 2. P. 391–425.

91. Wendt A. Social Theory of International Politics. *Cambridge: Cambridge University Press*, 1999. 429 p.

92. World Economic Forum. Digital Transformation of Industries: URL: <http://reports.weforum.org/digitaltransformation/wpcontent/blogs.dir/94/mp/files/pages/files/digital-enterprise-narrative-final-january-2016.pdf> (дата звернення: 28.04.2021).

93. Агамбен Дж. Что современно? / пер. с итал. А. Соколовски. Киев, 2012. 78 с. Agamben G. Philosophical Archaeology. *Law Critique*. 2009. № 20. P. 211–231. URL :<https://doi.org/10.1007/s10978-009-9052-3> (дата звернення: 30.04.2021).

94. Антанович Н., Достанко Е. Ганс Моргентау: реалистическая теория международной политики. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2000. № 1. С. 76–81.
95. Антропологічний код української культури і цивілізації: у 2-х кн. / О.О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я.С. Калакура, В.П. Коцур, М.Ф. Юрій (науковий редактор). Київ : ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.; Книга 2. 536 с.
96. Араби Б. Ибн Хальдун – основатель арабской социологии. *Социологические исследования*. 1990. № 11. С. 107-109.
97. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
98. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / пер. с фр. Г.И. Семенова. Москва: Изд-во «Текст», 1993. 303 с.
99. Арон Р. Мир и война между народами. *Nota Bene*, 2000, 126 с.
100. Арриги Дж. Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени / пер. с англ. А. Смирнова и Н. Эдельмана. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2006. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). 472 с.
101. Базалук О. Геофилософия Украины. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 64. С. 141-156.
102. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації: нова світова політична економія / пер. з нім. та наук. ред. О.Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2011. 407 с.
103. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
104. Болдачев А. Финита ля комедия. URL :http://philosophystorm.org/article/aleksandr-boldachev-finita-lya-istoriya#_Точ382853430 (дата звернення: 30.04.2021).
105. Валлерстайн И. Три отдельных случая гегемонии в истории капиталистической мир-экономики. *Ойкумена: Альманах сравнительных*

исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Харьков: Константа, 2003. Вып. 1. С. 160–169.

106. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Наш формат, 2018. 216 с.

107. Вегеш М., Палінчак М., Петренко В. Геополітика в постатях і термінах : підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.

108. Венцель Н. Нелінійність розвитку світ-системи в умовах суспільної транзитивності. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія. Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2021. 302 с.

109. Ветринський І. Геополітика та лідерство в умовах глобалізації. URL:<https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5574/1/10%20-%202%286%29%20-%201.pdf> (дата звернення: 30.08.2023).

110. Виловитых А. Информационный фактор в динамике современных геополитических процессов. *Критическая геополитика*. Сборник статей / отв. редакторы И.Ю. Окунев, С.О. Савин. Ногинск: АНАЛИТИКА РОДИС, 2014. Вып. № 1. 160 с.

111. Віднянський С., М артинов А. Геостратегічні проекти Міжмор'я і Тримор'я у зовнішній політиці України (1991-2020 рр.) Геополітичний вимір взаємин України, Польщі та Німеччини. *Геополітика України: історія та сучасність*. 2020. Вип. 2 (25). С. 9–18.

112. Вінтоняк В.Ф. Саморегуляція поведінки військових фахівців у навчально-професійній діяльності. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи»* Київ: КНУ імені Тараса Шевченка 2017. с. 33-35.

113. Волков Я. Геополитика и ее влияние на обеспечение безопасности в современном мире: автореф. дис. ... к. політ. н.: 23.00.01. URL: <http://www>.

dissercat.com/content/geopolitika-i-ee-vliyanie-na-obespecheniebezopasnosti-v-sovremennom-mire. (дата звернення: 18.09.2019).

114. Воронкова В., Нікітенко В. Сучасна геокультура як соціокультурний феномен культурної глобалізації. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 487-492. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_94 (дата звернення: 30.09.2020).

115. Воронкова В. Концептуальні засади філософії геополітики як нового соціально-філософського напрямку XXI століття. *Гуманітарний вісник ЗГІА*. 2010. Вип. 41. С. 18-29. URL :http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_41_2.pdf (дата звернення: 12.02.2022).

116. Воропай Т. Читая Джорджо Агамбена: закон, етика и политика. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія: Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія. 2014. Т. 27 (66). № 1-2. С. 333–339.

117. Воскресенский А. Концепции регионализации, региональных подсистем, региональных комплексов и региональных трансформаций в современных международных отношениях. *Сравнительная политика*. 2012. № 2 (8). С. 30-58. URL :<https://www.comparativepolitics.org/jour/article/viewFile/147/163> (дата звернення: 10.10.2018).

118. Геополітика. Підручник / А.І. Кудряченко, Ф.М. Рудич, В.О. Храмов. Київ: МАУП, 2004. 296 с.

119. Геополітичні аспекти впливу на хід війни РФ проти України / Національний інститут стратегічних досліджень. URL :<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viynu-rf-proty-ukrayiny>. (дата звернення: 15.09.2023).

120. Данилевский Н. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому. Москва: Эксмо, 2003. 640 с.

121. Дарвин Ч. О происхождении видов путем естественного отбора или сохранении благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь: Сочинения, Изд-во АН СССР, Москва, 1939. Т. 3. 259 с.

122. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше / пер. з англ. М. Климчук. Київ: Наш формат, 2017. 232 с.

123. Дністрянський М. Загострення геополітичних взаємин у період постмодерну та становище України : монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 154 с.

124. Додонов Р. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. Запорожье: р/а «Тандем-У», 1999. 264 с.

125. Долбнева Д. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. № 1 (43). С. 20–26. URL:https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-1_0-pages-20_26.pdf (дата звернення: 30.08.2023).

126. Доронін І. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_doronin_0.pdf (дата звернення: 30.08.2023).

127. Дроздов О. Проблема типологізації уявлень про геополітичну реальність *Теоретико-методологічні проблеми та актуальні завдання політичної психології*. С. 31-41. URL:<http://erpub.chnpu.edu.ua/> (дата звернення: 04.09.2023).

128. Дубов Д. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія. Київ: НІСД, 2014. 328 с.

129. Дубов Д. Зрушення сфер геополітичного протиборства: від географічної експансії – до конструювання інформаційно-кібернетичних

просторів. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 1 (30). URL:<http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/16-b7899.pdf> (дата звернення: 30.08.2023).

130. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку: монографія / За ред. акад. НАН України В.М. Геєця. Київ: Інститут економічного прогнозування. Київ: Фенікс, 2003. 565 с.

131. Економічний націоналізм та соціальна справедливість. *Збірник матеріалів Шостих Бандерівських читань* (м. Київ, 01 лютого 2019 р.) / Упор. Т.Бойко, Ю.Сиротюк, Б.Галайко, К.Денисов. Київ: НАЦ «УССД», «Видавець Олег Філюк», 2019. 320 с.

132. Еремина Н., Конфисахор А.Г., Солонников Д.В. Фактор «ідентичности» в розвитку геоцивілізацій. *Социодинамика*. 2018. № 3. С. 45–63. URL :https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25672 (дата звернення: 19.08.2019).

133. Жан К. Савона П. Геоэкономика: Господство эконом. Пространства / пер. с ит. Ad Marginem, 1997. 207 с.

134. Жарков Я. М., Онищук М. І. Інформаційна боротьба як фактор національної безпеки України. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. №. 50. С. 87-92.

135. Жеребецький Є. Теорія геополітичної динаміки Рендалла Коллінза і «активний нейтралітет» України. URL: <http://soskin.info/ea/2006/3-4/20060302.html> (дата звернення: 30.08.2023).

136. Зеленев Е. Постигание Образа мира: монографія. Санкт-Петербург: КАРО, 2012. 336 с.

137. Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 552 с.

138. Зубов В. Кроскультурний пастиш в умовах глобалізації: світоглядний аспект: монографія. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2014. 278 с.

139. Зубофф, Ш. Эпоха надзорного капитализма. Битва за человеческое будущее на рубежах власти / пер. с англ. А.Ф. Васильева; под ред. Я. Охонько и А. Смирнова. Москва. Издательство Института Гайдара, 2022. 784 с.

140. Калінін В. Світ-система та держава як одиниці аналізу у політичних дослідженнях. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Серія: Політичні науки, 2016 № 105. С. 322–325.

141. Кальченко Т. Остапюк А. Проблеми визначення стратегічних країнових інтересів на геоекономічному атласі світу. *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. Серія: Экономические науки. Симферополь: НИЦ КИПУ, 2014. Выпуск 44. С. 77–82.

142. Кефели И. Глобальная геополитика – реалии и теоретическое знание XXI в. *Век глобализации*. 2011. №1. С. 15–28.

143. Ковтун Н., Венцель Н. Новий середній клас як фактор нівеляції соціальної невизначеності в умовах модернізаційних викликів Industry 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Філософські науки. 2020. № 1 (87). С. 86–99.

144. Кондратенко О. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз. *Міжнародні відносини*. Серія «Політичні науки». 2015. № 9. URL:http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351 (дата звернення: 02.04.2023).

145. Космина В. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 310 с.

146. Коч С. Транскордонія: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.

147. Кравчук Н. Геополітичні імперативи асиметрій глобального розвитку. *Журнал європейської економіки*. 2011 Т. 10 (№ 4). С. 353–383.

148. Каляев А. О. Членство України в НАТО як геополітичний імператив у контексті національної та регіональної безпеки. *Демократичне врядування*. 2014. №. 14. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_4

149. Каляєв А. О. Членство України в НАТО як геополітичний імператив у контексті національної та регіональної безпеки / А. О. Каляєв. // Демократичне врядування. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_4. 1.(дата звернення: 19.08.2019).

150. Карім Ель Гуессаб, Білокопитова Н. Філософія війни в історичному та соціально-філософському дискурсі. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць / редкол. М.А. Козловець, Л.В. Горохова, О.В. Чаплінська [та ін.]. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 13–16.

151. Кревельд Мартин Ван. Расцвет и упадок государства / пер с англ. под ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева. Москва: ИРИСЭН, 2006. 544 с.

152. Критическая геополитика. Сборник статей. / отв. редакторы И.Ю. Окунев, С.О. Савин. Ногинск: АНАЛИТИКА РОДИС, 2014. Вып. № 1. 160 с.

153. Лепська Н. Геополітична маргіналізація держави в умовах трансформації світоустрою. *Вісник Львівського університету*. Серія: філос.-політолог. студії. 2020. Вип 33. С. 136–143.

154. Лепський М., Лепська Н. Метод «Прогнозування за аналогією». *Геополітичні студії*. Робоча книга. Handbook / за заг. ред. М.А. Лепського. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2017. 62 с.

155. Лепська Н. В. Медіакультура в контексті міждисциплінарних досліджень : монографія за загал. наук. ред. В. В. Березенко, М. А. Лепського, О. О. Семенець ; відп. ред. К. Г. Сірінюк-Долгарьова. Запоріжжя : Кераміст, 2017. 309 с.

156. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. 1919-1926 Wien. URL:<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> (дата звернення: 09.06.2019).

157. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: [в 2 т.] / Центр дослідж. історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. Київ: Основи, 1994. (Західна історіографія України; Вип. 1). Т. 1. 573 с.

158. Луценко А. Оцінка впливу кібертероризму на зовнішню політику держав: нові підходи до стратегії «м'якої сили» у геополітиці США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 85 (Ч. 2). С. 78–82.

159. Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців : аналіт. доп. / Д.В. Дубов, М.А. Ожеван. Київ: НІСД, 2012. 32 с.

160. Мандрагеля В. «Гібридна війна»: спроба аналізу. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 1. С. 153-155. URL :http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sru_2015_1_26.pdf (дата звернення: 02.09.2020).

161. Манжола В., Андрущенко С., Денисенко К. Україна в геополітичному середовищі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 100. Ч. 1. С.37–48.

162. Марціхів Х., Шепеляк Л. Геополітичні цілі та геостратегія України *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Серія: Питання політології, 2020. Вип. 37. С. 116-123.

163. Матвеева О. Концептуальний вимір глобалізму в умовах трансформації міжнародної системи. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2019. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/1d4/dis_Matveeva%20O.V._new.pdf (дата звернення: 02.04.2020).

164. Микитенко В., Гребенюк О. Формування набору стратегій для розробки адаптивних технологій управління забезпеченням економічної безпеки. *Вісник економічної науки України: науковий журнал*. Донецьк, Академія економічних наук України, ІЕП НАН України, 2011. № 1 (19). С. 79–88.

165. Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? *Людина і політика*. 2000. № 3. С. 34–39.

166. Монтеск'є Ш. Про дух законів: хрестоматія. Київ, 2008. URL :<https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/l/sharl-luji-monteskje-pro-dukh-zakoniv/> (дата звернення: 02.04.2021).

167. Незалежна Україна в координатах сталого розвитку: монографія / В.В. Микитенко, Ю.Б. Порохнявий, Д.О. Микитенко, С.М. Шкарлет, П.Д. Рогов, В.Ю. Худолей, І.М. Крейдич, І.М. Лицур, А.О. Гаркуша, Л.І. Ільчук, В.В. Корнєєв, Н.М. Шелудько]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Чернігів : ЧНТУ, 2019. 770 с.

168. Наумова М. Рухливість соціально-політичних цінностей українців і перспективи ефективної демократії. Мінливості культури: соціологічні проєкції за ред. Н. Костенко. *Київ: Ін-т соціології НАН України*, 2015. С. 165–189.

169. Неклесса А. Глобальный Град: творение и разрушение. Размышления об истории, о цивилизации и прогрессе. Глобальное сообщество: картография постсовременного мира. Московская школа геоэкономических и социальных исследований / отв. ред. А. И. Неклесса. Москва: Восточная литература, 2002. Вып. 2. С. 227–256.

170. О'Тоал Дж. Геополитика постмодерна? Геополитические представления модерна и за их пределами. *Политическая наука*. 2009. № 1. С. 188–223.

171. Олена Снігир. Оцінка актуального зовнішньополітичного порядку денного в регіоні Південного Кавказу (Грузія, Вірменія, Азербайджан). URL :http://da.mfa.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/Serpen_2018_O.Snigyr.pdf (дата звернення: 07.07.2019).

172. Ощипок І. Особливості трансформації державного суверенітету в постбіполярній міжнародній системі. *Actual problems of international relations*. 2016. Release 127 (part II). С. 54–64.

173. Павленко Н. Багатство як мета і підґрунтя соціального розвитку: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 –

Соціальна філософія та філософія історії. Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2021. 24 с.

174. Пампура М. Трансформационные процессы в современном мире: содержание и специфика. *Научный журнал власть и время*. 2016. № 3 (39). С. 39–49. URL :<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3263> (дата звернення: 04.04.2020).

175. Панченко Ж. Геополітичне позиціонування України в процесах євроінтеграції : автореф. дис. ... к.політ.н.: 23.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 19 с.

176. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.

177. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ: Заповіт, 2018. 214 с.

178. Полянський К. Велика трансформація: політичні та економічні історії нашого часу. Санкт-Петербург: Алетейя, 2002. 321 с.

179. Пролеєв С. Євроінтеграція та перспективи народовладдя в Україні. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2015. № 4. С. 64–72.

180. Промова президента США на Генасамблеї ООН – ключові заяви. Відео. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/promova-prezydenta-ssha-na-genasambleyi-oon/5096920.html> (дата звернення: 04.04.2020).

181. Райх Р. Врятувати капіталізм. Як змусити вільний ринок працювати на людей / пер. з англ. Роман Корнута. Київ : Наш формат, 2018. 288 с.

182. Ритцер Дж. Макдоналізація общества 5 / пер. с англ. А.В. Лазарева; вступ. стаття Т.А. Дмитрієва. Москва: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. 592 с.

183. Рубинський Ю. Ценнісні орієнтири Європи – Maintr end sof the European values. Беларусь, 2013. 56 с.

184. Сиротюк Ю. Десять націоналістів-лідерів: досвід успіху економічного націоналізму у світі. *Економічний націоналізм та соціальна*

справедливість: збірник матеріалів Шостих Бандерівських читань (м. Київ, 01 лютого 2019 р.) / упор. Т. Бойко, Ю. Сиротюк, Б. Галайко, К. Денисов. Київ: НАЦ «УССД», «Видавець Олег Філюк», 2019. С. 12–28.

185. Ситник Й. Реінкарнація національної економіки України: візія, місія, цінності та стратегічні сили. *Економічний націоналізм та соціальна справедливість*: збірник матеріалів Шостих бандерівських читань (м. Київ, 01 лютого 2019 р.) / упор. Т. Бойко, Ю. Сиротюк, Б. Галайко, К. Денисов. Київ: НАЦ «УССД», «Видавець Олег Філюк», 2019. С. 60–101.

186. Скворець В. Формування ліній соціального розлому в українському суспільстві. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 70. С. 94–101.

187. Слюсаревський М. Український менталітет: ретроспективи і перспектива. Ілюзії і колізії. Київ: Гнозис, 1998. 234 с.

188. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с. URL:<http://litopys.org.ua/smith/smi08.htm> (дата звернення: 04.06.2020).

189. Смуток М. Донбаська ідентичність: аналіз кількох концепцій. URL:<http://newzz.in.ua/politic/1148853452-donbaska-identichnist-analiz-kilkox-konsercij.html> (дата звернення: 24. 11.2022).

190. Стинчкомб А. Предпосылки мирового капитализма: обновленный Вебер. *Логос*. 2004. № 6 (45). С. 24-50.

191. Таран В. Геополітика як теоретична основа сучасної російської державної ідеології. *Грані*. 2015. № 6 (122). URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/268616767.pdf> (дата звернення: 24.11.2022).

192. Тепляков С. Синергетическая парадигма геополитического противоборства в эпоху постмодерна. *Вестник МГИМО-Университета*. 2014. № 4 (37). С. 206–213.

193. Тодоров І., Тодорова Н. Геополітичний вимір взаємин України, Польщі та Німеччини. *Геополітика України: історія та сучасність*. 2017. Вип. 2 (19). С. 9–29.

194. Тойнби А. Исследование истории: Возникновение, рост и распад цивилизаций. Москва: АСТ; Астрель, 2012. 670 с.

195. Тоффлер Е. Третья Хвиля / з англ. пер. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

196. Україна 2022, як не втратити свій шанс стати сильною державою. Доповідь українського інституту майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (дата звернення: 24. 09.2023).

197. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / ред. кол. С.І. Пирожков, В.А. Смолій, Г.В. Боряк, Я.В. Верменич, С.С. Дембіцький, О.М. Майборода, С.В. Стоєцький, Н.В. Хамітов, Л.Д. Якубова, О.В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-центр, 2020. 356 с.

198. Устич С. Геополитическое сознание как фактор развития современных трансграничных процессов. *Нова парадигма*. 2019. Вип. 119. С. 199–206.

199. Уткин А. Глобализация: процесс и осмысление. Киев: Знання, 2001. 254 с.

200. Уткин А. Новый мировой порядок. Москва: Алгоритм, Эксмо, 2006. 235 с.

201. Утюж І. Контури соціальної сингулярності: існування в розпадаючому стані. *Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни*. Запоріжжя, 2017. Вип. 37. С. 112–119.

202. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. з англ. В. Циба. 3-тє вид. Київ: Наш формат, 2021. 488 с.

203. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії Г.С. Сковороди; голв. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

204. Фітьо В. Соціальний вимір феномену розуміння у неklasичній пізнавальній парадигмі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Переяслав, 2021. 17 с.

205. Фридман Дж. Горячие точки. Геополитика, кризис и будущее мира. С-Петербург: Питер, 2016. 400 с.
206. Фріланд Х. Плутократи. Епоха нових багатих і занепад старої системи. Київ : Наш формат, 2017. 328 с.
207. Фуко М. Рождение биополитики / пер. с фр. Дьяков А., Санкт-Петербург : Наука, 2010. 448 с.
208. Фергюсон Н. Приреченість: політика і катастрофи / пер. з англ. К. Діса. Київ: Гаш формат, 2022. 496 с.
209. Халиман М. Мировоззренческое противостояние как основа современного геополитического реформирования. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: науково-практичний журнал / голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса, 2017. Вип. 15. С. 150–152.
210. Цивилизационная структура современного мира: монография: в 3 т. / под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. Киев : Наукова думка, 2006. Т. 1: Глобальные трансформации современности. 687 с.
211. Челлен Р. Государство как форма жизни / пер. с швед, и примеч. М.А. Исаева; предисл. и примеч. М.В. Ильина]. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. 319 с.
212. Шепелев М. Концепції гегемонії у сучасній геополітичній науці / *Грані*. Серія: Політологія. 2013. № 8 (100). С. 71–76.
213. Шкарлет С., Микитенко В. Чинники генерування результативності технологій управління забезпеченням економічної безпеки у промисловості. *Триада національного відродження: наука – освіта – виробництво*: збірник наукових праць / О.М. Алимов, О.О. Демешок, С.М. Шкарлет, В.Ю. Худолей та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. В.В. Микитенко. Київ: МНТУ імені акад. Ю. Бугая, Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2012. Вип. 2. С. 11–16.
214. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Москва : Мысль, 1993. Т. 1: Гештальт и действительность. С. 163–164.

215. Шульга М. Аналіз російської геополітики в контексті європейського вибору України (за працями М. Грушевського, І. Лисяка-Рудницького та В. Липинського). *Гуманітарний вісник ЗДІА. 2006. Вип. 24. С. 144-155.*

216. Юрій М., Алексієвиць Л. Україна в світовій цивілізації. *Україна-Європа-Світ: міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17. С. 15–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2016_17_4 (дата звернення: 24. 09.2023).*